

CIVILISZTIKA

Gábor Barbara III. évf.

Az Európai Unió tagállamainak kárfelelőssége (Az Európai Bíróság és a tagállamok nemzeti bíróságainak jogalkalmazása)*

A. Immunitás és felelősség

Az állami immunitás lényegének megragadásához elengedhetetlen eredetének, kialakulásának vizsgálata. Ez azonban országonként eltérő okokra vezethető vissza, s mindenhol az adott körülményeknek megfelelő módon és mértékben fejlődött tovább. Ugyanez áll a jogintézmény meggyengülésének folyamatára, az állami felelősség formálódására. A különböző jogi megoldások között két fő irány különböztethető meg az állami felelősség megalapozásánál: az egyik a szervezeti immunitás, a másik a funkcionális immunitás kialakítása. Előbbi lényege, hogy az egész állam helyett csak adott szerv vagy szervek viselik a felelősséget az állam által okozott károkért. A második felelősség-megállapítási jogi technika a funkcionális immunitás deklarálása, mely az államot bizonyos fajta aktusaiért teszi csak felelőssé, más aktusokban immunissá nyilvánítja. Ez tulajdonképpen a *iure imperii* (közjogi aktus) és a *iure gestionis* (magánjogi aktus) szétválasztásán alapul.

Fontos, a felelősséggel szoros kapcsolatban álló kérdés az állam jogalanyisága. Ez határozza meg ugyanis az immunitás határait. Ebben a kérdésben főként a szovjet jogi elméletek érdekesek, melyek felvetik a kérdést: az állam jogi személy vagy inkább különleges jogalany-e? Persze mindkét változat eltérő felelősségi formát eredményez.

* E tanulmány alapjául szolgáló hasonló című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári jog” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzultens: Dr. Kecskés László.

I. Az immunitást felváltó felelősség

Ma az immunitás már nem jogintézmény. A történelem során meggyengült elvet fokozatosan váltotta fel az állami felelősség elismerése. Ez azonban minden országban más módon alakult ki. Két fő irányvonal jelentkezett azonban, s erre legjobb példa a német és a francia jogfejlődés.

1. Szervezeti immunitás: a német modell

Az immunitás szervezeti korlátozása jelentkezik a német területeken. Itt a római jogból ismert fiskus intézményének átvételével és jelentős továbbfejlesztésével törték meg az állam abszolút immun státuszát.

A római fiscus eredetileg a pénz tárolására alkalmas fűzfakosarat jelentette, később ebből alakult ki a császári kincstár fogalma. Az állami vagyont tehát az aerarium populi Romani, az uralkodói magánvagyont pedig a fiscus Caesaris fogalommal jelölték. Később a kettő közti éles határvonal elmosódik, s a két intézmény egybeolvad. Augustus örökösei közt például már úgy oszlik meg a vagyon, hogy a fiscus a császári trónon őt követő Tiberiusra szállt, mintegy az uralkodói jog gyakorlásának szimbólumaként. Róma jogtörténetében azonban soha nem kapott szerepet a kincstár az állami felelősség hordozójaként, mivel az akkori jogi személy felfogás korporációs, tagolt, közvetett módozatú volt. Ez azt jelentette, hogy jogi személyként tartották számon a római népet és magát a császárt is. Mivel a kincstári vagyonnak mindkettő tulajdonosa volt, azaz már két jogi személy állt az intézmény mögött, magát a kincstárat már nem tekintették jogi személynek, ezért nem is vállalhatott felelősséget. Így az állam által okozott károkért csak egyes magas rangú hivatalnokok felelhetek, de ők is csak kivételes esetekben. (Culpa in deligendo et custodiendo alapján.)

A német fejedelemségek körében is ismert volt a fiskus fogalma, itt azonban már egészen más képet kapunk az intézményről. A német jog ugyanis elismeri a kincstár jogi személyiségét, s maga az állam engedi át ezen szervét az általa okozott károkért viselendő felelősség számára. Fleiner egy színes hasonlatával megfogalmazva: „Der Fiskus war der Prügeljunge für den Staat geworden”, azaz a fiskus az állam helyett viseli a felelősséget, bűnbakként.¹ Ez a szervezeti felelősségi

forma lényege: az állam maga előtt tolja egyik szervét, jelen esetben a kincstárat, s azt állítja a felelősségre vonás elé, míg maga sértetlen marad. Nem csorbul tehát az állam tekintélye, jellemző teljes szuverenitását, közhatalmi jellegét megtartja.

Mivel a német területen a fejedelemségek szuverenitása miatt, erős volt a szétagoltság (főként a wesztfáliai béke aláírása óta), a fejedelmi bíróságoktól a birodalmi törvényhozáshoz nem lehetett fellebbezni. Ez alól a főszabály alól kivételt képezett azonban a fejedelmek ellen indított perek köre. A fejedelmi bíróságokon jogorvoslatért lehetett fordulni a fejedelmek kormányzási tevékenységen kívüli károkozásai kapcsán. Ha azonban itt nem született megfelelő ítélet, a felperes a császári felsőbbírósághoz fordulhatott.

Az állam felelőssége, mint már említettem, szorosan összefügg a jogalanyiség kérdésével. Ezt a német jogban a kettős jogalanyiség elméletével támasztották alá. Az állam jogi személyiségét két részre bontva értelmezték: közjogi jogi személyként ismerték el az államot, magát, mely szuverénként közhatalmi aktusok alanya volt; magánjogi jogi személynek tekintették viszont a fiskust, mely – értelemszerűen – a magánjogi jogviszonyokban vett részt. Ezáltal az állam maga nem volt perelhető, csak a fiskuson keresztül. Így tehát rendezni tudták a felelősség kérdését az állam közhatalmi státuszának meggyengítése nélkül is.

Érdemes megfigyelni, hogy az előbb felvázolt szervezeti immunitás esetében is jelentkezik a következőkben kifejtendő funkcionális immunitás legfőbb alapeleme: a közjogi illetve magánjogi aktusok elhatárolása. A szervezetenként elkülönített felelősségi formának is alapját képezi ugyanis az ún. *iure imperii* valamint a *iure gestionis* megkülönböztetése. Erre épülhet csak rá a szervezeti modell azáltal, hogy meghatározzák, mely intézmény milyen tevékenységi körben működhet a kettő közül, s ez által melyik jogviszony (magánjogi vagy közjogi) alanyává válik.

Már fentebb utaltam a jogintézmény változásának politikai hátterére többek között a német szabályozáson belül. Az egységes Német Birodalom kialakulásával ugyanis megerősödött az immár teljesen központosított állam szuverenitása, s ennek vonzataként immunitása is. Így az addigra kifejlődött fiskusi felelősségi intézményt nagymértékben leszűkítették, s a későbbiekben az etatizmus és jogállamiság lassú küzdelme során kellett újra térthódítania.²

2. Egy másik megközelítés: funkcionális immunitás

A francia jogfejlődés során a kincstár gazdaságirányító feladatot ellát ugyan, mégsem kap szerepet az állami felelősség kialakításában. Ezen ország felelősségmodellje ugyanis a tevékenységi megosztás szerinti immunitás körébe tartozik. Ez azt jelenti, hogy az állami aktusok között differenciálnak, s kialakítják a *iure imperii* és a *iure gestionis* elhatárolását.

A jogintézmény franciaországi vizsgálatánál mindenképpen ki kell térni arra az egyedi államfelfogásra, mely meghatározza az állami kárfelelősség kereteit. A társadalmi szerződésen alapuló elméletek alulról felfelé építkező, a *citoyen*-től kiinduló állam képét festik meg, melyben a jogokat is alulról felfelé telepítik.³ A szerződéselmélet alapján az állampolgárnak joga van elvárni a saját akaratából létrehozott államtól, hogy az vállaljon felelősséget az okozott károkért.

Figyelmet érdemlő a felelősség intézményi szabályozása mögött meghúzódó elméleti háttér. Jelen esetben a már leírt államkép alapján nyilvánvaló, hogy a jogrendszer szűkebb körű immunitást ismer csak el az állampolgárok érdekeinek megfelelően. A francia állam egyébként soha nem is akarta az abszolút immunitást deklarálni, inkább csak a meglévő felelősségi kör szűkítésével próbálkozott. A német felfogás épp ezzel ellentétes volt. Az állam ott felülről lefelé adta meg a jogokat alattvalóinak. Szinte állami kegyből nyerték el a perlés lehetőségét, ráadásul, mint már kifejtettem, az állami főhatalom gyengítése nélkül. Ugyanez az ideológiai kérdés merül fel a szovjet jogban, mely elmélete szerint az állami felelősséget azért szűkíti le, hogy – a kommunizmus elveinek megfelelően – az jobban tudja szolgálni a közérdeket (mivel a közérdek előbbre való a magánszemélyek sérelmeinél).

Az állam gazdaságban való részvételére jellemző a közigazgatási szerződések alkalmazása. Ez lényegében olyan vertikális (alá-fölérendeltségre épülő) szerződés, melyben az állam, vagy annak egyes szervei szerződnek magánszemélyekkel, a közigazgatás szerveivel, vagy más állami szervezettel. Ezekben a szerződésekben érvényesülnek bizonyos prerogatívák, többletjogok az állam oldalán. Ilyen például az egyoldalú módosítás joga, vagy egy privilegizált, szabaddabb elállási jog.

Az állami tevékenységi körök elhatárolása az „actes de puissance” és az „actes de gestion” megkülönböztetésével a XX. századra már annak eldöntését jelentette, hogy adott tevékenység beletartozik-e a közszolgáltatások (service public) fogalmába. Amennyiben igen, úgy az ügy a közigazgatási bíróságokhoz tartozott, amely nem deklarált immunitást, hanem óvatosan, a közérdekre való hivatkozással kiépülő állami státuszt eredményezett.⁴

B. Az állami felelősség fejlődésének új mozgatórugója: az európai integráció

I. A tagállamok jogrendszerének közelítése

Az Európai Közösség közös törvényhozása a tagállamok addigi fejlődési eredményeit zsinórmértékül véve alakította ki az állami felelősség intézményét. Az 1960-as Humblet v. Belgium ügyben hozott Európai Bírósági határozat után 1972-ben bővült e jogintézmény egy egyezmény elfogadásával. Az Európai Immunitási Egyezmény az immunitás álarca mögött ismeri el az állam felelősségét több területen. Megfelelő jogalkotói technika alkalmazásával az immunitás mint főszabály mellett taxatív felsorolt kivételek megállapításával tulajdonképpen szűkíti az immunitás körét. Az állami aktusok megkülönböztetésével a (francia példánál már ismert) funkcionális megoldást valósította meg ez a dokumentum.

Egy évvel ezután lépett Anglia a tagállamok sorába. Vele szemben azonban nem hozhatott marasztaló ítéletet az Európai Bíróság, mivel az angol állam – belső joga szerint – immunitást élvezett. Ezzel Anglia hátráltatta a jogintézmény működését.

Az Európai Közösségen belül az Egyesült Királysággal kapcsolatos kérdések és megoldandó problémák voltak mozgatórugói az állami felelősség minél teljesebb kidolgozásának. Már 1960-ban megállapította az Európai Bíróság a tagállamok felelősségét a közösségi jog áthágásából származó károkért magánszemélyekkel szemben (a Humblet v. Belgium ügyben). Nagy-Britannia 1973-ban lett tagja a Közösségnek, s ezzel megkérdőjeleződött a közösségi jog általános alkalmazhatósága és a jogbiztonság. Angliában ugyanis egészen az 1978. évi State Immunity Act hatályosulásáig az abszolút immunitás tradicionális jogintézmény volt. Az angolszász jogrendszer sajátossá-

gainak megfelelően nem lehetett azonban egyetlen törvényhozói ak-tussal bevezetni egy új jogintézményt (az állami felelősséget) s dero-gálni a régít (az állami immunitást).

Az 1972. évi Immunitási Egyezményhez próbált felzárkózni az or-szág az 1978-ban elfogadott State Immunity Act-tel, mely elődjéhez hasonlóan főszabályként deklarálta az immunitást, viszont a kivételek sorával szinte megteremtette a felelősség intézményét; ezáltal szintén funkcionális immunitást valósított meg. A törvény azonban nem vál-toztatott sokat az addig fennálló helyzeten. Ellentét keletkezett az ál-lami törvény és a bírói jog között.

A tagállamok szerteágazó joggyakorlatának egységesítését segítette elő az Európai Közösségen belül az Európai Bíróság másodlagos jog-forrásként funkcionáló határozataival, valamint az Európai Tanács tevékenysége. 1984-ben az Európai Tanács elfogadott egy ajánlást, mely több területét fogta össze az állami felelősségnek (így a jogal-kalmazási, közigazgatási és – talán mind közül a legösszetettebb – jogalkotási területeken). Az ajánlás gyökerei a francia jogból erednek. Nyolc pontja a következőket mondja ki. Az állami kárfelelősség alapja az objektív felróhatóság, melyet jogellenesség esetén vélelmezni kell (kártérítés). A nem jogellenesen okozott károkért is köteles az állam átvállalni a felelősséget minden olyan esetben, amikor „nyilvánvalóan igazságtalan”, hogy azt a károsult viselje (kártalanítás). Az állam kár-felelőssége mérsékelhető, ha a kár bekövetkeztében a károsult maga is közrehatott. Az ajánlás kizár minden olyan megoldást, mely szerint az állam perlése előtt annak valamilyen képviselőjét kell perelni (szervezeti immunitás). A kártérítés teljes kell, hogy legyen, míg a kártalaní-tás lehet részleges is. A reparációra marasztaló ítéletek végrehajtását költségvetési eszközökkel biztosítani kell, s annak teljesítését mielőbb meg kell kezdeni. Az igényérvényesítések határideje nem korlátoz-hatja a károsult lehetőségeit Nemzetisége miatt senkit nem érhet hát-rány (diszkrimináció tilalma).⁵

II. Az Európai Közösség felelősségi intézménye

A Közösség azonban nemcsak tagállamainak helyzetét rendezi, hanem saját jogállását és felelősségét is. Ezek szerint a Közösség jogi sze-mély. Kárfelelőssége tekintetében két eset különböztethető meg: a szerződészegésből adódó károkért, illetve a szerződésen kívüli káro-

kért (in contract-in tort). Az előbbieket esetében a szerződés tartalmaz egy záradékot, melyben a szerződés tekintetében irányadó jogot (általában a belga polgári törvénykönyv), valamint a felmerülő vitákat rendező bíróságokat jelölik meg.

A szerződésen kívüli károkozásokról az EK alapszerződés 215. § (2) bekezdése rendelkezik: „A szerződésen kívüli felelősség terén a Közösség intézménye vagy alkalmazottja által hivatalos tevékenysége gyakorlása során okozott kárt a tagállamok jogának közös általános elvei szerint térítik meg.”⁶ A második bekezdés ugyanazon feltételek mellett vonatkozik az EKB vagy alkalmazottja által hivatalos tevékenysége során okozott károkra. Azaz a Közösség tagállamai törvényeinek közös és általános alapelveivel összhangban téríti meg az intézményi, illetve alkalmazottai által nem szerződésszegéssel okozott károkat.

C. A Francovich ügy

Az Európai Unió integrációs folyamatában a van Gend Loos⁷ döntést megelőzően az állam felelőssége az EGK Szerződés 169., illetve 170. cikke alapján valósulhatott meg. Azonban a 169. cikk szerint csak a Bizottság, a 170. cikk szerint pedig csak egy másik tagállam kezdeményezhetett eljárást a jogharmonizációs kötelezettségeit megszegő tagállammal szemben. Az Európai Bíróság van Gend Loos határozatában megteremtette ezt a lehetőséget a kötelezettségszegő tagállamok állampolgárai számára is. A jogharmonizáció elmulasztásának megállapítása azonban még nem jelentette a kárfelelősség megállapítását, csupán a közvetlenül alkalmazható irányelvek nemzeti bíróságok előtti kikényszeríthetőségét az állampolgárok által.

A Francovich határozat⁸ ehhez képest annyiban hozott újat, hogy kártérítési kötelezettséget állapított meg a közvetlenül nem alkalmazható irányelvek átvételének elmulasztásáért is. Az ügy tényállása szerint az Olasz állam nem ültette át nemzeti jogrendszerébe a 80/987 számú irányelv rendelkezéseit. Az említett irányelv előírta a tagállamoknak egy olyan alap felállítását, melyből a munkáltatók fizetési képessége illetve csődje esetén a dolgozóknak visszamenőlegesen kifizetésre kerül legfeljebb három havi munkabérük. Mivel ilyen alapot Olaszországban nem állítottak fel, a CDN Elettronica SnC-nél dolgozó Francovich urat, valamint a Gaia Confezioni Srl-nél alkalmazásban

álló Danila Bonifacit és 33 más alkalmazottat kár ért azáltal, hogy a közösségi jogban előírt rendelkezéseket az állam nem vette át (azaz nem tette jogszabályi szinten saját jogrendszere részévé, s így nem biztosította a bennük foglalt jogok érvényesülését).

A nemzeti bíróságok Európai Bírósághoz intézett kérdése arra vonatkozott, hogy a 80/987 számú irányelv közvetlenül alkalmazható-e. Ebben az esetben ugyanis az állampolgárok az irányelv átvételének elmulasztása esetén is közvetlenül alapíthatnak jogokat a közösségi irányelvre, s így érvényesíthetik igényeiket a nemzeti bíróság előtt. Az Európai Bíróság gyakorlata szerint egy irányelv akkor alkalmazható közvetlenül, ha rendelkezései pontosak és feltétel nélküliek. Az Európai Bíróság határozatában megállapította, hogy az irányelvből eredő jogosultságok alanyainak körét pontosan meg lehet határozni, ugyanígy meghatározható a biztosított garancia tartalma is; az alap felállításánál az esetében fizetésre kötelezett személyek tekintetében azonban a szóban forgó direktíva tartalmaz olyan választási lehetőségeket, mely alapján rendelkezései nem tekinthetők pontos és feltétel nélküli megfogalmazásúnak. Így nem érvényesíthetők közvetlenül a bennük foglalt alanyi jogokból eredő igények. Tekintettel azonban arra, hogy a munkavállalók keletkezett kárát az olasz állam irányelv átvételére irányuló kötelezettségszegése idézte elő az Európai Bíróság megállapította Olaszország felelősségét, és kártérítésre kötelezte az államot.

Az Európai Bíróság határozatának indokolásában arra hivatkozott, hogy a közösségi jogok érvényesülését akadályozná, ha nem kaphatnának jogorvoslatot az állampolgárok a tagállamok kötelezettségszegésével előidézett károkért. Ezért a Bíróság megfogalmazott egy új kritériumrendszert, mely a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségeik megszegésével okozott károk esetén a kárfelelősség fennállásának feltétele. Eszerint a Tagállam kárfelelőssége megállapítható, ha a szóban forgó irányelv jogokat ruház az egyénekre, vagy az irányelv rendelkezései pontosak és feltétel nélküliek, illetve közvetlen okozati összefüggés áll fenn az állam kötelezettségszegése és a keletkezett kár között.

A Francovich ügy elemzéséről több tudományos elemzés is készült. Ezek közül figyelemre méltó Steiner álláspontja, aki szerint az Európai Bíróság azért nem állapította meg a közvetlen alkalmazhatóság kritériumainak fennállását, hogy így a már fent felvázolt új jogorvoslati módot megalapozhassa.⁹ Steiner indoklása szerint a Francovich

ítéletben megszabott kárfelelősségi feltételek nagyon hasonlóak a közvetlen alkalmazhatóság kritériumaihoz. Az Európai Bíróság azt is megállapíthatta volna, hogy az irányelv rendelkezései kellően pontosak és feltétel nélküliek, így az irányelv közvetlen hatályú. Ezzel a határozattal azonban Európai Bíróság elkerülte a közvetlen alkalmazhatósági feltételek megállapításának nehézségeit, s egyben biztosította a jogharmonizációs kötelezettségszegések új jogorvoslati módját.

A Francovich ügyben hozott ítélet összhangban van az Európai Bíróság korábbi joggyakorlatának irányvonalával, a korábbi ítéletekben megfogalmazott elemekre épít. Az Európai Bíróság által már lefedett gondolatoknak tulajdonképpen logikus kiterjesztése, továbbfejlesztése ez a határozat. Mivel már korábban megállapítást nyert az Európai Bíróság részéről, hogy a közösségi jog keletkeztethet jogokat az egyének számára is,¹⁰ valamint hogy a tagállamok nemzeti bírósági kötelesek biztosítani a közösségi jog rendelkezéseinek teljes hatályosulását,¹¹ csupán egy „kis lépés” megtételére volt még szükség ahhoz, hogy a közösségi jog teljes hatályosulása azáltal is biztosítható legyen, hogy ha kell, akkor a közösségi jogot megsértő tagállam kárfelelősségét is megállapítsák.¹²

A Francovich ítélettel tehát az elmélet által már igencsak várt „kis lépést” is megtette az Európai Bíróság. Ezzel a kis lépésével ugyanakkor azonban nagyon fontos szemléletváltozást is hozott. Lényeges áttörés ugyanis az, hogy egy tagállammal szemben magánszemélyek javára úgy „ítélt” kártérítést az Európai Bíróság a közösségi jog alapján, hogy ezt a közösségi jog közvetlen hatályának és alkalmazhatóságának elvétől függetlenül tette.¹³

D. Az állami felelősségi dogmatika alakulása a Francovich határozattól napjainkig (a post-Francovich jelenség)

I. A Francovich határozat

A Francovich határozatban a tagállam jogharmonizációs kötelezettségének elmulasztásával okozott károkért fennálló felelősségének feltételeit az Európai Bíróság három pontban foglalta össze. Az irányelv célja, hogy jogokat ruházzon az egyénekre; e jogok tartalma az irányelv rendelkezései alapján pontosan meghatározható; közvetlen

okozati összefüggés áll fenn az állam kötelezettségszegése és a keletkezett kár között.

Mindezek együttes teljesülése estén fennáll az állami felelősség az egyéneknek okozott károkért. Míg tehát a közösségi jog közvetlenül alkalmazható jogforrásai (így az EGK Szerződés, illetve a pontos és feltétel nélküli megfogalmazású irányelvek) által az egyénekre ruházott jogokat az állampolgárok közvetlenül kikényszeríthetik a nemzeti bíróságok előtt; ezzel a határozattal az Európai Bíróság a közvetlenül nem alkalmazható irányelvek átvételének elmulasztása esetén biztosított jogorvoslatot – kárfelelősségi alapon. Az állami felelősség Európai Bíróság általi harmonizációja nem megy túl az alapvető felelősségi feltételek meghatározásán. A kártérítési követelések többi szempontját a nemzeti jog szabályai határozzák meg. Így például: „a nemzeti bíróságok feladata a belső jogrendszer szerint kijelölni az illetékes bíróságot, és meghatározni a pontos eljárási szabályokat.”

II. A Brasserie-Factortame határozat

1996-ban a Brasserie-Factortame¹⁴ határozatban a bíróság jelentősen továbbfejlesztette a felelősségi dogmát. Az Európai Bíróság összekapcsolta a Közösség EK Szerződés 215. Cikke szerinti felelősségét a tagállam közösségi jog megsértéséért fennálló felelősségével. Ez a megközelítés, mely a közösség és a tagállamok felelősségét is vizsgálja, meghatározta a bíróság határozatainak további irányát. A bíróság európai „ius commune”-t alkotott azzal, hogy felismerte minden tagállam jogrendszerében azt a közös szabályt, mely a törvénysértő magatartás esetén jóvátételi kötelezettséget keletkeztet. E szabály alapján egy tagállam a Szerződés megszegésekor, vagy közvetlen hatályú irányelv átvételének elmulasztásakor felelős, amennyiben a megsértett jogszabály arra irányult, hogy jogokat ruházzon az egyénekre, és a jogsértés nyilvánvaló és kellően súlyos (sufficiently serious), illetve közvetlen okozati összefüggés áll fenn a tagállam kötelezettségszegése és az egyének által elszenvedett kár között. Ebből az következett, hogy a Bíróságnak két követelménycsoport között kellett választania: a Francovich határozatban megfogalmazott, és a Brasserie határozatban lefektetett követelmények között.

III. A Dillenkofer határozat

Azonban ez később megváltozott, a Dillenkofer¹⁵ határozatot követően, ahol a Bíróság szabályozta, hogy lényegében az addigi ügyekben lefektetett feltételek megegyeznek a Francovich követelményekkel, mivel a kellő súlyú jogsértés követelménye, bár a Francovich határozatban kifejezetten nem szerepel, evidens volt az ügy körülményeit tekintve. A kellően súlyos jogsértés kritériumát tehát mindig alkalmazni kell. Ezen a ponton a két követelménycsoport egybeolvadt.

Az Európai Bíróság döntéseiben folyamatosan továbbfejlesztette és pontosította a tagállamok kárfelelősségének rendszerét. Tisztázni kellett például mindenekelőtt azt, hogy mit jelent a Bíróság által megfogalmazott kellően súlyos jogsértés követelménye.

IV. A British Telecommunications ügy

A British Telecommunications ügyben¹⁶ az Európai Bíróság megfogalmazta, hogy a felelősség megállapításakor szükséges megvizsgálni a tagállam által megsértett irányelv megfogalmazásának egyértelműségét. Ebben az ügyben Anglia úgy sértette meg a közösségi jogot, hogy a kérdéses irányelvet átültette ugyan belső jogrendszerébe, de nem az irányelv tartalmának és céljának megfelelően. Az Európai Bíróság a hagyományos hármas francovich-i feltételek mellett (a kérdéses irányelv jogokat ruház az egyénekre; a jogsértés kellő súlyú; közvetlen okozati összefüggés áll fenn az egyéneknek okozott károk és a közösségi jog állam általi megsértése között) szubjektív felelősségi kritériumokat is használt a felelősség megállapításához. Ezeknek lényege, hogy a tagállam jóhiszemű eljárásának lehetőségét vizsgálják. Ha a kérdéses direktíva megfogalmazása nem volt egyértelmű, az mentesítheti a tagállamot, a jogsértés ilyen esetben nem minősül kellő súlyúnak. A tagállam jóhiszeműségének bizonyításaként hivatkozhat még más tagállamok hasonló interpretációjára, arra, hogy a Bizottság nem emelt kifogást az adott jogszabály elfogadásakor, illetve, hogy az Európai Bíróság esetjoga sem szolgált más értelmezéssel.

Az Európai Bíróság a később sokat hivatkozott Dillenkofer ügyben¹⁷ szabályozta: ha a tagállam meghatározott időn belül nem teszi meg a direktíva céljának megvalósításához szükséges intézkedéseket, az már önmagában kellően súlyos jogsértésnek minősül. Ha tehát a

tagállamot a direktíva átvételének elmulasztása terheli, nincs helye a British Telecommunications ügyben felállított szubjektív felelősségi kritériumok vizsgálatának.

V. Értelmezési problémák

Kérdésként merült fel az tagállami felelősség megállapításának kritériumai nyomán többek közt az is, mit értünk valamely irányelv átvételének elmulasztásán („non-implementation”) illetve helytelen átvételén („misapplication”). Nem mindig lehet ugyanis egyértelműen eldönteni, mikor beszélhetünk az átvétel elmulasztásáról, és mikor helytelen átvételről. A tagállam jogharmonizációs kötelezettsége megszegésének több formája is megvalósulhat. Legnyilvánvalóbb eset az irányelvi előírások átvételének nem teljesítése, de ugyanígy kötelezettségszegésnek minősül a késedelmes átvétel, illetve a hibás értelmezéssel történő (helytelen) irányelv átültetés. Ez a kérdés merült fel a C-319/96 számú Brinkmann Tabakfabriken v. Skattenministeriet ügyben is.¹⁸ Ez a határozat a dán hatóságok 79/32/EGK irányelv alapján végzett hibás adóbesorolásával foglalkozik. A vélemények megoszlottak arról, hogy a 79/32/EGK irányelv kulcsparagrafusai, melyek a „cigarettek” és „áru” definícióját tartalmazzák egyáltalán nem, vagy nem megfelelően lettek átültetve a dán jogba. A kérdéses törvény egyértelmű felhatalmazást adott az illetékes miniszternek e tárgyban kiegészítő jogalkotásra, aki azonban nem tett intézkedéseket. A Bíróság ebben az ügyben az irányelv helytelen átvételét állapította meg, tekintve, hogy a fenti definíciók hiányában másként, hibásan osztályozták a termékeket.

Jacobs jogtanácsos véleménye szerint¹⁹ is ebben az ügyben a direktíva átvételének elmulasztása helyett a direktíva helytelen alkalmazásával okozott károkért való felelősség kérdése merül fel. Mégis, a helytelen interpretáció nem éleszti fel az állam felelősségét, mivel a jogsértés nem minősül kellő súlyúnak: az irányelv nem adott tisztán érthető útmutatást, a dán állam által adott értelmezés nem volt tarthatatlan, sem rosszhiszemű. A Bizottság és más tagállamok ugyanezen az állásponton voltak, s később a tanács valóban kiegészítette az említett direktívát, beillesztve a dán állam interpretációját.

Felmerül a kérdés, hogy a bíróság a Brinkmann határozatával nem gyengítette-e az irányelv átvételének elmulasztásakor fennálló

Francovich felelősséget azzal, hogy elutasította a felelősséget annak ellenére, hogy utalt rá: semmilyen lépés nem történt az irányelv átvétele érdekében, ami – a Dillenkofer határozatot idézve – önmagában kellően súlyos jogsértést alapoz meg.

A bíróság itt egy új kimentési lehetőséget teremt azzal, hogy a jogharmonizációs kötelezettségzegések folytán magánszemélyekkel szemben a fennálló tagállami felelősség megelőzhető, ha a nemzeti hatóságok valóban alkalmazzák a felmerülő ügyekben a közösségi szabályokat.²⁰ Ebből következik, hogy különbség van e felelősségi alakzat és az EGK Szerződés 169. cikke alapján indított eljárás között, mivel a tagállam felelőssége a közösségi jog megsértéséért e kimentéstől függetlenül még fennáll. Csupán a kárfelelősség alól mentesül a tagállam, mivel a magánszemélyeknek okozott kár nem származhat az átvétel elmulasztásából, ha a közösségi jogot az átvétel hiánya ellenére is alkalmazzák. Ugyanez érvényes akkor is, ha a hatóságok helytelenül alkalmazzák a direktívát, ekkor azonban természetesen csak addig, amíg az nem eredményez kellően súlyos jogsértést.

VI. A Konle ügy

Felmerült az állam közigazgatási egységének felelősségre vonása is. A Konle ügyben²¹ az a kérdés vetődött fel, hogy a közösségi jog szerint csak a tagállam egészének felelőssége állapítható-e meg, vagy lehetséges kizárólag a jogsértő módon eljáró közigazgatási egység felelősségre vonása is. Ebben az ügyben a bécsi Landesgericht für Zivilrechtssachen kért előzetes határozatot az Európai Bíróságtól. A kérdés az volt, összhangban van-e a közösségi jogot megszegő tagállam felelősségének szabályaival és az EGK Szerződés 5. cikkével az, hogy egy szövetségi típusú államban a szövetség egyik tagjának jogsértése esetén kizárólag az adott közigazgatási egység felelős – és nem az egész szövetség.

La Pergola jogtanácsos²² összefoglalva kifejti, hogy az ügyben a közösségi jog megsértése egy osztrák, Tirol régióbeli törvény által, nem minősül kellő súlyú jogsértésnek, mivel a megsértett közösségi rendelkezés (egy, a szabad tőkeáramlásról szóló előírás) nem világos, egyértelmű megfogalmazású. Ezért, csakúgy, mint a British Telecommunications, Denkvit Internationaal és Brinkmann ügyekben, a jogtanácsos az osztrák államot nem tartja felelősnek.

Az Európai Bíróság megállapította, hogy Ausztria valóban megszegte a tőke szabad áramlásának követelményeit, de nem nyilatkozott a jogsértés súlyáról. A Bíróság kimondta, hogy a nemzeti bíróságok feladata a közösségi jog megszegéséért fennálló állami felelősség szabályainak alkalmazása, az Európai Bíróság által felállított irányvonalak alapján (idézve a Brasserie döntést). (58. §)

Az előzőekben felvetett, a szövetségi államon belüli felelősség tekintetében az Európai Bíróság csupán tömör választ fogalmazott meg. Ebben kifejtette, hogy a közösségi jog nem kívánja meg a szövetségi tagállamtól, hogy átvállalja a felelősséget az őt alkotó szövetségi egységtől, ha a nemzeti jog elismeri a szövetségi állam területi egységeinek felelősségét is.

„Mindaddig, amíg a nemzeti jog is biztosítja ugyanazokat a jogokat, melyeket az egyének a közösségi jogból származtatnak, hogy hatásvos védelemben részesüljenek; és e jogok érvényesítése nem bonyolultabb a nemzeti jogrendszerből eredő jogok érvényesítésénél, a közösségi jog követelményei teljesülnek.”(63. §)

Ez utóbbi cikkelyben a Bíróság implicite utal a Rewe feltételekre: az egyenértékűség és a hatékonyság szabályára.²² Az Európai Bíróság 33/76 számú határozatában²³ fogalmazta meg a közösségi jogok nemzeti bíróságok előtti érvényesítésének két követelményét: az egyenértékűség szabályát (equivalence principle), és a hatékonyság szabályát (principle of effectiveness). Előbbi lényege, hogy az egyének közösségi jogból származó jogai a nemzeti jogrendszerből eredeztetett jogokkal egyenlő módon legyenek érvényesíthetők a nemzeti bíróság előtt; míg a második követelmény szerint a közösségi jogrendszeren alapuló követelések nemzeti bíróság előtti érvényesítésének szabályai, különösen az időhatárok, nem lehetnek kedvezőtlenebbek a hasonló, nemzeti jogon alapuló követeléseknél.

E. A felelősségi modell alkalmazása a nemzeti bíróságok előtt

A fentiekben kifejtett, Európai Bíróság által felállított állami felelősségi modellt alkalmazzák a tagállamok nemzeti bíróságai is. A közösség különböző tagállamaiban, a közösségi jog megsértésével kapcsolatos állami kárfelelősségi ügyekben a bíróságok a Francovich határozattal megalapított, és azóta folyamatosan továbbfejlesztett kárfelelősségi formulát alkalmazzák az állami felelősség megállapításához. Ez-

által valósul meg az Európai Bíróság jogközelítése, az európai „ius commune” létrehozása felé tett lépésként.²⁴

I. Egyesült Királyság

Az Európai Bíróság által is tárgyalt Factortame ügy tagállamon belüli folytatása az Egyesült Királyság Lordok Házának határozata.²⁵ Az ügyben mindkét fokon az angol bíróság megállapította, hogy az Egyesült Királyság kormánya kellően súlyos jogsértést követett el. A Lordok Háza az Egyesült Királyság általi fellebbezést elutasította és a határozatot, mely megállapította az állam kárfelelősségét, helyben hagyta. Az európai ius commune egy érdekes, lehetséges jövőbeni fejlődési vonala a Fellebbviteli Bíróság (Court of Appeal) megjegyzése, hogy egy jövőbeni alkalomra hagyja annak vizsgálatát, hogy a törvényhozás által okozott károkért az angol jog alapján követelhető-e kártérítés. Tradicionálisan az angol jogrendszerben ilyen esetben a kártérítési jogorvoslat nem elérhető. A bíróság azonban hozzátette: „Most, hogy a kártérítés kétségtelenül elérhető közösségi elemet is tartalmazó esetekben, indokolt lehet ezen tradíció felülvizsgálata (34. §).”

A Lordok Háza megerősítette az alsóbb bíróságok döntését; a Legfelsőbb Bíróság és a Fellebbviteli Bíróság határozata egybehangzó volt. A Lordok Háza határozatában kimondta: a megfelelő súlyú jogsértés megállapításának kritériuma, hogy a kérdéses tagállam súlyosan és nyilvánvalóan túllépte-e hatalomgyakorlásának határait. Lord Slynn és Lord Clyde figyelembe vette az Európai Bíróság közösségi felelősségre vonatkozó esetjogát, mely az EK Szerződés 288. cikkén alapul (a volt 215. §); kiemelten utaltak a Bayerische HNL és a Mulder and Others ügyekre. A jelen ügyben az Egyesült Királyság törvényhozása ellentétes az EK Szerződés nemzetiségi alapon történő diszkriminációt tiltó rendelkezésével. A jogsértés súlyosságának megítélésekor releváns tényező volt a Szerződés szabályainak egyértelmű, félreérthetetlen megfogalmazása, és a Bizottság álláspontja a törvényellenességről. A felek egyetértettek abban, hogy a közösségi jog kérdéses szabályai jogokat ruháznak az egyénekre. A közvetlen okozati kapcsolat vizsgálata a jogsértés súlyosságának meghatározása után történt meg. A Daily Telegraph²⁶ szerint a spanyol halász becsült kára 80 millió font.

Szintén nemzeti bíróság határozott az angol Scullion²⁷ ügyben. Az ügy tárgya nemi diszkrimináció a 79/7 számú irányelv átvételének elmulasztásával kapcsolatban. Az irányelv előírta a nők és férfiak egyenlő elbírálását a társadalombiztosításban és az eltérő nyugdíjkorhatárok területén (az alkalmazandó angol jog szerint férfiaknál 65, nőknél 60 év). A nyugdíjkorhatár elérése befolyásolta Ms Scullion rokkantgondozási segélyhez való jogát, hogy ellássa munkaképtelen lányát. Az eljárás során a bíróság megítélte a segélyt visszamenőleg, azonban késedelmi kamatok nélkül. A Francovich felelősségre alapított keresetben Ms Scullion a kamatvesztéséből származó kárának megtérítését követelte. A bíróság a közösségi jog megsértésének súlyosságát vizsgálva a következő négy tényezőt vette figyelembe. Egyrészt hiányolta, hogy a kormány nem kért jogi tanácsot. Másrészt rámutatott arra, hogy az egyenlő bánásmód követelménye alapvető szabály, illetve e mulasztás a társadalom különösen sérülékeny rétegét veszélyezteti. Kifogásolta azt is, hogy Anglia nem kérte ki az Európai Bizottság szaktanácsát.

A direktívát az Európai Bíróság esetjoga alapján egyértelműnek ítélte a bíróság. Ennek megfelelően megállapította, hogy a jogsértés kellő súlyú volt, és a többi feltétel is teljesült, így a kiesett kamatok megtérítésére kötelezte az államot.

II. Írország

Az írországi jogesetek közül a Tate²⁸ ügyben a bíróság az állam felelősségét állapította meg a közösségi jog megsértéséért a 79/7 számú direktíva átvételének elmulasztása miatt, mely a társadalombiztosítás területén a nők és férfiak egyenlő elbírálásának elvét írta elő. A felperesek jelentős kártérítést kaptak, a bíróság azonban nem ítelt meg büntető kártérítést.

Érdekes „részleges” felelősségi alakzatot állapított meg a bíróság a szintén ír Coppinger ügyben.²⁹ Az ügyben egy helyi hatóságnak, mint az állam szervének felelősségét mondta ki a bíróság egy személyi sérülésért, a gépjárművek védelmi előírásit tartalmazó direktíva átvételének elmulasztása miatt. A bíróság utalt a 103/88 számú Fratelli Costanzo ügyre (1989 ECR 1839), melyben a bíróság a közvetlen hatállyal foglalkozott, s alkalmazta a határozatát erre az ügyre. Mr Coppinger súlyos sérüléseket szenvedett egy balesetben, a Megyei

Tanács egy billenőkocsijával, melyet szabályosan állított meg az út mellett. Ha a billenőkocsi a direktívának megfelelően lett volna felszerelve, a károsult sérülései kisebbek lettek volna. A szerződésen kívüli károkozásért, „közösségi-jogsértés” alapján az alperest a bíróság 25%-ban találta felelősnek a balesetért. A felperes kárát a bíróság 250.000 ír fontra becsülte, s Mrs Coppingernek 60.000 ír fontot ítélt meg.

III. Németország

Megemlítendő, hogy az egyes tagállamok különböző módon szabályozzák az állami kárfelelősség kérdését. Németországban alkotmányi szinten rögzítették a közhatalmi aktusokért fennálló kárfelelősséget. Ez a megoldás viszonylag ritka a tagállamok között, legelterjedtebb módja a felelősség szabályozásának a törvényi szintű rögzítés.³⁰

A német Brasserie du Pêcheur ügy³¹ az Európai Bíróság C-46/93 számú ügyben hozott határozatának mintáján alapul. A BGH a Német Szövetségi Köztársaság által állítólagosan elkövetett két fajta jogsértés ügyében azt a határozatot hozta, hogy míg az első esetben nem történt kellő súlyú jogsértés, a másik esetben nem állt fenn közvetlen okozati összefüggés a keletkezett károk és a közösségi jog megsértése között, ezért nem terheli felelősség az államot.³²

Az Európai Bíróság Dillenkofer³³ ügyben hozott határozata alapján nem áll fenn a tagállam felelőssége a szervezett utazásokról szóló irányelv átvételének elmulasztásáért, mivel a kérdéses szerződés az átvétel határidejének lejárta előtt jött létre. Ennek a határozatnak azonban igen jelentős utóélete van Németországban.³⁴

Bár a Dillenkofer ügy felperese nem járt sikerrel, ez a határozat mégis lehetővé tette a kompenzációt sok más sértett számára. A 90/314/EEC számú direktíva átvétele és az átvétel határidejének lejárta közt 120 utazási ügynökség ment csődbe. A legutóbbi adatok szerint összesen több mint 9000 keresetet nyújtottak be a német állam ellen, 20 millió márkát meghaladó követeléssel. Hozzávetőlegesen a követelések felét kielégítették. Csakúgy, mint a Dillenkofer ügyben, sok esetben azért utasította el a bíróság a keresetet, mert a kérdéses szerződést a direktíva átvételi határidejének lejárta előtt kötötték meg. Ez a feltétel vonatkozik minden 1993 január 1. után lefoglalt útra, még ha a fizetés, illetve az utazás maga későbbi időpontban is történt. Némi felperes azért nem kapott kártérítést, mert nem a 90/314/EEC

számú direktíva 2. § (1) bekezdés definíciója szerint foglalt utazást. Alapjában véve a német jog szabályait módosítva alkalmazták. Ez igaz az állami felelősség szubszidiaritására és az elévülésre is.

IV. Franciaország

A francia példa a nemzeti jogrendszer eljárási nehézségeit mutatja leginkább, ugyanakkor szemlélteti, hogy valóban „a francia bíróságok is igyekeznek a jogalkotót a kártérítési felelősségtől megkímélni” A két példaként felhozott ügy (Dangeville és Revert et Badelon)³⁵ a forgalmi adóról szóló 77/388/EGK számú direktíva 1979. évi késedelmes átvételéhez kapcsolódik. Az említett évben a francia állam olyan adókat szedett be, melyek a direktívában foglaltakkal ellentétesek voltak. A felperesek visszakövetelték pénzüket, s mindketten évekkal azelőtt benyújtották keresetüket. A Dangeville társaság keresetét a bíróság mindegyik fokon elutasította. Miután a Council d’Etat a közösségi jog közvetlen alkalmazhatóságával kapcsolatban megváltoztatta álláspontját a híres Nicolo határozatában, s miután az Európai Bíróság elismerte a közösségi jog megsértéséért viselt állami felelősség szabályait, a Dangeville újabb keresetet nyújtott be, erre a szabályra alapítva azt. A keresetet a Council d’Etat ismét elutasította. Goulard kormánybiztos helyeselte ezt a döntést egy gyenge indoklással a hatékonyság elvének magyarázatát és Francovich felelősséget érintően, a diszkrimináció tilalmát hangsúlyozva. A kereset elutasítása két szabályon alapult, a „l’*autorité de la chose jugée*” és a „*distinction des contentieux*” elvén, melyek a francia jogrendszer részét képezik, és biztosítják ugyanazon kérelem többszöri elbírálásának tilalmát, miután afelől a bíróság már kötelező, jogerős határozatot hozott. Mivel e két szabály állítólagosan olyan nagy fontosságú a jogbiztonság szempontjából, és általánosan nem akadályozza a jogok hatékony védelmét, nem sérti a hatékonyság követelményét. Ezt a hipotézist támasztja alá a Revert et Badelon határozat is. A felperesek évekkal azelőtt benyújtották keresetüket, de 1996-ig nem hozott határozatot a bíróság. Így a Council d’Etat érdemben foglalkozhatott az ügygel, és a felperesek javára döntött. E döntés azon kevesek egyike, mely a hatékonyság követelményével és az állami felelősség szabályai közül a diszkrimináció tilalmával foglalkozik. Az üzenetét pedig nem lehet támadni,

mivel még a közösségi jogban is találhatóak ilyen szabályok, mint legutóbb a C-326/96 számú Levez ügyben.³⁶

V. Hollandia

A holland Lusben ügy³⁷ szintén egy sikeres kártérítési követelés a 79/7 számú direktíva késedelmes átvételéből fakadó kamatveszteségért. Az alperes kifogását, miszerint Ms Lubsennek a direktíva közvetlen hatályára kellett volna támaszkodnia a bíróság elutasította, mondván, hogy az állampolgárok nem ismerhetik teljes egészében jogaikat akkor, ha egy irányelv helytelenül lett átveve. A Marshall II határozatra hivatkozva a bíróság kijelentette, hogy a kamatveszteség a kártérítési jogosultság alkotóeleme. A régi holland polgári törvénykönyv azon szabályát, mely a visszaható hatály szempontjából korlátozza a keresetet, következésképpen félretették (a hatékonyság követelményének megfelelően, a Rewe szabályt alkalmazva).

Végezetül egy újabb holland példán vizsgálható a közösségi joggal ellentétes jogalkotás esete. Az Acciradi ügy³⁸ egy polgári per a kamatveszteség és a jogi szaktanács megtérítéséért a C-66/92 számú, Európai Bírósági Acciradi ügy nyomán (1993.) ECR I-4567. A bíróság kimondta, hogy az államot szerződésen kívüli felelősség terheli az ügyben érintett, közösségi joggal ellentétes törvény elfogadása miatt. A Brasserie határozatban kifejtett kellően súlyos jogsértés kritériumaira történő utalás nélkül a bíróság megállapította, hogy az állam gondatlanul járt el. Ez a szabályozás problematikusnak tűnhet a British Telecommunications határozattal összevetve abból a szempontból, hogy nem vizsgálja, vajon az állam jóhiszeműen értelmezte-e az adott közösségi előírást. Fellebbezést azonban nem nyújtottak be.

F. Az Európai Közösség tagállamokra gyakorolt jogfejlesztő hatása

Az Európai Közösség tagállamainak jogrendszerére tehát jelentős jogfejlesztő – jogegységesítő hatást gyakorol az Európai Bíróság. A Közösség “nemzetek felettségét” mutatja a szuverenitás korlátozásának módja. A tagállamok az EGK Szerződés aláírásával 1957-ben létrehoztak egy új, tőlük elkülönülő szervezetet, melynek jelentősége – az Európai Bíróság 1963-as van Gend Loos³⁹ határozatát idézve – „a Szerződés 177. cikkének elfogadásával – mely az Európai Bíróságra

ruhazza a nemzeti bíróságok joggyakorlata egységesítésének feladatát a Szerződés egységes értelmezésén keresztül – a tagállamok elismerték az Európai Bíróság elsőbbségét, és ezzel korlátozták szuverén hatalmuk egyik ágát az egységes jogrendszer előnyeinek eléréseért”. A tagállamok szuverenitását azonban saját bíróságaik korlátozzák azáltal, hogy a bíró szabadon eldöntheti, kíván-e előzetes határozati kérdést feltenni az Európai Bírósághoz, illetve azáltal, hogy a nemzeti bíróságok a közösségi jognak megfelelő ítéletet kötelesek hozni. Az Európai Bíróság pontosan meghatározta, hogy milyen esetekben kötelező a nemzeti bírónak kérdést intézni az Európai Bírósághoz, és mikor van szabad mérlegelési lehetősége e tekintetben a Cilfit Srl., Lanificio di Gavardo v. Ministry of Health ügyben. Pontos kritériumokat pedig a tagállamok közül egyedül az Egyesült Királyság állított fel.⁴⁰ A tagállamok nemzeti bíróságait határozathozatalukban pedig az ún. „irányelvkonform” jogértelmezési technika köti.⁴¹

Természetesen az Európai Bíróság interpretációja a közösségi jogról kötelező erejű a bíróságokra nézve (másodlagos jogforrás), azonban ez nem minden esetben jelenti az ügy érdemben való eldöntését. Számos ügyben ugyanis az Európai Bíróság csupán egy, a közösségi jog értelmezését megkívánó részletkérdést dönt el, s a nemzeti bíróságokra bízva a további (nemzeti jogot érintő) jogkérdések eldöntését, a tényfeltárásokat és az ezek alapján hozandó határozatot (valamint a legtöbb esetben kártérítés mértékének meghatározását is). Megfigyelhető azonban a Bíróság gyakorlatában, hogy az új jogintézményeket teremtő, újfajta felelősségi alapot elfogadó, vagy új követelményrendszert felállító határozatokban az Európai Bíróság az ügy eldöntésére, egyértelmű lezárására törekszik. Azaz nemcsak iránymutatást ad a nemzeti bíróságnak, hanem precedens értékű határozatot hoz, folyamatosan fejlesztve ezzel a közösségi jog rendszerét.⁴²

A legfontosabb vonása azonban a közösségi jognak az állami kárfelelősséggel kapcsolatban az, hogy az addig szuverén államokat egy felsőbb szabályrendszer kötelezi és ellenőrzi. Ugyanakkor nem bomlik meg az állam szuverenitásának folytonossága, mivel az államok maguk korlátozták szuverenitásukat, és – elméletileg – képviselő útján maguk alkotják a szabályrendszert is. Az ellenőrzés azonban egy viszonylag független szerv, az Európai Bíróság, illetve a nemzeti bíróságok hatáskörébe került. Ez az ellenőrző tevékenység biztosít az ed-

diginél jóval tágabb teret az állami kárfelelősség lendületes fejlődésének.

Jegyzetek

1. Fleiner, F.: Institutionen des Deutschen Verwaltungsrechts. Tübingen 1928. 35. o., valamint Kecskés László: Perelhető-e az állam? Budapest 1988. 73. o.
2. Kecskés László: i.m. 78-81. o.
3. Ugyanez jellemezte a colbert-i merkantil gazdaságpolitikát is, mely – az angol korai merkantilizmussal ellentétben a területi közigazgatás alsóbb egységén keresztül viszi be az államot a gazdaságba.
4. Kecskés László: i.m. 120-121. o.
5. Ld. Állami felelősség a magyar jogban és az európai jogban (1993-as vándor jogászgyűlés) Bp. 1994.
6. Római Szerződés 215. cikkely (2) (3) bekezdése
7. Case 26/62, Van Gend en Loos (1963) E.C.R. 1., Case 6/64, Costa v. ENEL (1964) E.C.R. 585.
8. Joint Cases-6/90 és 9/90 Francovich v. Italian Republic and Bonifaci et al. v. Italian Republic, Judgment of 19.11.1991
9. Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 9. o.
10. Case 26/62, Van Gend en Loos (1963) E.C.R. 1., Case 6/64, Costa v. ENEL (1964) E.C.R. 585.
11. Case 106/77., Simmenthal (1978) E.C.R. 629., Case C 213/89, Factortame (1990) E.C.R. 2433. Ld. Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 9. o., Kecskés László: A 169-es levéltől a Francovich jelenségig. (Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése.) Magyar Jog 1994. 4. szám 193-203. o.
12. Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 11-12. o.
13. Joined cases C-46/93 és C-48/93 Brasserie du Pecheur and Factortame III. (1996) ECR I-1029; (1996) 1 C.M.L.R. 889.
14. Joined Cases C-178, 179 and 188-190/94 Dillenkofer and Others (1996) ECR I-4845; (1996) 3 C.M.L.R. 469. o.
15. C-392/93 számú Regina v. HM Treasury ex parte British Telecommunications ügy
16. Joined cases C-178, 179/94 és C-188, 190/94 Dillenkofer and Others
17. C-319/96 Brinkmann Tabakfabriken v. Skattenministeriet (1998) ECR I-5255; (1998) 3 C.M.L.R. 673.
18. Jacobs jogtanácsos véleménye 1998 január 22.
19. C-319/96 Brinkmann Tabakfabriken v. Skattenministeriet (1998) ECR I-5255; (1998) 3 C.M.L.R. 673.
20. C-302/97 számú Konle v. Austria ügy (1999) ECR I-nyr (1999 június 1-i ítélet)
21. La Pergola jogtanácsos véleménye, 1999. február 23.

22. C-326/96 számú Levez ügy (1998) ECR I-nyr. 1998 december 1-i határozat 18.§.
23. Case 33/76- Rewe v. Landwirtschaftskammer
24. Francovich Follow-Up, Application by the National Courts <http://www.asser.nl/EEL/dossier/fran6.htm>
25. Lordok Háza 1999 október 28. R v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd. and Others (No.5), (1999) 3 C.M.L.R. 597; (1999) 3 W.L.R. 1062; (1999) 4All ER 906.
26. Daily Telegraph 1999 október 29-i száma
27. Legfelsőbb Bíróság 1999 július 30. Scullion (1999) 3 C.M.L.R. 798.
28. Legfelsőbb Bíróság 1995 február 3. Tate v. Minister of Social Welfare, (1995) 1 C.M.L.R. 825.
29. Legfelsőbb Bíróság 1996 március 22. Coppinger v. Waterford County Council, (1997) 22 E.L. Rev. 173.
30. Lájér Zsolt: Felelősség a jogalkotással okozott kárért az Európai Unió és egyes tagállamai jogában. Jogtudományi Közlöny 2001 március 122. o.
31. Bundesgerichtshof 1996 október 24. III ZR 127/91; (1997.) 1 C.M.L.R. 971; Europaisches Zeitschrift für Wirtschaftsrecht 1996. 761, Brasserie du Pecheur
32. 2 OLG Köln 1997 július 15. Europaisches Zeitschrift für Wirtschaftsrecht 1998, 95.
33. Joined cases C-178, 179 és 188-190/94 Dillenkofer and Others
34. Schadenersatzansprüche wegen verspäteter Umsetzung der EG-Pauschalreiserichtlinie című cikk alapján, Neue Juristische Wochenschrift 1999. 1063-1067.
35. Arrêt du 30 octobre 1996, Ste Jacques Dangeville, a commissaire du gouvernement Goulard összegzésével, RDF adm 1997, 1059 ff.; illetve Arrêt du 30 octobre 1996, Cabinet Revert et Badelon, a commissaire du gouvernement Goulard összegzésével, RDF adm 1997, 1062 ff.
36. (1998) ECR I-nyr (1998 december 1-i határozat, 18. §)
37. Utrechti Kerületi Bíróság, 1995 október 25. Lusben v. Holland állam és Abcoude városa.
38. Amszterdami Kerületi Bíróság 1996 szeptember 11. Acciradi v. Amsterdam és Amsterdam v. Holland állam.
39. Case 26/62 NV Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration. Judgement of 5 of February 1963.
40. Lord Denning véleménye a H.P. Bulmer Ltd. v. J. Bollinger S.A. ügyben. English Court of Appeal (civil division) (1974) 2 CMLR 91 May 22, 1974.
41. Lajer Zsolt: Felelősség a jogalkotással okozott kárért az Európai Unió és egyes tagállamai jogában. Jogtudományi Közlöny 2001 március 122. o.
42. Így például a Brinkmann ügyben a legtöbb ügytől eltérően az Európai Bíróság maga határozta meg, hogy a jogsértés kellő súlyú-e, és hogy fennállt-e a közvetlen okozati összefüggés a jogsértés és a kár keletkezése között. De ugyanígy járt el a British Telecommunication és Denkavit ügyekben is.

Mázi András V. évf.

A veszélyes üzemi kárfelelősség magyarországi fejlődése a polgári korszakban*

A. Bevezetés

„A magánjogi tudomány legszínesebb és legváltozatosabb területe kétségkívül a kártérítés tana. Nincs még egy olyan része a magánjognak, ahol felfogásoknak oly sokféleségével, a véleményeknek oly szétágazóságával, az ellenmondásoknak oly szélsőségeivel találkozunk, mint itt; de nincs még egy oly része sem, amely az ezerféle kérdéseknek oly kifogyhatatlan mennyiségét vetné felszínre és tartaná állandóan napirenden, mint ez.”¹ E szavakkal kezdi Dezső Gyula az objektív felelősségről szóló első magyar nyelvű monográfiát. A XX. század elején igencsak időszerűnek tűnt ez a kijelentés: a vétlen károkkért való felelősség lerombolni látszott a vétkességre alapított felelősségi rendszer hosszú idő óta szilárd bástyáját.

A XIX. század az iparosodás és iparosítás százada volt. A természet törvényszerűségeinek felfedezése, az ekkor már tömegesen rendelkezésre álló nyersanyag és az ember alkotó képessége együttesen a technika forradalmát hozta. Bár jelentős találmányok születtek már korábban is, mégis e század volt az, amely a mai, technicializálódott modern kor nyitányának tekinthető. A természeti erőforrások, így a víz, gőz, gáz, villamos áram felhasználásával új távlatok nyíltak meg: a modern tömegtermelés és a korábbinál lényegesen gyorsabb, a világ bármely pontjára eljutni képes személy- és teherszállító járművek alkalmazásával a világméretű kereskedelem. Ezek – valamint a kezdeti lépéseit szintén e korszakban megtevő, majd robbanásszerű fejlődésen keresztülmenő távközlés – mindmáig ható változást jelentettek az emberiség történelmében, jelentős szerepük volt a XX. század háborúiban és a mai politikai-gazdasági hatalmi viszonyok kialakulásában is.

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Jogtörténet” Szekcióban I. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Béli Gábor.

Ha nem politikai, gazdasági, szociológiai, kultúrtörténeti aspektusból vizsgáljuk az iparosodás következményeit, hanem a magánjogi gondolkodásra gyakorolt hatása alapján, akkor legalább ilyen volumennű változásról számolhatunk be. A XIX. század egységes, vétkességi alapú kárfelelősségi rendszere alig egy évszázad alatt meghaladottá, használhatatlanná vált. Új gondolatok indukálódtak a felelősség okáról, alapjáról, céljáról, funkcióiról, s mindez más, újszerű, többrétegű jogi szabályozást eredményezett.

Az iparosodott társadalomban megjelenő, egyre szélesebb körben elterjedő ún. elemi erők felhasználásával működő gépek, berendezések sokban megkönnyítették a termelést, a szállítást és az egyén mindennapi életét. Megkönnyítették – ugyanakkor új veszélyforrásokat is jelentettek. A fokozott veszéllyel járó tevékenységek köre ma is elfogadott kategorizálás szerint két típusra osztható: a legfejlettebb technika alkalmazásával illetve az éppen kezdetleges körülmények közepette végzett tevékenységekre. Ez még inkább igaz az újszerű találmányok megjelenésének időszakára: ezek egyfelől az akkori legfejlettebb technika alkalmazását feltételezték, ugyanakkor éppen újszerűségükben rejlett a kezdetlegesség is, hiszen az ember által korábban nem ismert, nem alkalmazott módszerek még ki nem próbáltak, bizonytalanok voltak.

A jog e találmányok, gépek elterjedésével a XIX. század közepére új kihívás elé került. A római jogi gyökerű, morális megalapozottságú vétkességi teória alkalmazása nyilvánvalóan elégtelen volt a veszélyes üzemek működésével összefüggésben bekövetkezett káresemények megítélése kapcsán. Elégtelen volt, mert ezen esetekben a vétkesség nem vagy csak nehezen bizonyítható a veszélyes üzem tulajdonosa vagy alkalmazottja részén; ráadásul éppen az ember uralma alá tökéletesen soha nem hajtható erőforrások alkalmazása miatt gyakran minden gondosság ellenére is keletkezhet kár anyagi javakban vagy emberéletben. Szükséges volt ezen dilemma megoldása, hiszen a jog éppen morális megalapozottságát vesztené el, ha az ilyen esetekben kárt szenvedők elesnének a kompenzációtól.

Mi lehet a megoldás? – tették fel a kérdést a kor jogászai. Elvileg két út kínálkozott; az első kevésbé jelent szakítást a vétkességi rendszerrel: a veszélyes üzemek körében előforduló balesetek szinte minden alkalommal visszavezethetők valamely ott tevékenykedő személy vétkes cselekményére vagy mulasztására. Ez alapján tehát a vétkesség

vélelmével kell operálni a káresemények megítélésénél, ezzel a felelősség megmaradt a régi rendszer keretei között, ugyanakkor biztosított a kárt szenvedettek védelme is. A másik megoldás merészebb: eszerint a veszélyes üzemi kárfelelősség – néhány egyéb tényállással együtt – külön önálló részét jelenti a kárfelelősségi rendszernek, melyre nem az általános szabályok, hanem attól eltérő, a károsultra nézve kedvezőbb rendelkezések az irányadók.

Az ún. veszélyes üzemek kategóriája „talán legfontosabbika volt azoknak a közvetítő eszméknek, melyeknek segítségével a vétkesség nélküli felelősség gondolata a magánjogba behatolt s ott a teória szempontjából ugyan máig sem általánosan bevett, de legalább a praktikus jogalkotás és jogszolgáltatás szempontjából „törvényesen elismert” intézménnyé emelkedett”.² A sok évszázadon keresztül szinte mozdulatlan kártérítési jogot a veszélyes üzemek speciális, vétkességtől független felelősségének elméleti elfogadása, majd kodifikációja nyomán gyakorlati alkalmazása dinamizálta, új területekre terjesztette ki. Ennek nyomán a felelősség új koncepciói jelentek meg, melyek alapvetően határozták meg a mai jogszabályi rendezést és bírói gyakorlatot. Ha megnézzük a hatályos Polgári törvénykönyv felelősségi szabályait (339-360. §), szembetűnő a változás: a kártérítés általános szabályai is objektivizálódtak, a vétkességi szemlélet legfeljebb az exkulpációs lehetőségben található meg; a felelősség egyes esetei – élükön a veszélyes üzem működéséből eredő károokra vonatkozó rendelkezésekkel – pedig már kifejezetten elszakadtak a vétkességtől. A felelősség objektivizálódása világjelenség a XX. században; ennek elméleti és gyakorlati alapját pedig a veszélyes üzemi kárfelelősség megjelenése adta.

Magyarország dualizmuskori törvényalkotásával, az ennek nyomán kialakuló bírói gyakorlatával, végül kétségtelenül magas színvonalú magánjogi kódex-tervezeteivel viszonylagos ipari fejletlensége ellenére az új felelősségi gondolat egyik Mekkájává vált. E tanulmány célja bemutatni a vétkes felelősség speciális kategóriájának, a magánjogi terminológiában veszélyes üzemekként meggyökeresedett jogintézménynek hazai fejlődését. Ennek során először felvázolja a vétkesség nélküli kárfelelősség fogalmát, jogalapját és a veszélyes üzemek felelősségének alaptéziseit. A második – szükségszerűen terjedelmesebb – egység foglalkozik a veszélyes üzemi kárfelelősség első magyarországi kodifikálásával, a tételes törvény nyomdokain elinduló, ám azt ha-

marosan szétfeszítő, sokban meghaladó, ugyanakkor sokszor tévutakra is kerülő joggyakorlattal, valamint a magyar magánjog egységes törvénykönyvbe foglalásának kísérletei által javasolt szabályozással. Külön figyelmet szentel a veszélyes üzemi kárfelelősség az egész korszakban talán legnagyobb dilemmájának: a károsult személy károkozásban való közrehatása értékelésének. A fejlődés vizsgálatának időbeli határa az 1940-es évek eleje, amikorra nagyjából kialakult, megszilárdult az a rendszer, amely végül az 1959-ben elfogadott Polgári Törvénykönyv lényegében máig változatlan 345. §-ában törvényi szabályozást nyert.

B. Vétlen kárfelelősség és veszélyes üzem

Minden jogrend egyik legrégebbi alaptétele, hogy a mások életében, testi épségében, vagyonában (és később erkölcsi javaiban) bekövetkező károsodást okozója helyreállítani vagy megtéríteni köteles. Önmagában egy bekövetkezett, megtörtént káresemény – „a vagyonkör megcsorbulása”³ – nem keletkeztet kártérítési kötelezettséget, szükséges ahhoz valamilyen külön jogalap, mely a kárral okozati összefüggésbe hozható. Ez a jogalap, *causa* a kártérítési kötelezettség legfontosabb kritériuma, mely nélkül a kárt szenvedett nem követelhet elégtételt.

A kártérítési igény sikeres érvényesítéséhez szükséges megtalálni azt a személyt vagy vagyont, aki vagy ami a beállt kárt viselni köteles (kártelépítés): „A kár a jog világában azzal válik jelentőssé, ha valaki a kárt megtéríteni köteles.”⁴ A kárt elszenvedő számára a legfontosabb kérdés tehát az, ki köteles helytállni az őt ért hátrányért. A vétkességi alapú felelősségi rendszer ezen személy/vagyon megtalálását teljes mértékben a károsult feladatává teszi, hiszen a károsultra hárul a kárt okozó magatartás és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés valamint az okozó cselekvésének illetve mulasztásának szándékos vagy gondatlan voltának bizonyítása. A kártérítés jogalapja végső soron tehát a kárt okozó magatartás morális megítélése: a kár bekövetkezte *felróható-e*⁵ a cselekvőnek.

Az objektív alapú vétlen felelősség indoklására rengeteg elmélet született a XIX. század második felétől.⁶ Ezen elméletek gyakran egymástól a lehető legtávolabb állnak; így nem csoda, hogy a veszélyes üzem fogalmának definiálása és különleges felelőssége okának

meghatározása szinte lehetetlen. Az, hogy mely üzemmódokat, berendezéseket minősítenek veszélyesnek valamely jogrendszerben, kizárólag a jogalkotók és – amennyiben felhatalmazással rendelkeznek a kör megállapítására, illetve tágítására – a jogalkalmazók döntésén múlik. A veszély nem jogi fogalom, hanem „valamely jövőbeli hátrányos esemény lehetséges bekövetkeztének elvárhatósága iránt alkotott vélemény”,⁷ közelebből a technika és az elemi erők elleni védekezés fejlettségi szintjétől függő mindenkori közfelfogás megjelenése a jogalkotásban és jogalkalmazásban. A veszélyesnek minősített üzemmódok nem önmagukban veszélyesek, használatuk, működésük közben válhatnak azzá az ember által teljes mértékben sosem uralható elemi erők miatt. Minden egyéb e körben előforduló káresemény már nincs közvetlen összefüggésben a technikai értelemben vett veszélyességgel, ám a jogszabályok szociális, méltányossági alapon általában ezeket is megtéríteni rendelik.⁸

A veszélyes üzemek kártérítési felelősségét gyakran mint törvényből folyó *kötelmet* emlegetik. Ez kétségtől pontatlan, hiszen mint Kauser hangsúlyozta, a felelősség nem egyenlő a kötelemmel!⁹ A jogszabályban rendelt szigorú felelősségük önmagában nem keletkezteti kártérítési kötelezettségüket; mindaddig, amíg üzemmódjukban nincs kár, felelősségük csak egy jövőbeli káreseménytől mint feltételtől függő jogi helyzet, melyet a kár bekövetkezése változtat át kötelemmé.¹⁰

Az objektív felelősség korlátja egyik oldalról az olyan okból történt káresemény, mely nem volt előre látható, így az ellene való védekezés abszolút lehetetlen.¹¹ Korlátja azonban az is, hogy a felelőssé tett személy a tárgyi felelősség kockázatát mint a tevékenysége folytatásával járó költséget elbírja-e, avagy lehetősége van-e annak áthárítására másokra (pl. a fogyasztókra), azaz nem teszi-e lehetetlenné foglalkozása gyakorlását. A veszélyes üzemi kárfelelősség tehát a jogalkotók illetve jogalkalmazók által rendszerint a veszélyesség kritériumával meghatározott üzemmódok alkalmazása, berendezések használata esetére rendelt, az igazságos kárelosztás szociális szempontjától áthatott szigorú – szinte feltétlen – felelősség, mely függő jogi helyzetként egy káresemény bekövetkezése esetén az üzem működésében részes személy vétkességétől függetlenül kártérítési kötelemmé alakul át. E kötelemről a felelőssé tett személy csak akkor szabadulhat, ha sikeresen bizo-

nyítja, hogy a kárt emberileg semmilyen módon el nem hárítható esemény okozta.

C. A veszélyes üzemi kárfelelősség Magyarországon

I. A veszélyes üzemek speciális felelősségének első kodifikációja

Az európai kodifikációk¹² – az 1838. évi porosz és az 1869. évi osztrák vasúti törvény – hatására a XIX. század utolsó harmadában Magyarországon is megjelent az igény a külön jogszabály alkotására. A vasúttal, mint újszerű közlekedési eszközzel járó fokozott balesetveszély¹³ és a szállított utasok és áruk rohamosan növekvő mennyisége¹⁴ indokoltá tette a külföldi példák nyomán a vétkességi elvtől elszakadó, objektív alapon történő felelősségtelepítést. Ennek szellemében indítványozta Stiller Mór már 1870-ben az első magyar jogászgyűlésen a vasútvállalatok teljes felelősségének kimondását minden, a szállított dolgokat illetve személyeket érő kárért, amennyiben azt szándékosan vagy a legnagyobb óvatosság mellőzésével okozták. Ezen felelősség a javaslat szerint csak akkor szűnne meg, ha bizonyítják, hogy a kárt a károsult vagy a károsult tárgy minősége illetve vis major okozta.¹⁵ A szigorúbb felelősség indokát abban látja, hogy a köztapasztalat szerint a vasúti forgalom biztonsága azon mértékben nő, amelyben a vasúti kártérítés elveit szigorítják.¹⁶

A magyar törvényalkotók – Stiller javaslatának megfelelően – a vasutat a veszélyes üzemek köréből kiemelve, annak felelősségét a vétkességi elvtől elszakadva speciális szabályok szerint rendelték megítélni. Ennek indoka az a kétségtelen tény, hogy – különösen ebben az időszakban – a vasút felelőssége egyike az objektív felelősség „legrégibb és legtipikusabb példájának”.¹⁷ Az irányadó s egyben forradalmian új jogszabály¹⁸ a vaspályák által okozott halál vagy testi sérülés iránti felelősségről szóló *1874. évi XVIII. törvénycikk*.¹⁹

A hosszú évtizedeken át élő törvénytől alapja és meghatározója lett a magyar kártérítési jogba „belopakodó” vétkes kárfelelősségnek.²⁰ A törvényhozó előtt lebegő célok közül kettő emelhető ki: a balesetet szenvedettek könnyebb kárpótláshoz jutása a bizonyítási teher megfordításával, valamint a magasabb fokú felelősség vasútra telepítésével a vállalatok nagyobb fokú gondosságra kényszerítése (preven-

ció).²¹ Reinitz szerint a törvényhozók célja „az egyén érdekeinek megvédése és ennek (...) csak a társadalom összességének érdeke szab határt”. Az állam lehetővé teszi a vasút működését, hiszen az közérdek, ugyanakkor feladata az egyéni érdek védelme is, így a cél a közérdek és az egyéni érdek kollíziójának szabályozása és rendezése az egyéni érdek megóvásával.²² A törvény általános indokolása hangsúlyozza, hogy a vasút okozta károk esetében a tényállás megállapítását számtalan technikai részlet gyakran „gépészeti ismerettel bíró szakférfiaknak is” lehetetlenné teszi, ezért szükséges kimondani, miszerint nem a károsított köteles a szállítási eszköz hibás voltát bizonyítani, hanem „a társaság tartozik a bírót arról meggyőzni, ha felelőségétől szabadulni akar, hogy a kár nem az ő hibája miatt (...) állott be”.²³

A kétségtelenül az 1871. évi német *Rhg.* nyomait magán viselő²⁴ jogszabály 1. §-a a vaspályavállalatot teszi felelőssé a vasút üzeménél bekövetkező halál illetve sérülés esetén, szavatosságának mértéke így a „*diligentia diligentissimi*”²⁵ szintje. A törvény részletes indokolása értelmében vasúti balesetnél „mindig azon vélelem áll, hogy a kárt a vállalat hibája okozta”. Felelőssége alól kizárólag annak bizonyításával mentesül, hogy a balesetet elháríthatatlan esemény (*vis major*), egy harmadik személy elháríthatatlan cselekménye vagy a meghalt illetve megsérült személy saját hibája okozta; tehát hogy a bekövetkezett baleset „elővigyázatossági intézkedései” körébe be nem vonható körülményre vezethető vissza.²⁶

Róth teljesen indokoltnak tartotta a vétkesség vélelmét, véleménye szerint az üzleti szabályok betartása mellett baleset csak *vis major* vagy az utas vigyázatlansága folytán következhet be.²⁷ A törvény indokolása azonban pusztán a bizonyítás nehézségeivel magyarázza a vélelem felállítását! Az indokolással ellentétes tartalmú, ám elméletileg kétségtelenül megalapozott álláspontot fogalmazott meg válaszcikkében Reinitz:²⁸ tagadta, hogy a törvény vélelmezné a vasút vétkességét, hiszen a felelőségét maga a baleset ténye megalapozza. Ugyanő már egy évtizeddel korábban is sikra szállt ezen nézete mellett: a vasút kártérítési kötelezettségét pusztán törvényből folyó kötelemnek tekintette, melynek alapját az a tény képezi, hogy valaki meghalt, illetve megsérült a vaspálya üzeménél. Az üzembentartó felelőség alóli mentesülése esetén sem a vétkesség vélelmét dönti meg, hanem azt bizonyítja, hogy az üzem és a bekövetkezett baleset nincs

okozati összefüggésben egymással.²⁹ Grosschmid nagyszabású kötelmi jogi munkájában ugyanakkor az objektív felelősség eseteit a „hiba lehellete” alapján a kvázideliktumok körébe sorolva a lappangó vétkességet tekintette alapmotívumnak: „Az, hogy a törvény ez esetekben a vétkesség bizonyítását nem kívánja (...), nem ellentéte annak, hogy a törvény alap gondolata mégis csak az, hogy itt hibánk okából felelünk. (...) a vasút is (azért felel) a balesetért, mert – tessék neki vigyázni; (...) mert alighanem hibásak vagyunk.”³⁰

A vis major fogalmáról a törvény általános indokolása megállapítja, hogy az „magában foglalja mindazon események fogalmát, melyek sem előre nem láthatók s ennek folytán ki nem kerülhetők, sem emberi erő és óvatosság által meg nem akadályozhatók. Ezen esetben a törvénynek csak azon hivatása lehet, hogy a helyes irányt kijelölje és a többi a bíró józan belátására bízza, mert a casuistica e téren végtelen és a legtüzesebb elősorolás által sem meríthető ki.”³¹ Dezső Gyula az objektív kártérítési felelősségről szóló monográfiájában kizárólag a kívülről jövő, emberi erővel el nem hárítható eseményeket tartotta vis majornak (így pl. a kazánrobbanás, sínelgörbülés nem mentesítené a veszélyes üzemet!).³² Marton ezzel szemben az üzem körében előforduló olyan belső hibákat is ide sorolta (pl. öngyulladás, talajvíz felfakadása szénbányánál), melyek „a megelőzést abszolúte kizárják”.³³

Harmadik személyek elháríthatatlan cselekménye mint kimentési ok meglehetősen sok vitára adott okot már a törvényjavaslat tárgyalása folyamán. A képviselőház jogügyi bizottságának jelentése szerint oly esetekben kell mentesíteni a vasúttársaságot, amelyekben vétsége mint a kár okának *lehetősége* is ki van zárva;³⁴ ezért a törvényjavaslat szövegéből elhagyandó a harmadik személyek elháríthatatlan cselekményére történő utalás, mert az elháríthatóság kérdésében a bizonyítás a károsultat terhelne (!), s így a vasút felelőssége alig volna szigorúbb az általános felelősségnél.³⁵ A képviselőházban az 1874. május 5-én tartott 233. országos ülésen került sor a törvényjavaslat általános és részletes tárgyalására. Érdemi javaslatként vetődött fel egyrészt a törvény hatályának kiterjesztése a gőzhajóra, mint ugyanolyan veszélyforrást jelentő közlekedési eszközre³⁶ – ezt nem támogatták –, valamint a harmadik személyek elháríthatatlan közrehatását értékelő szövegrész visszahelyezése a törvényjavaslatba³⁷ – ez utóbbit a ház többsége megszavazta. A főrendiház állandó egyesült jog- és közlekedésügyi bizottsága 1874. május 16-án tartott ülésén szintén az eredeti

javaslat mellett tette le voksát,³⁸ melyet támogatott az osztályok előadóból alakult központi bizottság is.³⁹

Dezső az 1874. évi törvényt kritizálva nem ismeri el harmadik személy elháríthatatlan cselekményét kimentési okként.⁴⁰ Véleménye szerint harmadik személyek behatása „a felügyelet és ellenőrzés intenzív fokozásával minden esetben elkerülhető”.⁴¹ A sértett önhibájánál nem tartja szükségesnek a vétkesség bizonyításának megkövetelését sem, elegendőnek látja a károsult magatartása és a kár bekövetkezése közötti okozati összefüggés meglétét vétkességére tekintet nélkül, így akár cselekvőképtelenek önhibája is megállapítható.⁴² Grosschmid kiemeli, hogy a károsult önhibája nem egyenlő vétkességével, hiszen a saját magának történt károkozás nem szül kártérítési kötelezettséget. Az önhiba a károsítással szembenálló jelenség „mint contra-causa, magát a felelősségi alapot fojtja el; (...) a kártérítési alapra nézve joggátló mozzanat”.⁴³ Marton álláspontja szerint indokolatlan a különbségtétel harmadik személyek és a sértett között azáltal, hogy utóbbinál vétkességének bizonyítása szükségeltetik, hiszen az üzemen kívülről jövő elháríthatatlan tény konkrét forrása a veszélyes üzem felelőssége szempontjából irreleváns.⁴⁴

A balesetet szenvedettek fokozott védelme a bizonyítási teher megfordításán túl megmutatkozik a 3. §-ban is, mely szerint „oly szerződés vagy kikötés (szolgálati szabályok), mely által a jelen törvényben megállapított felelősség előzetesen megszüntetik vagy megszorítatik, joghatállyal nem bír”.⁴⁵ A törvény – hasonlóan a német megoldáshoz – nem szól a dolgokban okozott károkról; ezt a bírói gyakorlat illetve az Mtj. teszi meg.

Az ősforrásnak számító Rhg. 2. §-át, melyben a vétlen felelősséget kiterjesztik a bányák, gyárak üzemeltetőire (azonban csak abban az esetben, ha azok alkalmazottai szolgálat körében elkövetett hibája bizonyítható!) nem vette át az 1874. évi magyar törvény. Noha a jogszabály kizárólag a vasutak működési körében bekövetkezett balesetekre vonatkozóan rendelte a vétlen felelősség szigorú elvének alkalmazását, a magyar bírói gyakorlat néhány évtized alatt széleskörűen kiterjesztette az elv alkalmazását szinte minden veszélyesnek minősített iparüzemre és berendezésre.

II. A veszélyes üzemi kárfelelősség kiterjesztése

Annak oka, hogy a bírói gyakorlat voltaképpen zökkenőmentesen befogadta a veszélyes üzemek elvét, jórészt abban a tényben kereshető, hogy az elmélet az 1874. évi XVIII. tc-ben nem „zárt körre szorítókozó legalis obligatitot megállapító jogszabály(t látott), hanem egy elvi jogalaphoz concret kifejezőjé(t)”.⁴⁶ Nem elhanyagolható az 1869. évi osztrák *Eisenbahnhaftpflichtgesetz* hatása sem, mely a vasutak, gyárak, üzemek körében előforduló balesetek esetében a vállalat vagy az alkalmazottak vétkességének vélelmét állította fel.⁴⁷ Így az addig egyeduralkodónak számító vétkességi elv segítségével is magyarázhatták a valójában véltenségi, objektív alapon álló új kárfelelősséget.⁴⁸ Az „ipari culpa” tana a magyar jogi elméletben és gyakorlatban még jónéhány évtizedig meghatározó volt; az alkalmazott felelősségi rendszer „fél lábával (...) még a vétkesség gondolatára támaszkodott ugyan, hogy mentse az alapelvet, lényegében azonban már tárgyi felelősséget foglalt magában”.⁴⁹

A bíróságok kiterjesztő értelmezése két irányban nyilvánult meg: egyrészt a törvény rendelkezéseit alkalmazták dologi károk esetében is,⁵⁰ másrészt merész újítással folyamatosan megállapították a vétlen kárfelelősséget minden más veszélyes üzemre is. A berendezés hiányossága – mint tárgyi hiba – önmagában megadta a jogalapot a tulajdonos marasztalására, annak vétkességére tekintet nélkül – a bírói gyakorlat voltaképpen vélelmet állított fel az üzemtulajdonos vétkessége mellett!⁵¹

Az objektív felelősség alkalmazásának ilyen mértékű szigorúsága jól megfigyelhető a Kúria által 1909-ben hozott 173. sz. *Elvi Határozatban*. Eszerint „ha a fennálló törvények és törvényes rendeletek értelmében [a vasútivállalat] a vasúti átjárónál sorompót felállítani nem tartozik, a baleset elhárítására alkalmas eme óvintézkedést csak saját felelősségére mellőzheti”.⁵² A határozat kétségtelenül szó szerint értelmezi az 1874. évi törvényt, kizárva ezzel a sérült közrehatásának – gondatlanságának, szándékosságának – értékelését. Ugyanakkor mintegy lappangó elvként felfedezhető a vétkesség gondolata is e döntvényben, hiszen voltaképpen a vállalat gyakorlatilag objektivizált, mindenre kiterjedő kárelhárítási köteletségének megsértését szankcionálja!

A vétkességi elv konkurálása a vértlen kárfelelősséggel a bírósági gyakorlatban egymásnak ellentmondó ítéletek sokaságát hozta a századfordulón. Jellemző az ítélkezésre, hogy a bíróságok szemmel láthatóan kizárólag a veszélyesnek ítélt üzemek esetében alkalmazzák az objektív felelősséget, noha a polgári törvénykönyv 1900. évi tervezete az önállóan ipart folytatók felelősségét is vétkességtől függetlennek rendeli.

A bizonytalanság ellenére a bírósági gyakorlat egységesnek mondható abból a szempontból, hogy az „analógia ventillátorát” működésbe hozva felfrissítette „a judikatura nyomasztó légkörét”:⁵³ folyamatosan kiterjesztette a veszélyesnek minősített iparüzemekre, berendezésekre az 1874. évi törvény szigorú felelősségi szabályainak alkalmazását. Így többek között az objektív felelősség elve szerint megítélendőnek mondta ki a Kúria villamosvasút (1390/1904. sz. hat.) és cséplőgépek üzemeltetése (485/1905. G. sz. hat.)⁵⁴ körében előforduló balesetekkel összefüggő kártérítési igényeket, de veszélyes üzemnek minősítette a légszuszvillágítási berendezéseket (180. sz. E. H.), a vízműveket (181. sz. E. H.), a bányákat (182. sz. E. H.), az automobilt (185. sz. E. H.),⁵⁵ a villamoserő felhasználásával működő felvonókészüléket (546. sz. E. H.),⁵⁶ az „erősáramú villamosság előállítására és szolgáltatására berendezett” vállalatot (547. sz. E. H.);⁵⁷ sőt régi, rozsdás abroncsos hordók javítását (P. IV. 4836/1912. sz. hat.),⁵⁸ szecskavágó gép használatát (P. VI. 2105/1912. sz. hat.),⁵⁹ a főváros fertőtlenítő intézetét (1052/1922. sz. hat.),⁶⁰ a „kéngyújtással eszközölt féregirtást” (2915/1925. sz. hat.)⁶¹ is! A vasúti üzemmel összefüggő tevékenységnek minősítették, így tárgyi felelősség alkalmazását rendelték sínvágás (Kúria 7715/1905. sz. hat.)⁶² illetve áruk vasúti kocsiba történő berakodása (Kúria 7664/1907. sz. hat.)⁶³ során történt balesetnél. Megállapította a Kúria a főváros objektív felelősségét a vízvezeték repedése által okozott károkért (7437/1904. sz. hat.).⁶⁴ Megmosolyogtató túlzásként említhető a budapesti királyi ítélőtábla ítélete, mely szerint a „footballjáték” is veszélyes üzemnek tekintendő.⁶⁵ Nem minősítette veszélyesnek a Kúria ugyanakkor pl. a Röntgen-kezelést (8104/1928. sz. hat.)!⁶⁶

A nagyobb terjedelmű vállalat tulajdonosának vétkesség hiányában is fennálló felelősségét állapította meg a Kúria 1917. évi 84. sz. teljes ülési döntvénye (84. sz. TÚH). Indokolása szerint ezek „legnagyobb részben már anyagi helyzetüknél fogva könnyebben viselik el a ve-

szély káros eshetőségeit és sokszor abban a helyzetben is vannak, hogy az üzem káros következményeit átháríthatják s ezt mint üzemi költséget vehetik számításba és ehhez képest rendezkedhetnek be”.⁶⁷ Felelőségük tehát nem a veszélyesség mozzanatán, hanem a nagyüzem és a károsult vagyoni viszonyainak különbségét étékelő méltányosságon alapul.

Külön szabályozást nyert a légi járművek üzemében bekövetkezett balesetekkel kapcsolatos felelőség. Az 1922. évi XVII. tc. 30. §-ában nyert felhatalmazás alapján 1922-ben kibocsátott, a légi közlekedésről szóló 10.270. sz. ME rendelet⁶⁸ (Lkr.) baleseti kártérítést érintő IX. részében a légijárművekre vonatkozóan is alkalmazni rendeli a vétlen kárfelelőség elvét. A vasutakra vonatkozó törvényi szabályozással és a nyomán kialakult bírói gyakorlattal ellentétben azonban a 19. § értelmében légi járművek okozta balesetknél erőhatalom sem mentesít. Az Lkr. nem szól a harmadik személy elháríthatatlan cselekményéről, ám kimentési okként vis majorra való hivatkozás kizárásából nyilvánvalóan következik ennek – mint szintén külső és relatíve kisebb oknak – meg nem engedettsége is. Némileg ellentmondásosnak látszik, hogy a rendelet a károsult önhibáját elismeri mentőokként – de itt is csak abban az esetben, ha a kár *kizárólag* az ő hibájából keletkezett! –, hiszen a veszélyes üzem szempontjából ez is üzemen kívülről jövő elháríthatatlan tény. Rendkívül figyelemreméltó a 19. § utolsó mondata, mely a bíróság mérlegelésére bízta a károsult baleset bekövetkezésében való közrehatása esetén a kártérítési kérelem megalapozottságát, illetve a kártérítés mértékét. Ezzel az Lkr. szakított azzal a gyakorlattal, mely csak a kizárólag a balesetet szenvedő hibájából bekövetkező káreseményeknél értékelte a károsult magatartását kimentési okként. A bírói gyakorlat azonban – ragaszkodva az 545. sz. E. H.-ban lefektetett jogelvhez – ezt a rendelkezést nem alkalmazta egyéb veszélyes üzemek tekintetében; csak az 1934. dec. 1-jén hozott 70. sz. JeD terjesztette ki általános jelleggel. A jogszabály előremutató jellegének jelentőségét lényegesen csökkentette azon rendelkezése is, melynek értelmében a felelőség korlátozható vagy akár ki is zárható – többek között – a légijármű utasai és a szállított áruk tekintetében.⁶⁹

A veszélyes üzemek objektív felelősége miatt igényt érvényesíthető károsultak köre a XX. század első évtizedeiben tehát egyre szélesebb lett; a kötelező társadalombiztosítás megjelenésével azonban jelentősen szűkült is. Ez nem egyedi jelenség, hiszen „a társadalom-

biztosítás intézménye mindenütt tárgyi kártérítési felelősség kialakulásával együtt halad és valósul meg”, mindkettő ugyanazon célt: a kármegosztást szolgálva egyéni úton ill. kollektív szervezet intézményesítésével.⁷⁰ Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló *1907. évi XIX tc.* 3. §-ában felsorolt munkavállalók kötelező balesetbiztosítás alá esnek: az őket üzemi baleset folytán bekövetkezett sérülés vagy halál miatt ért károk biztosítottai minőségük alapján térítetnek meg, az üzemtulajdonos ellen objektív felelősségére hivatkozva nem fordulhatnak (82. § harmadik bekezdése). A biztosítottak körét kiszélesítő, a betegségi és baleseti kötelező biztosításról szóló *1927. évi XXI. tc.* szintén kizárta a tulajdonos veszélyes üzemi kárfelelőssége alkalmazásának lehetőségét a foglalkoztatottakat ért balesetek esetén (90. § ötödik bekezdése).⁷¹

III. A veszélyes üzemi kárfelelősség és a magánjogi kódexek tervezetei

1. Kodifikációs kísérletek az Mtj. előtt

A magyar magánjog törvénykönyvben való összefoglalása a XIX. század közepétől politikai program. Már az ösiséget eltörlő *1848. évi XV. tc.* 1. §-a deklarálta, hogy a ministerium a polgári törvénykönyv javaslatát a következő országgyűlés elé terjeszti.⁷² Ez azonban a harci események, majd a szabadságharc elbukása miatt elmaradt. A kiegyezést követően ismét felerősödött a kodifikáció iránti igény. Dell'Adami szép gondolata szerint „kodifikálni ma, a reformok és a néptörvényhozás korában annyit tesz, mint a nemzet élő jogának egy élő ágát átültetni, azt tervszerűen, egységesen átalakítani, az összes nemzeti jogok törzsébe beilleszteni, teljesen és rendszeresen felölelni a szükséges szellemi anyagot, irányt venni a múlt és jelentől, irányt adni a jelen és jövőnek”.⁷³ Ennek szellemében készült el 1882-re az igazságügyminisztérium megbízásából az általános magánjogi törvénykönyv első tervezete, melynek kötelmi jogi részét⁷⁴ Apáthy István alkotta meg. A tervezetben a vétkes felelősség nem jelenik meg, kártérítési része szándékos illetve gondatlan károkozást említ.

Az első, sikertelen kodifikációs kísérlet után 1895. október 16-án állandó bizottság alakult Vacsik Béla kúriai tanácselnök, majd – 1897-től – Lányi Bertalan elnökletével, s 1900-ra el is készült a magyar ál-

talános polgári törvénykönyv tervezete;⁷⁵ a kötelmi jogi rész Thirring Lajos munkája. Ez a nagyban a BGB hatása alatt álló mű felelősségi jogában nagyfokú újításként külön szabályozta a vétlen kárfelelősség eseteit. Noha megtartotta a vétkességi elv uralkodó mivoltát a kártérítésben, „Törvényből folyó egyes kötelmek” című fejezetében szabályozza a vétlenül okozott, illetve más vétkességéből eredő károkért való felelősséget.⁷⁶ Itt található meg – a cselekvőképtelenek méltányos felelőssége, gyúlékony anyagok tartásából, épületkárból, kidobott, kiöntött, felfüggesztett dolgok leeséséből származó károkért való felelősség esetei mellett – az önállóan (1782. §) és a különös veszéllyel járó ipart folytatók (1783. §) vétkességtől független kártérítési kötelezettségének törvényi szabályozása.

Baumgarten aggódva értékelte a vétkességtől független feltétlen felelősség térhódítását: „a tervezet a vétkességi elv szabályából az egész ipari üzemet kikapcsolja (...), az ipari kártérítés szabályát oly módon rögzíti és merevíti meg, hogy a judicatura sem vissza nem fejlesztetheti, sem meg nem szoríthatja, hanem oly esetekben is lesz kénytelen alkalmazni, melyekben a fokozott felelősség jogpolitikai és nemzetgazdasági indoka hiányzik”.⁷⁷ A törvény megoldása az iparüzőkre nézve „kiszámíthatatlan, átláthatatlan és elháríthatatlan megterhelés[t jelent], mely amúgy sem erős iparunk elé újabb akadályokat gördít”. Az egyik fő cél, az üzemekben dolgozók védelme hathatósabban volna megvalósítható a kötelező balesetbiztosítás által. Az általánosított, minden veszélyes üzemre kiterjesztett felelősség helyett a „közönséget veszélyeztető nagyipari üzemek” felelősségét tartotta kimondandónak.⁷⁸ Vele szemben Schwartz üdvözölte a tervezet megoldását: „nem akarhatjuk, hogy a huszadik század magyar polgári törvénykönyve elavult magánjogi dogmákat szentesítsen, hanem elvárjuk, hogy a szociális igazság magasztos elvét juttassa diadalra”.⁷⁹ Ő is sürgette a kötelező balesetbiztosítás mihamarabbi bevezetését az ipar objektív felelősséggel való megterhelésének igazságosabb szétosztása céljából, ugyanakkor nem osztotta Baumgarten aggályait, hiszen az iparosnak ennek bevezetéséig is módjában áll biztosítást kötni.⁸⁰

A tervezet indokolása a veszélyességi elvvel magyarázta az objektív felelősség alkalmazását: „aki másnak személy- vagy vagyonszükségét veszélynek teszi ki, vétkességre való tekintet nélkül felelni tartozik a kárért, amely a veszélyből reája tényleg hárul (*Gefährdungshaftung*)”.⁸¹ Mivel a modern ipar jellemzői az olyan

üzemek, melyeknél nem lehet a veszélyt teljesen kizárni, a római jog vétkességi elve nem nyújt elég biztonságot a velük összefüggésben felmerülő károk megtérítésénél – hacsak nem nyilvánítja a törvényhozó culpának a veszélyes ipar folytatását. Az igazságos megoldásnak az tűnik, hogy aki saját anyagi haszna végett olyan ipart folytat, mely másokra veszélyes lehet, feleljen az üzeme veszélyességéből keletkező károkért.⁸²

Bleuer a törvény megoldását elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az voltaképpen a vétkességi elv kibővítése azzal a fikcióval, hogy ahol a károsult fél vétkessége meg nem állapítható, az iparúzó vétkességét kell vélelmezni.⁸³ Schwartz ezt az okfejtést teljesen elhibáztottnak tartotta. Véleménye szerint a vétlen felelősség kizárólag azokban az esetekben alkalmazható, amikor az iparos ill. üzembentartó teljes mértékben vétlen a károkozásban, hiszen vétkessége fennforgásakor az általános szabályok relevánsak.⁸⁴

A tervezet egyes veszélyesnek minősített üzemköröket „különösen felelősként” kiemelt: így a vasúti, sikló- és gőzhajózási vállalatokat, építési vállalkozókat, bányát vagy kőfejtőt üzemeltetőket – természetesen ez nem jelent kizárólagosságot, a törvényhozó célja a kialakulóban lévő bírósági gyakorlat segítése volt. Az indokolás értelmében a felsorolt üzemknél előforduló minden káresemény a vétlen felelősség szabályai szerint bírálendő el, egyéb esetekben a bíró feladata megállapítani, hogy az alperes által üzött ipar „általában vagy a fennforgó specielis körülményekre való tekintettel a különösen veszélyesek közé sorolandó-e”.⁸⁵

A károkozó csak vis majorra illetve a kárnak kizárólag a sérült hibájából való bekövetkeztére (1785. §) hivatkozhat felelőssége alóli mentesülése érdekében. Dezső véleménye szerint nem hivatkozhat erőhatalomra az üzem folytatója, ha a balesetet ugyan véletlen vagy harmadik személy cselekménye idézte is elő, de az összefügg az üzem veszélyességével.⁸⁶ A tervezet a sérült közrehatását csak a vétkességi alapú kártérítési főszabályok között értékelte,⁸⁷ a vétlen kárfelelősség eseteinél – hasonlóan a bírósági gyakorlathoz – nem. Amennyiben a kár előidézésében egyaránt vétkes a károsult és az objektív alapon felelős személy, az általános szabályok (1141. §) alkalmazandóak.⁸⁸

A tervezet végül alapos átdolgozáson esett át, s 1913-ra készült el második szövege.⁸⁹ Az 1490. §-ban egyesítették a PtkT. 1782. és 1783. §-ait; a veszélyes üzemekre vonatkozó második bekezdés volta-

képpen megfelel az 1900. évi javaslat 1783. §-ának; azzal a különbséggel, hogy az ipari tevékenység mellett a különös veszéllyel járó bármely foglalkozást illetve bármely célra alkalmazott üzemmódot is a szabályozás alá vonja.⁹⁰ A különösen felelősök körét is bővítették a gáz és villamosság szolgáltatásával foglalkozó, valamint a „vízvezeték-ki” vállalatokkal, továbbá gépkocsi, repülőgép, léghajó járatóival.⁹¹

A második tervezet egyik újítása volt, hogy 1491. §-a⁹² az üzembentartónak a károsult saját hibájából keletkezett károkért való felelősségének kizárása után a károsult hibájának közrehatása esetére az általános szabályok (883. §⁹³) alkalmazását rendelte. Ez „a méltányos kárfelosztás elvének logikus következménye”,⁹⁴ mely kétségtelenül mást jelent, mint az első tervezet erőtlen kísérlete a károsulti vétkesség bevonására, hiszen ott még csak a felek párhuzamos vétkességét szabályozták!

Ezzel legalább egyenértékű változást jelent a tervezetnek az a megoldása, amely a bíró számára elvi lehetőségként megadta, hogy a vétkességi alap elhagyásával megállapíthassa a károkozó felelősségét, ha a kár máshonnan nem térül meg, amennyiben ezt – különös tekintettel a felek vagyoni viszonyaira – a méltányosság megkívánja (1486. §).⁹⁵ E szakaszon keresztül az objektív kárfelelősség elve a vétkességi szemlélet mellé voltaképpen általános alapelveként vonult be a magánjogba.

Dezső – hivatkozva a tervezetet előkészítő bizottságra – ezt a §-t *kizárólag* a vétőképtelenek által okozott károknál tartotta alkalmazhatónak!⁹⁶ Buday hasonló állásponton volt: az általános méltányossági szakasz szerepét nem látta világosnak, hiszen a vétlen felelősség méltányosság általi megalapozása voltaképpen feleslegessé teszi az utána következő egyes esetek felsorolását. Mivel az 1486. § alkalmazása esetén a bírói szubjektivitás miatt szükségképpen eltérő tartalmú ítéletek látnának napvilágot, a jogbizonytalanság elkerülése végett nem tartotta indokoltnak e szakasz kodifikálását.⁹⁷

A tervezetet a képviselőház által felállított 50 tagú különbizottság 1915-re átdolgozta; érdemi megtárgyalására a világháborús események miatt már nem került sor. A bizottság az objektív felelősség kimondását csak a különös veszéllyel járó ipari vállalatok esetében találta indokoltnak, ezért törölte az 1490. § önálló ipart folytatókra vonatkozó első bekezdését, a második bekezdés első mondatából pedig

kivette az egyéb foglalkozásra illetve üzemmódra való utalást⁹⁸ – ezzel voltaképpen visszatért az első tervezet megoldásához.

2. Az objektív felelősség és az Mtj.

A háború utáni zűrzavaros helyzet konszolidációja után 1922-re állt össze az új kodifikációs bizottság Szászy Béla igazságügyi államtitkár vezetésével. Noha a bíróságok a korábbi törvényjavaslatok rendelkezéseit – különösen a kötelmi jogi részt⁹⁹ – fennálló jogként alkalmazták, a hatályos magánjog egységes törvénykönyvbe foglalása iránti igény töretlenül mutatkozott a jogbiztonság szilárd alapokra helyezése érdekében. A bizottság többévi munkájának eredményeként Pesthy Pál magyar királyi igazságügyminiszter 1928. március 1-jén az országgyűlés elé terjeszthette *Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslatát*. A korábbi kodifikációs kísérletek és a – részben azokat továbbfejlesztő – bírói gyakorlat eredményeit szintetizáló mű a Tripartitum sorsára jutott: mint négy évszázaddal azelőtt „elődje”, az Mtj. sem vált elfogadott és kihirdetett törvénnyé (az országgyűlés többszöri tárgyalás után 1935-ben végleg levette napirendjéről), rendelkezései ugyanakkor a jogalkalmazás által befogadást nyertek.

A 2171 §-ból álló jogszabály harmadik része (Kötelmi jog) tizenötödik címének harmadik fejezete tartalmazza a vétlen kárfelelősségre vonatkozó szabályokat (1737-1745. §-ok). E rendelkezések szerint ítéendő meg az épületkár (1738. §), az állatkár (1739. §), gyúlékony vagy egyébként veszélyes és robbanó anyagok tartásából (1740. §) illetve veszélyes ipari vagy egyéb foglalkozásból eredő kár (1741. §) valamint az épületekből kidobott (kiöntött, leejtett stb.) tárgyak okozta kár (1743. §).

Az Mtj. 1709. §-a a kártérítés főszabályaként kimondja: „aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen és vétken, bárcsak közvetve is megsérti, köteles a másiknak – a sértettnek – ebből eredő kárát megtéríteni”.¹⁰⁰ Ehhez képest a vétlen kárfelelősség kétségtelen főszabályát – s egyben definícióját – az 1737. § tartalmazza: „Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen, de vétlenül sérti meg (vétlen kártétel), a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha máshonnan meg nem térül, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben ezt tekintettel a körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyaira a méltányosság megkívánja”.¹⁰¹

A Ptk. második tervezetének 1486. §-át megtartó rendelkezés az objektív felelősséget a vétlenség alapelvtől (1709. §) eltérő, ezért kiegészítőnek vélt, de a valóságban azzal egyenértékű, általános felelősségi elvként helyezi el az Mtj. felelősségi rendszerében.¹⁰² A méltányosság értékelése a vétlen kárfelelősség megállapítása során egyrészt kiterjeszti a felelősök körét, alkalmat ad a jogalkalmazónak, hogy kisüzemek és magánszemélyek objektív felelősségét is bátran kimondhassa;¹⁰³ másrészt egyfajta korrekciós, a kárfelelősséget mérséklő eszköz,¹⁰⁴ hiszen „az objektív elv önmagában vak; látóvá a bíró emberi szeme teszi, mely az egyes esetben fennforgó méltányossági okokat meglátja”,¹⁰⁵ a méltányosság olyan „mindig nélkülözhetetlen biztosító szelep, mely ha hiányzik, a szerkezet könnyen robban”.¹⁰⁶

Az Mtj. kodifikálásának idején a bírói gyakorlat már alkalmazta a második Ptk-tervezet 1486. §-át, így a méltányosság főszabálya tételével az Mtj. voltaképpen csak megerősítette a fennálló szokásjogot.¹⁰⁷ A vétlen felelősség elvi bekapcsolásával és a méltányosság felelősségi mérlegelésbe való bevezetésével a magyar felelősségi joganyag két-séggkívül az európai fejlődés élére került.¹⁰⁸

Szinte egyedülálló a magánjogi fejlődésben az Mtj. azon megoldása is, hogy a veszélyes üzemek tárgyi felelősségét minden veszélyes üzemre és a személyi károkon túlmenően dologi károkra is kiterjesztően felvette a kódexbe.¹⁰⁹

Az 1741. § értelmében „aki önállóan oly ipari vagy egyéb foglalkozást folytat vagy bármely célra oly üzemmódot alkalmaz, amely természeténél fogva különös veszéllyel jár, felel az ilyen iparüzésből, foglalkozásból vagy üzemmódból akár alkalmazottjára, akár harmadik személyre háruló kárért, hacsak nem bizonyítja, hogy a kárt erőhatalom okozta”.¹¹⁰ A szakasz második bekezdése a korábbi tervezetek felsorolását némileg bővítve különösen felelősként emeli ki a vasúti, síkló-, géperejű hajózási, „vízvezetéki”, gázt és villamosságot szolgáltató, építő- és bányavállalatokat, továbbá a gépkocsit, felvonógépet, repülőgépet vagy léghajót „járatókat”. A harmadik bekezdés szerint ezt a felelősséget előre sem kizárni sem korlátozni nem lehet. A képviselőház a tervezet vitája során az iparúzó általános objektív felelősségét törölte, meghagyta azonban a veszélyes üzemek külön felelősségét.

A törvény értelmében a vétlen károkozó kizárólag vis major bizonyítása esetén mentesülhet a felelősség alól – az elmélet (különösen

Marton)¹¹¹ és a bírói gyakorlat kiterjesztő értelmezése szerint kimentésre ad lehetőséget ezen felül harmadik személy valamint a sértett elháríthatatlan cselekménye (utóbbit megállapítja az Mtj. 1742. §-a is!) – ezek megegyeznek a vasút objektív felelősségét megállapító 1874. évi törvény által felsorolt esetekkel. Felelősségének alapja a törvény szerint a veszélyesség, melynek okozati összefüggésben kell állnia a beállott kárral¹¹² – ugyanakkor kétségtelenül helytálló Marton kritikája, aki szerint a veszélyesség ismerve nem lehet döntő: hiszen vannak olyan, a fenti elemi erők használatával járó üzemek, melyek nem járnak különös veszéllyel, s ugyanígy vannak elemi erő nélküli veszélyes üzemek is.¹¹³

Az 1742. § általános szabálya szerint a károsult nem követelhet véttlen károkozás esetén kártérítést, ha a kár egyedül az ő hibájából keletkezett. Amennyiben a kár keletkezésében közrehatott, az Mtj. a kártérítésre vonatkozó általános szabályait rendeli alkalmazni. Ilyen esetekben tehát a bíróság az eset körülményeinek figyelembevételével – különös tekintettel a felek vétkességére és arra, hogy a kárt túlnyomóan az egyik vagy a másik fél okozta – mérlegeli, van-e és mennyiben helye kártérítésnek (1112. §). Marton az 1742. § első mondatát feleslegesnek véli; véleménye szerint azt az esetet foglalja magában, amikor a károsult és „ellenfele” együtt okozták ugyan a kárt, az azonban egyedül a sértettnek róható fel, a másikat nem terheli jogellenesség. Ezen értelmezés szerint azonban ezt az esetet kétségkívül magában foglalja ugyanezen szakasz a károsult közrehatását értékelő második mondata. Ezen túlmenően a második mondatot is – tehát az egész 1742. §-t! – törlendőnek véli, hiszen az így pusztán az 1112. §-ra utaló szabály marad, s így reális tartalom nélkül superfluum, „csak zavart okoz” (sic!).¹¹⁴

IV. A károsult közrehatásának értékelése

A veszélyes üzemek az általános, vétkességi alapnál szigorúbb, objektív felelősségét a bírói gyakorlat – mint a 2. pontban utaltunk rá – többé-kevésbé zökkenőmentesen befogadta, alkalmazta. Komoly elméleti és gyakorlati problémát jelentett azonban a károsult károkozásban való közrehatásának értékelése.¹¹⁵ Az 1874. évi XVIII. tc. nyomán ugyanis a veszélyes üzemek – vis major és harmadik személy elháríthatatlan cselekménye mellett – csak annak bizonyításával men-

tesülhetnek a felelősség alól, hogy a kárt a sértett saját hibája okozta. A törvény – Marton szerint „helytelen fogalmazású”¹¹⁶ – 1. §-ának szigorú, megszorító értelmezése miatt a bíróságok a vétkesen felelő veszélyes üzemekből voltaképpen „kényszerű és ingyenes kárbiztosítót” csináltak.¹¹⁷

A törvény szövege alapján a bíróságok a veszélyes üzem felelősség alóli mentesülését ugyanis „az objektív felelősségi elv automatájaként”¹¹⁸ szinte csak akkor tették lehetővé, ha a kárt *kizárólag* a sértett hibája okozta. Reinitz szerint ezzel félreismerték a szabályozás jogi természetét és alapját, hiszen a törvény „nem akar kedvezni a hibának, nem akarja gyámság alá venni a gondatlanságot, a fölületességet és a rosszakaratot”.¹¹⁹ Álláspontja gyökeresen eltért a bírói gyakorlat által alkalmazott felfogástól: a károsult hibájának – s így a vasutat kimentő oknak – tekinti a balesetben megsérült *legcsekélyebb hanyagságát* is! Ezen alaptételét indokolva kifejti, hogy a törvény tulajdonképpeni célja az, hogy a vaspálya javára a hibással szemben kifogást állapítson meg. A károsult hibája megállapítható minden esetben, ha elmulasztotta azt az abszolút mértékű figyelmet, „amellyel ésszerűen mindenkinek lennie kell”.¹²⁰ Ebből következően mentesülhet a vasút akkor is, ha a hibás cselekmény nem közvetlenül idézte elő a balesetet, de azt legalábbis lehetővé tette.

Reinitz egy konkrét ítélet¹²¹ helytelen rendelkező részét és indoklását kritizálva¹²² teljesen önkényesen értelmezte a törvényt. A már ekkor is jelentkező alapproblémát – nevezetesen azt, hogy a károsult balesetben való közrehatását valamiképpen értékelni kellene objektív felelősség fennállta esetén is – érzékeli, ám az általa megtalálni vélt megoldás legalább olyan alkalmazhatatlan, mint amelyet helytelenít. Az az állítása, miszerint a törvény célja a vaspálya számára a károsult bármilyen hibája esetén érvényesíthető kifogás konstruálása, magát a jogszabályt teszi feleslegessé. Hiszen ha a károsulttól is *diligentia diligentissimit* követelünk meg, voltaképpen ugyanolyan elővigyázatosságra kötelezzük, mint a veszélyes üzemeket, ami nyilvánvaló nonszensz. Ha ezen gondolatmenetet tovább folytatjuk, oda jutunk, hogy a vasút gyakorlatilag minden esetben bizonyítani tudná, hogy a károsult nem tett meg mindent, ami a kárt elháríthatta volna, hiszen akár arra is hivatkozhat, hogy a veszélyes üzemnek minősülő vasúton való közlekedés már önmagában is híján van a szükséges legmagasabb szintű elővigyázatosságnak! Ez pedig nyilvánvalóan a törvény szövegének és

magának a vétlen felelősségnek a kifordítása. A bírói gyakorlatban nem is mutatkozott fogadókészség rá; de a károsult közrehatásának megfelelő értékelése is váratott még magára.

A fentebb már idézett 173. sz. E. H. a vaspályavállalat szigorúan objektivizált felelősségét mondta ki a nem kötelező óvintézkedések mellőzése esetére is;¹²³ a károsult vétkes közrehatása nem csökkentette ezt a felelősséget. Ezzel áll összhangban az 545. sz. E. H.,¹²⁴ amely expressis verbis leszögezi, hogy a sértett önhibájának megállapítására – s így a veszélyes üzem felelősség alóli mentesülésére – csak akkor kerülhet sor, ha a baleset kizárólag a sértett önhibájából következett be.¹²⁵ Ugyanezen elvi álláspontot képviseli az 546. sz. E. H.¹²⁶ is, amely szerint a villamoserő felhasználásával működő felvonókészülék üzemeltetője csak akkor mentesül, ha a károsultnak a baleset bekövetkezte körül tanúsított gondatlanságát kétséget kizáróan bizonyítja.

Hasonló alapon mondta ki a Kúria a háztulajdonos objektív felelősségét, mert elnázta, hogy a liftkezelő a lakók számára engedélyezte a felvonó kíséret nélküli használatát;¹²⁷ ugyanitt leszögezte, hogy a tárgyi felelősség alkalmazása kizárja az osztott felelősség alkalmazását (P. VI. 2172/1921. sz. határozat).¹²⁸ Nem mentesül a vasút a felelősség alól, ha a pályaudvaron jogosan tartózkodó személy síneken való gondatlan átjárását meg nem akadályozta (Kúria 5056/1916. sz. hat.).¹²⁹

A „hibamegosztás” esetén történő kármegosztás kizárását elvként hirdető bírói gyakorlat az idők során némi áttörést szenvedett. Így már 1906-ban kimondta a budapesti királyi tábla, hogy a mindkét fél gondatlanságára visszavezethető károk esetén a veszélyes üzemre vonatkozó szabályok alkalmazása helyett egyenlő vétkesség mellett kármegosztásnak van helye (G. 1026/1906. sz. hat.).¹³⁰ Ugyanez az érv figyelhető meg a Kúria 8370/1915. sz. határozatában, mely szerint az automobil-tulajdonos felelősségét a károsult hibája mérsékelheti vagy meg is szüntetheti.¹³¹ Mentésítették a tárgyi felelősség alól a veszélyes üzemet, amikor a sérült szándékos vagy gondatlan magatartásán alapuló hibája olyan súlyos, hogy emellett az üzem veszélyességének többé jelentősége nincs (Kúria 1695/1930. sz. határozat).¹³² Az elv azonban változatlan volt: a bíróságok a sértett a kár bekövetkezténél való közrehatását az esetek döntő többségében nem értékelték felelőségcsökkentő okként.

A veszélyes üzemek elterjedésével, különösen a gépjárművek egyre tömegesebb megjelenésével azonban tarthatatlanná vált az alkalmazott elv. A gyakorlat alapjául szolgáló vasúti kárfelelősségi törvény szigorú szabályozásának egyik oka a vasutakkal járó különös veszély volt, mely veszély azonban az évtizedek múltával megszokottá vált.¹³³ Jelentősen megnőtt azon balesetek száma, melyeknél a károsult kizárólagos hibája ugyan nem volt megállapítható, de nyilvánvaló volt, hogy a balesetet szenvedőtől joggal elvárható gondosság és előrelátás mellett¹³⁴ a baleset nem következett volna be.¹³⁵ Az ilyen esetek megszorodása mindenképpen növelte azt az igényt, hogy az időközben újra megindult kodifikációs munkálatok során ezt az „anyagi igazságtalanságot”¹³⁶ kiküszöböljék. Ennek az igénynek az Mtj. vonatkozó szakasza (1742. §) meg is felelt.

A törvényjavaslat egyértelmű megfogalmazása ellenére a bírósági gyakorlat nem vette át zökkenőmentesen a károsult közrehatását értékelni rendelő szabályt. A zavaros ítélkezési gyakorlatot a Kúria jogegységi tanácsának 1934. december 1-jén hozott *70. sz. polgári döntvénye* (70. sz. JeD) változtatta meg. A döntvény meghozatalának kiváltó oka a Kúria I. sz. tanácsa előtt 1780/1934. sz. alatti kártérítési per volt, melynek során a tanács a tárgyalás felfüggesztése mellett kimondta, hogy nem kívánja követni az 545. sz. E. H.-ban lefektetett jogelvet és ezért a kérdés elbírálása végett jogegységi döntés hozatalát kéri.¹³⁷

A döntvény leszögezte: „Ha a veszélyes üzem körében történt balesetet nem egyedül a sérült hibája okozta, hanem a baleset bekövetkezésére a sérült csak közrehatott, úgy a tárgyi felelősség alapján folyó perben is megfelelően alkalmazni kell azt a szabályt, hogy a bíróság az eset körülményeinek figyelembevételével – különös tekintettel a felek vétkességére és arra, hogy a kárt túlnyomóan az egyik vagy másik fél okozta – határozza meg, van-e s mennyiben van helye a kártérítésnek”.¹³⁸ Ebből következik, hogy az 545. sz. E. H. ezentúl kizárólag a teljes mentesülésre vonatkozik;¹³⁹ amennyiben a részvétel aránya illetve a felek vétkessége nem állapítható meg, kárfelezés szükséges, a károsult túlnyomó vétkessége esetén a kártérítés akár teljesen el is eshet!¹⁴⁰

A 70. sz. JeD voltaképpen semmi újat nem állapított meg, gyakorlatilag az Mtj. 1742. és 1112. §-ainak szó szerinti átvételével tette a bíróságok számára kötelezővé¹⁴¹ a károsult közrehatásának értékelését

a veszélyes üzemek körében bekövetkezett károk esetében is az üzembentartó felelősségének megállapításánál. Ezzel a döntvénnyel végleg megszűnt a bíróságoknak az 545. sz. E. H.-t követő merev ítélezési gyakorlata, a tárgyi felelősség körében is általánosan követendő szabállyá vált a kármegosztás alkalmazása – Edvi-Illés szerint ezzel került vissza az objektív felelősség elve „az ésszerűség által diktált rendes medrébe”.¹⁴²

Vele ellentétben a korábbi bírói gyakorlat mellett tört lándzsát Kartal Ignác:¹⁴³ eddig ugyanis elegendő volt a veszélyes üzem bármely csekély hibájának megállapítása,¹⁴⁴ a 70. sz. JeD alkalmazása esetén azonban a tényállás alapos, minden elemére kiterjedő vizsgálata lesz szükséges. A kártérítési perekben eddig gyakran alkalmazott egyezség is igen ritka lesz; ráadásul Kartal szerint ezentúl „olyan ítéleteket kell majd hoznunk, amelyeknek szívünk ellentmond”,¹⁴⁵ hiszen az eddigi bírói mentalitás a gyengébb fél védelmét tekintette megvalósítandó célnak. Mivel a döntvény szövege szerint a bíróság az eset körülményeinek figyelembe vételével dönt arról, *van-e helye* és mennyiben a kártérítésnek, Kartal aggályosnak látja, hogy a jövőben az alperesek arra fognak hivatkozni, hogy a bíróság utasítsa el a károsult keresetét – ugyanakkor nem indokolja meg, miért tartja ezt a természetes eshetőséget problémásnak. Hiszen adott esetben lehet kedvezőtlenebb vagyoni helyzetben az *ex lege* felelősséggel terhelt veszélyes üzem üzembentartója, ilyenkor pedig éppen a döntvény alkalmazása valósítja meg a gyengébb fél Kartal által is elsődleges fontosságúnak tartott védelmét.

A cikkeiben az objektív felelősség általánossá tételéért síkra szálló ifj. Szigeti László is erős kritikával illette a Kúria nagy jelentőségű határozatát. Fő ellenérve az, hogy a döntvény alkalmazása során szükségképpen az üzembentartó és a sérült vétkességének vizsgálatára szorítkozik az eljáró bíróság; márpedig a tárgyi kártérítés elve éppen ezt akarja kizárni.¹⁴⁶ Félelmét, miszerint a „helytelen” bírói gyakorlat kiforgathatja a tárgyi felelősség intézménye mögött rejlő törvényhozói akaratot,¹⁴⁷ nem egészen egy évvel a döntvény meghozatala után máris beigazolódní látja: tapasztalatai szerint a bírói körök úgy tekintenek a 70. sz. JeD-re, „mint amely megkezdte a jogérzettel ellenkező tárgyi felelősség szokásjogi lebontását”, azt „a tárgyi felelősség alkotmányként” emlegetik.¹⁴⁸ Ugyanakkor véleménye szerint maga a döntvény csak egy részletkérdést – az egyik mentesülési okként szabályo-

zott sérültségi közrehatást – értelmez, a törvény elvi alapjait nem érinti.¹⁴⁹ Álláspontját alátámasztandó, hivatkozik a Kúria P. I. 399/1935. sz. közbenszóló ítéletére,¹⁵⁰ mely szerint a döntvény nem azt jelenti, hogy „a sérült hibáján túl csak a veszélyes üzem folytatójának terhére eső hibát és a felek vétkességének arányát kell kutatni, míg a tárgyi felelősség háttérbe szorul”; a tárgyi felelősség a sérült hibája esetén is fennáll, mely alól csak akkor mentesül az üzembentartó, ha a ez a hiba olyan súlyos, hogy az üzem veszélyességének nincs többé jelentősége.¹⁵¹

Az új irány¹⁵² azonban kétségekívül tettenérhető a 70. sz. JeD megjelenése utáni évek ítélkezésében. A veszélyes üzemeket működtetőktől elvárt óvintézkedések tekintetében a bírói gyakorlat a 173. sz. E. H. által megkívánthoz képest alacsonyabbra tette a mércét: ennek szellemében megállapította a bíróság, hogy a vasút nem felelős a pályatesten való átjárásból eredő balesetért (P. I. 4331/1934. sz. hat.).¹⁵³ Kimondta a Kúria, hogy a vonat kalauzától nem várható el, hogy állandóan ellenőrizze a peronon tartózkodók szabályos elhelyezkedését, hiszen ez megbénítaná a közlekedést (P. I. 14194/1934. sz. hat.).¹⁵⁴ Ugyancsak kimondták, hogy a vasút nem kötelezhető a pályák állandó ellenőrzésére¹⁵⁵ és arra, hogy a tudta nélkül a sínekre lépett ettől visszatartsa (P. I. 1107/1935. sz. hat.).¹⁵⁶ Az üzembentartó kárelhárítási kötelezettségének enyhébb megítélésével párhuzamosan hangsúlyosabbá vált a károsult kárelhárítási kötelezettségének értékelése is: így a fenti ítéletében a bíróság leszögezte azt is, hogy a vasúti területre illetéktelen nem jogosult belépni még akkor sem, ha az oda vezető kapu nincs bezárva. A sérült kizárólagos hibáját állapították meg abban az esetben, amikor a balesetet megelőzően a közlekedési jelzés figyelembevétele nélkül lépett az úttestre (Kúria P. I. 684/1935. sz. hat.).¹⁵⁷ Ugyanez a szemlélet nyert alkalmazást, amikor a felperes keresetét a balesetben meghalt férje által tanúsított gondatlanságra hivatkozva utasították el: a vonat mozgása közben az előtér nyitva lévő oldalának közelében tartózkodott, jóllehet erre az állomáson való leszállás érdekében szükség nem volt, s tudnia kellett volna, hogy az ott tartózkodás veszéllyel jár, mert a szerelvény rázása egyensúlyából könnyen kimozdíthatja és a nyitott részen át kilendítheti (Kúria P. I. 1965/1936. sz. hat.).¹⁵⁸

A 70. sz. JeD-hez hasonló jelentőségű volt az 1937. március 9-én hozott 84. sz. JeD, mely szakítva az addigi gyakorlattal¹⁵⁹ kimondta,

hogy „a veszélyes üzem fenntartója tárgyi alapon nem felelős az üzem körében előfordult balesetekből származó károkért, ha bizonyítja, hogy a károkozó esemény nem áll okozati összefüggésben azokkal a körülményekkel, melyek az üzemet általában veszélyes üzemet minősítik”.¹⁶⁰ Már ezt az elvi tételt alkalmazta a Kúria a P. I. 2153/1937. sz. határozatában,¹⁶¹ kimondva, hogy az álló villamosról való leszállás nem veszélyes része a villamos üzemének, így objektív alapon nem követelhető kártérítés. Szintén az okozati összefüggés hiányára hivatkozott a bíró abban az esetben, amikor a villamos ittas utasa leszállás után egyensúlyát elvesztve esett be az őt elgázoló villamos alá. (P. I. 2805/1937. sz. határozat).¹⁶²

A károkozó és a károsult a kár bekövetkezte körüli magatartásának árnyaltabb értékelése oda vezetett, hogy 1937-ben a Kúria a vétlen felelősség alkalmazását nem látta megalapozottnak, ha a sérült „hibája” okozati összefüggésben volt a baleset bekövetkezéssel (P. I. 4010/1937. sz. hat.).¹⁶³ Az objektív felelősség „ésszerűség által diktált rendes medrébe” visszatérését mindennél ékebben bizonyítja a Kúria P. I. 1786/1939. sz. határozata, mely szerint a tárgyi felelősség kivételes szabály, melynek az elvárható gondosság mellett is el nem hárítható veszéllyel járó berendezéseken túli kiterjesztésének nincs helye, „erre sem a tételes törvény, sem a bírói gyakorlatban kifejezésre jutó jogi közmeggyőződés alapot nem szolgáltat”.¹⁶⁴

A Kúria irányadó joggyakorlata ezzei szakított a veszélyes üzemek teljesen objektívizált felelősségének gondolatával; vétlen felelősségük alkalmazását újból kisegítő szabálynak tekintette az uralkodó vétkeségi elv mellett. Ezt az álláspontot fogalmazta meg Istvánffy László is: „a vétkes felelősség törvénye örök, míg minden más vagyoni felelősség csak addig fog fennmaradni, amíg azt a kárviselés vagy kármegosztás megfelelőbb kollektív módja fel nem váltja”.¹⁶⁵

D. Zárzó

A veszélyes üzemek felelőssége a tárgyalta korszak felelősségi jogának egyik legfontosabb fejezete. Láthattuk, hogy a vasúti törvénnyel szinte egyik pillanatról a másikra trónfosztották a vétkeség elvét, s a veszélyesnek ítélt üzemkörökben bekövetkező károkat a tárgyi felelősség szabályai alapján ítélték meg. A bírói gyakorlat alig néhány évtized alatt általánosította a jogszabály meglehetősen szűk körre terjedő

hatályát; s ezt a szemléletet tükrözték a magánjogi törvénykönyvek tervezetei.

A vétkességi elv primátusa azonban nem szenvedett törést: noha széles körű alkalmazása miatt a tárgyi felelősséget a vétkességen alapuló felelősséggel egyenrangúnak tekinthetjük, az objektív felelősség egyes eseteiben a jogalkalmazók és a széles jogász közvélemény mégis csupán egyfajta kivételt látott az általános szabály alól. Nem változott ezen nézet annak ellenére sem, hogy különösen az Mtj. egyértelműen két, egymás mellett álló, azonos értékű felelősségi rendszert kívánt szabályozni – noha a fentebb említett 1737. § kétségkívül felfogható a főszabály melletti kiegészítő szabályként is. Marton objektivizált monista felelősségi koncepciója sem keltett nagy feltűnést, szakmai vitát.

A veszélyes üzemek abszolút felelősségének korszaka csak néhány évtizedig „tündökölt”. Az egyre erősebb szakmai nyomás – mely mögött feltehetőleg a tárgyi felelősség visszaszorításának kívánalma is meghúzódott a veszélyes üzemet tartók érdekei mellett – hatására megszületett fenti két jogegységi döntvény első látásra egyfajta hátraarcot jelentett az addigiakhoz képest. Ugyanakkor ezt a fordulatot sokkal inkább értékelhetjük előrelépésnek, hiszen a korábbi merev szabállyal szemben győzedelmeskedett a körülmények alaposabb mérlegelése és a szociális igazságosság eszméje.

Jegyzetek

1. Dezső Gyula: Az objectiv kártérítés tana. Bp. 1917. 1. o.
2. Marton Géza: Veszélyes üzem. Bp. 1931. 5. o.
3. Tóth Lajos: Magyar magánjog. Kötelmi jog. Bp. 1938. 121. o.
4. Uo. 122. o.
5. A felelősség itt használt fogalma nem egyezik meg az Eörsi Gyula által alkalmazott kategóriával!
6. Ezek ismertetésétől itt eltekintünk. Részletes értékelésüket ld. különösen: Dezső Gyula: Az objectiv... 263-297. o.; Istvánffy László: A tárgyi kártérítési felelősség múltja és jövője. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1937. 1. sz. 83-88. o.; Marton Géza: A polgári jogi felelősség. Bp. 1993. 77-85. o.
7. Kauser Lipót: A veszély és a felelősség viszonyáról. Bp. 1941. 8. o.
8. Vö.: „A veszélyes üzem okozta kár nem = vétlen + jogellenes, hanem vétlen + törvény. Tehát vétlen is, jogos is, mégis kártérítésre lesz köteles, mert a törvény így parancsolja, pl. magasabb szociális érdekből vagy méltányosságból.” Dezső Gyula: A kártérítési kötelezettség különféle alapjairól. In: Glossza Grosschmid

Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez. Bp. 1932. I. kötet (a továbbiakban: Dezső: Grosschmid-glossza) 196. o.

9. Kauser: i.m. 16-17. o.
10. Uo. 12. o. Grosschmid a felelősség fogalmában „magánjogi szabálynál fogva terhelő következményekbe sodródást” látott. Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Bp. 1932. I. kötet 603. o. Marton szerint „akkor keletkezik felelősség, ha valamely kötelesség, kötelem elmulasztása, megszegése miatti következményeket kell rendezni”. Marton: A polgári jogi... 14. o. Ezen vélemények szerint tehát csak akkor keletkezik felelősség, ha már egy előzőleg fennállott kötelem megsértésre került, annak mintegy szankciójaként. Ez a teória alkalmazatlan a veszélyes üzemek felelősségének magyarázatára, hiszen ezek körében sokszor olyanok szenvednek el károkat, akikkel az üzembentartó semmiféle előzetes kötelmi viszonyban nem állt (pl. gyalogost elütő gépkocsi). Marton álláspontja legfeljebb úgy tartható, ha a károk – akár vétkes – okozásától való tartózkodást, illetve az ennek megfelelő magatartás kifejtését általános, mindenkire kötelező kötelemként fogjuk fel; ez azonban kissé erőltetett megoldásnak tűnik.
11. Az objektív felelősséggel tartozók erre való hivatkozással történő kimentési lehetőségét a szakirodalomban gyakran exkulpációként emlegetik, mely kifejezés a vétkességi alapú általános felelősségi szabályok körében arra utal, hogy a károkozó vétkességének hiányát bizonyítja sikeresen. A vétkes károkozás esetén is felelősök esetében vétkességük megléte, illetve hiánya azonban egyáltalán nem releváns, hiszen ők a jogszabály által meghatározott szűk eseteket nem bizonyítják. Az exkulpáció kifejezés tehát zavarólag hat a tárgyi felelősség körében, így használatától eltekintünk.
12. A veszélyes üzemi kárfelelősség európai fejlődésének ismertetésétől terjedelmi korlátok miatt e helyütt kénytelenek vagyunk eltekinteni. A témát részletesebben tárgyaló művek: Eörsi Gyula: A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről. Bp. 1960; Uő.: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. 1958; Marton: A polgári jogi...; Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének tükrében. Bp. 1964; Uő.: Zur Geschichte der Verantwortlichkeiten ohne Verschulden. Bp. 1959.
13. A vasúti közlekedéssel összefüggő balesetekben 1870-ben 63 haláleset és 57 sérülés történt, 1871-ben már 87 halott és 74 sérült, míg 1872-ben 102 halott és 94 sérült volt. Ld. Horn Ede felszólalását 1874. május 5-én a vasúti kárfelelősségi törvényjavaslat általános tárgyalásában. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló X. kötet. 152. o.
14. A közös – magyar és osztrák – területeken 1865-ben 8,3 millió utast és 213,5 millió mázsa árut szállítottak vasúton; 1874-re az utasforgalom 20,2 millióra, a szállított árumennyiség 559,1 millió mázsára nőtt! Ld. A magyar korona országai és Ő Felsege többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1878. évi XX. Tc. indokolását. Corpus Juris Hungarici CD-ROM. KJK-KERSZÖV (a továbbiakban: CJH).
15. Stiller Mór: Indítvány a vasúti vállalatok kártérítési kötelezettsége iránt. Themis 1870. 10. sz. 114. o. Az indítvány e két pontja között – miként Weisz is rámuta-

- tott – nem nehéz felfedezni az ellentmondást: a felelősséget vétkességi alapon telepítené a vasútra, tehát amennyiben a vasút részéről nem forog fenn culpa, nem felelős; kimentési okként ugyanakkor már csak erőhatalom bizonyítását fogadja el, ami vétkesség nélküli felelősséget jelent! Ld. Weisz Lajos: Vélemény Dr. Stiller Mór ügyvéd úrnak a vasúti vállalatok kártérítési kötelezettségét tárgyaló indítványa felett. Themis 1870. 14. és 15. sz.
16. Stiller: i.m. 114. o. Vö. Zlinszky gondolatával: minél szigorúbb a törvény, annál lelkiismeretesebb az igazgatás, annál biztonságosabb a vasúti forgalom. Zlinszky [sic!] Imre: A vaspályák felelőssége és kártérítési kötelezettsége. Jogtudományi Közlöny 1874. 17. sz. 129. o. Hasonlóan fogalmaz Török is: minél szigorúbb a vasút felelőssége, annál inkább törekszik a biztonságra és a megelőzésre. Török Emil: A vasutak kártérítési felelőssége személyi baleseteknél. Ügyvédek Lapja 1898. 4. sz. 7. o.
17. Dezső: Az objectiv... 137. o.
18. Marton már az „ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról” szóló 1836. évi XXV. tc-ben is a vétlen kárfelelősség megjelenését látja. A jogszabály 8. §-a kétségtelenül felelőssé teszi a vállalatokat kifelé ill. kívülállótakat a vállalattal szemben „az akár vétlenül, akár hibából okozott károkért” (ld. CJH); ám – mint ő is rámutat – érdemi hatás nélkül „feledésbe ment”. Ld. Marton: A polgári jogi... 94-95. o., illetve uo. 213. jegyzet.
19. A törvény megszületéséhez hozzátartozik, hogy Horn Ede képviselő az 1872-75. évi országgyűlés 131. ülésén, 1873. május 12-én interpellációt intézett Pauler Tivadar igazságügy-miniszterhez a május 6-i 25 halottat követelő vasúti szerencsétlenség kapcsán az utazók biztonságának növelését célzó törvényjavaslat meghozásának szükségességéről. A miniszter válaszában hivatkozott a már folyamatban lévő jogalkotásra. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló VI. kötet. 357-358. o.
20. Ugyanakkor érdekes, hogy általános indokolása szerint „a jelen törvényjavaslat gyakorlati iránya leginkább az által van kijelölve, hogy nem új, eddig ismeretlen alapelveket akar törvényeink közé felvenni, hanem célja az általános kártalanítási elv sikeres alkalmazását, a vaspályák sajtószertű viszonyai mellett a külföldi törvényhozásnak e téren tett tapasztalatai alapján a jog és méltányosság fogalmainak megfelelőleg biztosítani”. Ld. CJH.
21. Ld. különösen Dezső: Az objectiv... 143. o., illetve Gyöző Dezső: A vasuti baleset és kártérítés általánosságban. Bp. 1913. 15. o.
22. Reinitz József: A vaspálya által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősség (1874:XVIII. t.-cz.) alapoka. Jogtudományi Közlöny 1887. 51. sz. 6. o. Ehhez képest meglehetősen sommás ítéletet mond a törvényről több mint fél évszázad távlatából Beck Salamon: az országgyűlés „minden elméleti, társadalompolitikai megfontolás nélkül, gyakorlati motívumok sarkallására” alkotta meg a nagyhatású jogszabályt. Ennek oka a megváltozott szociális szemlélet, „mely a kárelosztás gondolatával operálva, az esetek nagyobb számában a vagyoniilag gyengébb félnek juttatott megtérítést olyan károsodásokért, amelyek terhére korábban a kárvallott maga viselte” Beck Salamon: A vétlen felelősségi gondolat újabb gyakorlatunkban. Polgári Jog 1938. 9. sz. 482-483. o.

23. Ld. CJH.
24. Vö. Mádl: A deliktuális... 389. o.
25. Dezső Gyula terminus technicus. Dezső: Az objectiv... 138. o.
26. Török Emil: A vasutak kártérítési felelőssége személyi balesetknél. *Ügyvédek Lapja* 1898. 5. sz. 6. o.
27. Róth Pál: A szavatossági kötelezettség törvényi szabályozása. *Jogtudományi Közlöny* 1898. 5. sz. 35. o.
28. Reinitz József: A vaspálya felelőssége. *Jogtudományi Közlöny* 1898. 7. sz. 53. o.
29. Reinitz József: A vaspálya által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősség (1874:XVIII. t.-cz.) alapoka. *Ügyvédek Lapja* 1887. 50. sz. 4-5. o.
30. Grosschmid: i.m. I. kötet 598-599. o. † jelű jegyzet.
31. Ld. CJH.
32. Ld. Dezső: Az objectiv... 140. o.
33. Marton Géza: Vis major és „elháríthatatlan külső ok”. Győr 1939. 15-16. o.
34. A vasút vétkességét vélelmező álláspont egybecseng a törvény részletes indokolásával.
35. 72. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. A Képviselőház irományai. XIII. kötet 151. o. 643. sz. alatt. A bizottság azon állítását, miszerint a vasút elháríthatatlanságra való hivatkozása esetén ennek ellenkezőjét a károsultnak kellene bizonyítania, nem támasztja alá semmivel – ráadásul sem a törvényjavaslat sem az elfogadott törvény nem ad alapot e véleménynek!
36. Lázár Ádám képviselő indítványa. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló X. kötet 153. o.
37. Ivánka Inre többek között azzal indokolta javaslatát, hogy míg Angliában a kerítéssel védett vasúti síneken nem lehetséges az átjárás, addig Magyarországon ilyenfajta védelem hiányában még a közeledő vonat észlelése ellenére is gyakran haladnak át szekerekkel, lovakkal a síneken. Uo. 155. o.
38. Ld. Kivonat a főrendiház 1874. évi május hó 16-án tartott 93. ülésének jegyzőkönyvéből. In: Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. A Képviselőház irományai. XIII. kötet 26. o. 697. sz. alatt.
39. Uo. 88. o. 711. sz. alatt.
40. Ezzel egybecsengő vélemény fogalmazódik meg az *Ügyvédek Lapjának* 1894. 9. számában (4. o.) MN monogrammal megjelent A vaspályák szavatossága című cikkben is.
41. Dezső: Az objectiv... 140. o. 3. lábjegyzet Az általános indokolás szerint az üzleti szabályzatok értelmében kötelesek a vaspályatársaságok a szállítási eszközöket és a pályát folytonosan „jókarban tartani”!
42. Uo. 139. o.
43. Grosschmid: i.m. I. kötet 699-700. o.
44. Marton: A polgári jogi... 443. jegyzet.
45. Ld. CJH.
46. Reiner János: A szerződésen kívüli kártérítési kötelek. Bp. 1898. 123. o. Vö. „A szokásjogi rendszer előnye mutatkozott abban, hogy (a veszélyes üzemek körének kiterjesztését) (...) bírói gyakorlatunk nehézség nélkül vitte keresztül s ez-

- zel az általános elv kodifikálásának alapjait is lerakta.” Fürst László: A magánjog szerkezete. Bp. 1934. 114. o. 9. sz. jegyzet.
47. Reiner: i.m. 39. o., illetve Marton: A polgári jogi... 171. o. Vö. az 1874. évi XVIII. tc. általános indokolásának fentebb már idézett megfogalmazásával: a vasúttársaság köteles bizonyítani, hogy a kár nem az ő hibájából állt be; az 1. § részletes indokolásában ez a vélelem expressis verbis meg is jelenik!
48. Vö. „A fictiv vétkesség nem ellentéte az objectiv felelősségnek, hanem annak csupán magyarázata.” Dezső: Az objectiv... 143. o.
49. Marton: A polgári jogi... 94. o.
50. Dezső: Az objectiv... 249. o., illetve Marton: A polgári jogi... 171. o.; valamint pl. a Kúria P. VI. 1713/1930. sz. határozata In: A magyar bírói gyakorlat. Magánjog I-II. (szerk. Szladits Károly-Fürst László) Bp. 1935. (a továbbiakban: Szladits-Fürst) II. 693. o.
51. Baumgarten Nándor: Ipari veszély. Bp. 1902. 21. o.
52. A polgári jogi határozatok tára egységes szerkezetben (összeállította: Bernhard Miksa és Vekerdy Géza). Bp. 1934. (a továbbiakban PHT) 100. o.
53. Uo. 230. o.
54. Dezső: Az objectiv... 249-253. o.
55. Szladits-Fürst I. 61-63. o. Rédei ugyanakkor nem tartja alkalmazhatónak „teljes szigorúságukban” a vasúti jog kártérítési elveit a gépjárművek okozta baleseteknél, hiszen „az automobilközlekedés csak a veszélyességet illetően osztja a vasút privilegizált helyzetét”. Rédei: i.m. 231. o.
56. Szladits-Fürst I. 119. o.
57. PHT 102. o.
58. Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. rész. Kötelmi jog. III. kötet. (összeállította: Szladits Károly-Fürst László-Ujlaki Miklós) Bp. 1934. (a továbbiakban: Szladits-Fürst-Ujlaki 1934) 339. o.
59. Fuchs Lajos: Kártérítési jog és kártérítési joggyakorlat. Nyiregyháza 1935. (a továbbiakban: Fuchs) 23. o.
60. Polgári Jogesetlexikon. Bp. 1937. 382. o.
61. Uo.
62. Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. rész. Kötelmi jog. III. kötet (összeállította: Szladits Károly-Ujlaki Miklós-Villányi László) Bp. 1944. (a továbbiakban: Szladits-Ujlaki-Villányi 1944) 358. o.
63. Uo. Vö. a Kúria 5224/1908. sz. határozatával, melynek értelmében a vasúti üzem fogalma kiterjed a forgalom lebonyolításához szükséges összes berendezésre és azon cselekményekre, melyek a forgalmi műveletek előkészítése érdekében válnak szükségessé. Uo.
64. Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 334-335. o.
65. Polgári Jogesetlexikon. 382. o., illetve Vészi Mátyás: Autójog. Bp. 1932. 98. o. 165. jegyzet.
66. Polgári Jogesetlexikon. 385. o.
67. Ld. Sándorfy: i.m. 188. o.
68. In: Magyarországi rendeletek tára. 56. évf. 1922. Bp. 1923. (a továbbiakban: Mrt.) 192-203. o.

69. A rendelet 19. § (1) bekezdésének utolsó mondata. Mrt. 198. o. Istvánffy ezt azzal magyarázza, hogy az itt felsoroltak „önkéntesen veszik magukra a légi jármű üzemével járó kockázatot”. Istvánffy László: A tárgyi felelősség előzetes kizárásáról. Polgári Jog 1936. 5. sz. 286. o. Ez az álláspont meglehetősen következtetlenségnek mondható, hiszen így semmi magyarázata nincs annak, hogy egyéb – szintén veszélyes – járművek esetében a felelősség korlátozása vagy kizárása tilos.
70. Istvánffy László: A kártérítési elv túlhajtása. Jogtudományi Közlöny 1934. 21. sz. 119. o.
71. Vö. „A társadalombiztosítás eszméjének lényege, hogy a munkaadó a baleseti járulék fizetésével teljesen eleget tesz mindennemű kötelezettségének...” Uo.
72. 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pest 1848. (ÁKV-Maecenas reprint kiadás Bp. 1988.) 48-49. o.
73. Dell'Adami Rezső: A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Bp. 1883. 7. o.
74. Apáthy István: Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Kötelmi jog. Bp. 1882.
75. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Bp. 1900. (a továbbiakban: PtkT.)
76. Uo. 399-403. o., illetve Dezső: Az objectiv... 203-231. o. H. Haller kritikája szerint nem helyes, hogy a véten kárfelelősség szabályai nem a tervezet kártérítési részében, hanem a kötelmi jog végén nyertek szabályozást. H. Haller Károly: Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetéhez. In: Kritikai tanulmányok a polgári törvénykönyv tervezetéről. Bp. 1901. 52-53. o.
77. Baumgarten: i.m. 29. o.
78. Uo. 24., illetve 27. o.
79. Schwartz Izidor: Az ipari veszély. Jogtudományi Közlöny 1902. 24. sz. (a továbbiakban: Schwartz 1902/24.) 209. o.
80. Uo.
81. Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. Negyedik kötet. Kötelmi jog (VII-XVI. Czim). Bp. 1902. (a továbbiakban: Indokolás 1902.) 627. o. Vö. „Senki sem köteles olyan kárt viselni, amelyet más embernek üzlete csak úgy véletlenségből okoz neki”. Bleuer 1902. 25. 217. o.
82. Indokolás 1902. 627. o.
83. Bleuer 1902. 25. 217. o.
84. Schwartz Izidor: Az ipari veszély. Jogtudományi Közlöny 1902. 27. sz. 233. o.
85. Indokolás 1902. 629. o.
86. Dezső: Az objectiv... 213. o. Dezső ugyanezen okból kritizálta az 1874. évi XVIII. tc-t – ld. fentebb.
87. 1141. §: „Ha a kár keletkezésére a károsult fél vétkessége is befolyással volt, a bíróság az eset körülményeinek figyelembe vételével, és különösen ahhoz képest, hogy a kárt túlnyomóan az egyik vagy a másik fél okozta-e, határozza meg: van-e helye kártérítésnek és mennyiben.” PtkT. 256. o.
88. Dezső: Az objectiv... 214-215. o.

89. A magyar polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg. Bp. 1913. (a továbbiakban: PtkT2)
90. Uo. 371. o. Ld. még: Dezső: Az objectiv... 226. o., illetve Wittmann Ernő: Megjegyzések a Magyar Polgári Törvénykönyv tervezete második szövegének kártérítési jogához. Bp. 1913. 91. o.
91. PtkT2 371. o. Az 1490. § (1) bekezdését Buday hasznosnak vélte, mert az ipar fejlődését vonhatja maga után; a veszélyes üzemekre vonatkozó (2) bekezdés megfogalmazását azonban túl általánosnak, nem elég szabatosnak tartotta. Buday Gyula: Véttlen károkozás. In: Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról. IV. füzet. Kötelmi jog második fele. Bp. 1914. 293. o. Javaslatára szerint a mondat első fele a következőképpen szólna: „Aki oly ipari vagy bármely más célra *elemi erők (szél, gáz, tűz, víz, gőz, villanyerő) által hajtott gép-üzemet* vagy egyéb, természeténél fogva különös veszéllyel járó üzemmódot avagy eljárását alkalmaz...” Uo. 303. o.
92. PtkT2 372. o.
93. A 883. § voltaképpen megfelel az első tervezet 1141. §-ának, azzal a különbséggel, hogy a károsult közrehatásaként értékeli azt is, ha az a kár elhárítását vagy enyhítését elmulasztotta. Uo. 219. o.
94. Buday: i.m. 294. o.
95. PtkT2 370. o. Az 1486. § voltaképpen a cselekvőképtelenek méltányossági felelősségére vonatkozó szabály kiszélesítése, mely a BGB második tervezetének 752. §-ából – „*Billigkeitsparagraph*” – származik: „*Wer im Falle einer unerlaubten Handlung für einen von ihm verursachten Schaden deshalb nicht verantwortlich ist, weil ihm Versatz und Fahrlässigkeit nicht zur Last fällt, hat gleichwohl den Schaden insoweit zu ersetzen, als die Billigkeit nach dem Umständen des Falles, insbesondere nach den Verhältnissen der Beteiligten, eine Schadloshaltung erfordert...*” Ld. Buday: i.m. 285. o., illetve Marton: Az objektív... 54. o. 1. lábjegyzet. Vö. Marton: A polgári jogi... 95., illetve. 172. o., valamint Uő: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból. In: Magyar magánjog (szerk. Szladits Károly) IV. Kötelmi jog különös része. (a továbbiakban: Szladits) Bp. 1942. 848. o.
96. Dezső. Az objectiv... 225. o.
97. Buday: i.m. 286. o. Az 1486. § megoldását ráadásul ellentétesnek látja a tervezet kártérítési részének szellemiségével: „ha ráhelyezkedünk a vétkességi elvnek, mint főelvnek az alapjára, akkor a véttlen felelősségi esetek azzal szemben már csak mint kivételek állíthatók fel. A dolog természetében fekszik, hogy ezeknek a kivételeknek szigorúan meghatározott, taxative felsorolt eseteknek kell lenniük, itt tehát egy újabb általános jellegű kategóriát (...) felállítani nem szabad.” Uo. 285. o.
98. A bizottsági szöveg 1493. §-a. Dezső: Az objectiv.... 230. o.
99. Vö. Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatához. Bp. 1929. (a továbbiakban: Indokolás 1929.) I. kötet 6. o.

100. Magyarország magánjogi törvénykönyve. A m. kir. igazságügyminiszter által 1928 március 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Bp. 1928. (a továbbiakban: Mtj.) 451. o.
101. Mtj. 459. o. Vö. Mtj. 4. §: „Ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak méltatására utal, a bíróság méltányosság szerint határoz.” Uo. 3. o.
102. Marton: A polgári jogi... 115. o. Marton szerint a vétkes felelősség „princípialiter vonul be a szerződésen kívüli felelősség körébe”. Marton: Az objektív felelősség... 53. o. Vö. Szilágyi véleményével: „A kártérítés tanában [...] örömmel kell látnunk a vétkesfelelősségi elvnek a vétkességi elvvel való koordinata jogalapkénti elfogadását” Szilágyi Antal: Kritikai megjegyzések a magánjogi törvénykönyvünk javaslatára. Miskolc 1929. 20. o. Balás szerint az Mtj. „hatalmas lépést jelent előre a magánjogi kodifikáció történetében. A modern élet követelményeinek nagy szolgálatot tesz a javaslat a vétkes kártérítésnek bár kivételes elvvé, de *elvvé* tételével” [kiemelés az eredetiben]. Balás P. Elemér: A kártérítés a magánjogi törvénykönyv javaslatában. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1934. 5. sz. 79. o. Edvi-Illés törvényszerkesztési hibáknak rója fel, hogy e rendelkezés a tárgyi felelősséget megelőzően kapott helyet az Mtj.-ben, véleménye szerint a méltányosságot – lévén a kárténnytől teljesen független momentum – a vétkes felelősséget részletező szakaszok után lett volna indokolt szabályozni. Edvi-Illés István: A tárgyi felelősség quasi delictualis ismérvei, fejlődése és közgazdasági kihatásai. Bp. 1944. 6-7. o.
103. Marton: Veszélyes üzem. 21. o.
104. Ld. pl. Marton: A polgári jogi... 176. o.
105. Marton: Veszélyes üzem 24. o. Vö. „Csak a bíró élő lelkiismerete tudja ezt a legnehezebb igazságszolgáltatási feladatot (ti. a méltányosság alkalmazását) közmegelegedésre gyakorolni. Visszariadni attól, hogy a feladatot reá bízzuk, annyi volna, mint az igazságszolgáltató gépezet csődjét bejelenteni.” Marton Géza: Objektív felelősség és jogbiztonság. Jogállam 1933. 275. o.
106. Marton: Az objektív felelősség... 67. o. Vö. azonban: „A méltányosság döntő elemné emelése csak akkor biztonsági szelep, ha maga a törvényhozó az absztrakt tényállás alapján nem tud absztrakt igazságot tenni, de nem áll, hogy a méltányosságnak már a kötelezettség fenn vagy fenn nem állása kérdésében szükségképpen tényezőnek kellene lennie.” Nizsalovszky: i.m. 145. o.
107. A Kúria egy 1926-os ítéletének rendelkező része pl. *szó szerint* visszaköszön az Mtj. 1737. §-ában – „filius ante matrem”! Ld. Marton: A polgári jogi... 303. sz. jegyzet, illetve 172. o.
108. Uo. 96., illetve 172. o. Vö. „A(z) Mtj. vonatkozó fejezete ma az egyetemes jogfejlődés élén halad” Marton: Az objektív felelősség... 53. o. A szocialista korszak felelősségi jogának egyik legfőbb képviselőjeként Eörsi – meglehetősen egyoldalú szemlélettel vezéreltetve – az 1737. § funkciójaként az alamiznaadást, szociális látszatok keltését látatja: „Nem helyes (...) azt az eseti hasznót, amivel ez (ti. a méltányossági alapon megítélt kártérítés) járt, azonosítani a mögötte lévő ‘szociális’ elgondolással: itt az objektíve alapvetően reakciós

- koncepció eseti, véletlenszerű hasznáról lehet csak szó.” Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. 1958. 123. o.
109. Mádl: A deliktuális... 391. o.
110. Mtj. 460. o.
111. Ld. különösen Marton: A polgári jogi... 196-198. o.
112. Ezt azonban majd csak a 84. sz. JeD mondja ki elvi élel!
113. Marton: A polgári jogi... 197. o. Marton másutt a veszélyesség „elvét” nagy elméleti botlásnak nevezi! Marton: Az objektív felelősség... 66. o. 17. lábjegyzet. Vö. Uő.: Veszélyes üzem. 6-8. o.
114. Marton: A polgári jogi... 445. sz. jegyzet. Vö. Marton: Veszélyes üzem. 30. o. E művében Marton a 31-32. oldalon szövegkísérletet is mellékel az Mtj. vétnél kárfelelősségi szabályainak módosítása érdekében.
115. „A károsult részvétele az okozásban az általános magánjogi elméletben is, hazai gyakorlatunkban is több tekintetben hibás elbánás alá került...” Marton Géza: Kártérítés. In: Magyar magánjog (szerk. Szladits Károly) III. Kötelmi jog. Bp. 1939-41. 378. o.
116. Marton: A polgári jogi... 151. és 198. o.
117. Marton: A polgári jogi... 151. o. Markos (MÁV-főügyész!) a kármegosztást nem alkalmazó bírói gyakorlatot az üzembentartókra nézve egyenesen büntetésszerű jellegűnek nevezi! Markos Olivér: A veszélyes üzemek kártérítési felelőssége. Magyar Jogi Szemle 1935. 3. sz. 97. o. Ugyanakkor Török szerint megfelel a méltányosságnak, ha a sértett közrehatása esetén is a vasút felel a károkért, hiszen mindig a balesetben megsérült magánszemély lesz a gyengébb fél. Török Emil: A vasutak kártérítési felelőssége személyi baleseteknél. Ügyvédek Lapja 1898. 6. sz. 6. o.
118. Sándorfy: i.m. 186. o.
119. Reinitz József: A hiba a vaspálya felelőssége szempontjából. A Jog 1895. 1. sz. 3. o.
120. Uo. 4. o.
121. Kúria 8576/1895. sz. Ld. uo. 2-5. o.
122. A károsult elmondása szerint a mozgó vasúti kocsifolyosóján haladt, amikor egy váltónál való áthaladás során bekövetkező zökkenés hatására kiesett a nyitott oldalajtón. A per során a bíróság nem értékelte azt a tényt, hogy a felperes látta ugyan, hogy a teljes menetsebességgel robogó vonat ajtaja nyitva van, mégis megkockáztatta a folyosón való végighaladást. Ez Reinitz szerint elegendő a vasút felelősség alóli kimentésére, hiszen a baleset kizárólag amiatt következett be, hogy a felperes elővigyázatlan volt.
123. Ld. még: Kúria P. II. 2196/1929. sz. hat.: Ahol a főváros utcái átvezetnek a síneken, a balesetek elhárítására alkalmas sorompók alkalmazását a vasút csak saját veszélyére mellőzheti. Fuchs 9. o. Vö. a Kúria P. VI. 3430/1930. sz. határozatával: a veszélyes üzem létesítője és fenntartója saját költségén köteles az *üzem természete szerint szükséges* óvintézkedéseket foganatosítani. Szladits-Fürst II. 685-686. o.
124. PHT 102. o.

125. A bíróságok ettől kezdve konzekvensen alkalmazták ezt a tételt, noha ennek Vincenti szerint valódi törvényes alapja nem volt: az 1874. évi XVIII. tc. ugyanis a sértett saját hibájáról szól. Vincenti Gusztáv: A tárgyi felelősség kérdése a részben önkozta kárnál. Magyar Jogi Szemle 1934. 9. sz. 324. o. Ezen állítás azonban meglehetősen egyoldalú, hiszen már magát a törvényszöveget is nehéz másképp értékelni, mint ahogy azt a bíróságok tették, ráadásul a törvény indokolásának megfogalmazása már egyértelműbb: „ha a sértett maga okozta a szerencsétlenséget”. Ld. CJH. Ugyanígy fogja fel a sértült hibáját Dobai is: akkor állapítható meg, „ha a vaspálya a baleset előidézésében a maga részéről akár közvetve, akár közvetlenül közre nem járult” - azaz a baleset *kizárólag* a károsult közrehatásának eredménye, anélkül egyáltalán nem következett volna be. Dobai: i.m. 17. o. Abban természetesen maradéktalanul igazat lehet adni Vincentinek, hogy a sértett közrehatását felelősségcsökkentő okként nem értékelő gyakorlat nem állja meg a helyét; de ez a gyakorlat *nem* a törvény téves értelmezésén alapult.
126. PHT 102. o., illetve Szladits-Fürst I. 119. o. és Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 337. o.
127. A Kúria tehát tartotta magát ahhoz, hogy – még ha az objektív felelősségre hivatkozott is – a veszélyes üzem kárfelelősségének megállapításakor kiemelte az üzembentartó vétkességét. Ezzel a megoldással a tárgyi felelősség alkalmazása voltaképpen féloldalas maradt, hiszen egyfelől szigorúbb felelősségi mércét alkalmaztak a veszélyes üzemekkel szemben; ugyanakkor az indokolás során nem azzal érveltek, hogy az üzembentartó nem tudott olyan tényt bizonyítani, amely miatt felelőssége alól mentesülhetett volna, hanem ehelyett sikeres bizonyítása hiányát vétkességnek fogták fel. Ez a vétkességi szemléletnek kétségtelenül megfelelő (egyesek szerint az üzem veszélyessége már önmagában vétkes cselekmény!), az objektív felelősség lényegét azonban figyelmen kívül hagyja: a fokozott veszéllyel járó, magasabb szintű óvintézkedések megtételére kötelezett „üzemek” az általuk okozott kárt minden esetben kötelesek megtéríteni; a károkozás során tanúsított esetleges vétkességüket nem szükséges vizsgálni, hiszen *vétlen* felelősségük a vétkességnél szigorúbb. Ezen felelősség alól a törvényben szabályozott esetekben mentesülhetnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy vétkességük hiányát kellene bizonyítaniuk (a Kúria által alkalmazott elvből ugyanis ez következne!) - azt ugyanis, lévén irreleváns, nem is szükséges vizsgálni. Dezső szerint „A tárgyi felelősség elve (...) nemcsak perrendi szabály a bizonyítás kérdésében, hanem anyagi jogi szabály is, amelynél fogva a vétkesség kérdése szóba sem jön.” Dezső: Grosschmid-glossza 211. o. 132. sz. lábjegyzet.
128. Szladits-Fürst II. 717. o., illetve Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 337. o.
129. Polgári Jogesetlexikon 378. o. Ugyanígy: Kúria P. II. 8454/1930. sz. hat. Uo. 377. o.; Kúria P. II. 8455/1930. sz. hat. Szigeti László, ifj.: Sérült hibája tárgyi felelősségnél. Polgári Jog 1931. 7. sz. 370. o. Vö. Kúria P. VII. 4200/1931. sz. hat.: A balesetben elhunyt személy a lezárt sorompó ellenére ment át a síneken, amikor az érkező vonat elgázolta. A hajnali személyvonat érkezése előtt rendszeresen toltattak tehervonatot, így már ekkor leeresztették a sorompót, ezért a

- vasúti alkalmazottak eltűrték, hogy az utasok a vágányokon keresztül közlekedjenek, nehogy lekéssék a személyvonatot. Az ilyen, korábban rendszeresen eltűrt cselekmény nem a károsult kizárólagos hibája, ugyanis a vasútnak kötelessége ellenőrizni az óvintézkedések betartását, ezek mellőzését nem nézheti el. Esettár. A Polgári Jog 1933. évfolyamának melléklete. 45-46. o.
130. Szladits-Fürst II. 670. o. Itt is megfigyelhető azonban az üzemtartó oldalán is a vétkességre hivatkozás; a határozat ugyanakkor nem ad választ arra, mi a helyzet, ha a közrehatás aránya más.
131. Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. kötet. Kötelmi jog. I-II. rész (összeállította: Szende Péter Pál). Bp. 1928. (A továbbiakban: Szende) I. rész 317. o.
132. Polgári Jogesetlexikon. 384. o.
133. Zoltán Emil: Tárgyi felelősség és kármegosztás. Jogtudományi Közlöny 1931. 13. sz. 130. o. Vö. „A veszély ma nem abnormis, hanem normális állapot.” Balás: i.m. 72. o. Ugyanígy vélekedik Markos is. Markos: i.m. 98. o. Ezekhez képest meglehetősen képtelen álláspontot képvisel Nizsalovszky: mivel a veszélyes üzemek helyhez vannak kötve (gyárak, országúton folyó gépkocsiforgalom, síneken közlekedő vasutak stb.), mindenki védekezhet ellenük úgy, hogy nem megy a közelükbe. Nizsalovszky: i.m. 148. o. Marton ezt merő fikciónak nevezi. Marton: Objektív... 278. o.
134. A Kúria már 1909-ben kimondta, hogy a gyalogos az úttesten való átkelése előtt köteles meggyőződni az átjutás veszélytelen voltáról (4467/1909. sz. határozat)! Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 331. o. Vö. a P. II. 932/1932. sz. határozattal. Uo. 330-331. o. Ugyanez az elv jelenik meg az 5602/1909. sz. határozatban is: a sérült hibájának tekintették, hogy a mozgásban lévő villamoskocsi előtt lépett rá a sínekre, mert noha a villamosvezető nem csengetett, ez nem állt okozati összefüggésben a balesettel és az utcán járók kötelesek annyi elővigyázatosságot kifejteni, hogy ne lépjenek a sínekre, ha a villamoskocsit már nem lehet megállítani. Dezső: Az objectiv... 251. o. Ld. még a Kúria 4874/1916. (Szende II. 682. o.), P. II. 2154/1929. (Esettár. A Polgári Jog 1930. évfolyamának melléklete. 175-176. o.), P. II. 4346/1929., P. II. 4907/1929., P. II. 7331/1929., P. II. 202/1932., P. II. 2311/1932., P. II. 2456/1932. (A Jogi Hírlap Döntvénytára. 1930. IX. 1.-1933. IX. 1. II. Magánjog. Bp. 1933. – a továbbiakban: JHD 1930-33 – 514. o.) számú határozatait.
135. Vészi: i.m. 94. o. Vö. „Ha egyesek figyelmetlenek, ennek terhét már nem időszerű akkor is a gép üzemben tartójára róni, ha a balesetet 99%-ban a sérült hibája okozta.” e. i.: „Kizárólag” a sérült hibája. Jogtudományi Közlöny 1934. 34. sz. 216. o.
136. Marton: A polgári jogi... 151. o. Vincenti szerint az 545. sz. E. H.-tól való eltérés megfelel a jogérzetnek. Vincenti: i.m. 314. o.
137. Ld. az 1912. évi LIV. tc. 70. és 72. §-át. A tényállás részletes ismertetése: Schleiffer Pál: Jogegységi tanács elé kerül a veszélyes üzem felelőssége. Jogtudományi Közlöny 1934. 3. sz., illetve Jacobi Andor: Objektív felelősség. Jogtudományi Közlöny 1934. 42. sz.
138. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 340. o., illetve Marton: A polgári jogi... 151. o.

139. Szladits-Fürst I. 27. o. Marton szerint az 545. sz. E. H. további alkalmazására nincs szükség. Marton: A polgári jogi... 445. sz. jegyzet. A 70. sz. JeD, illetve az Mtj. 1112. §-a kétségtelenül magában foglalja azt az esetet is, amikor a kárt kizárólag a sértett okozta.
140. Szászy István: A kötelmi jog általános tanai. Bp. 1943. 92. o.
141. Az 1912. évi LIV. tc. 75. §-a szerint a Kúria jogegységi határozataiban megállapított jogtételeket a bíróságok mindaddig kötelesek követni, amíg az adott határozatot a Kúria teljes ülése meg nem változtatja. Ld. CJH, illetve Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965. 105. o.
142. Edvi-Illés: i.m. 11. o.
143. Kartal Ignác: A magyar királyi Kúria 70. számú polgári jogegységi döntvényéről. Jogállam 1935. 85-86. o.
144. Kartal tehát az objektív felelősség jogalapját a veszélyes üzem vétkességének fikciójával magyarázza; ráadásul teljesen tévesen ítéli meg a tárgyi felelősség lényegét: a bizonyítási teher az üzembentartón van, aki ha nem tudja kimenteni magát, ex lege felel! Semmi szükség nem volt tehát az üzem oldalán bármilyen hiba megállapítására.
145. Kartal: i.m. 86. o.
146. Szigeti László, ifj.: A m. kir. Kúria 70. számú jogegységi döntvénye. Polgári Jog 1935. 2. sz. 108. o. Ezen állítása a döntvény félremagyarázása, hiszen a felek esetleges vétkessége csak az egyik mérlegelendő tényező!
147. Uo. „A döntés helyes és méltányos, de helytelen alkalmazása emberek legfontosabb javait, életét testi épségét áldozná fel egyesek kényelmi, üzleti vagy sportérdekeiért (sic!).” Uo. 109. o.
148. Szigeti László, ifj.: A kártérítés gyakorlatából. Polgári Jog 1935. 9. sz. (a továbbiakban: Szigeti 1935) 567. o.
149. Uo.
150. „A bíróság a követelés alapja és mennyisége szerint elkülöníthető vitáknál az alap fennállását közbenszóló ítélettel előzetesen megállapíthatja. A követelés alapjának megállapítása esetében a tárgyalás a mennyiségre nézve csak az ítélet jogerőre emelkedése után folytatható.” A Polgári perrendtartás (1911. évi I. tc.) 391. §-a. Ld. CJH.
151. Szigeti 1935. 568. o.
152. A veszélyes üzemek szinte abszolút felelősségét mérséklő bírói gyakorlatban Beck „a szociális szempont egyenletességén” bekövetkező törést látott. Beck Salamon: i.m. 484-485. o.
153. Polgári Jogesetlexikon 376. o. Ez az érvelés már megjelent a Kúria 5385/1929. sz. határozatában is: A vasút nem tartozik kártérítéssel annak, aki nem engedélyezett helyen halad át a vasúti vágányokon. Uo. 377. o. Vö. a Kúria P. VII. 3260/1932. sz. határozatával: egyedül a sorompó hiánya miatt a vasút felelősége csak akkor állapítható meg, ha a baleset közvetlen oka a sorompó hiánya volt. Fuchs 10. o.
154. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 370. o.
155. Korábban már a Kúria P. VI. 5541/1932. sz. határozata a biatorbágyi merénnyel kapcsolatos P. VI. 4426/1932. sz. ítéletre hivatkozva kimondja, hogy nem

- kívánható meg a vasúttól, hogy a vasúti pályát teljes hosszában őrizze (ezért a vasúti híd felrobbantása joggal minősül harmadik személy elháríthatatlan cselekményének). A Jogi Hírlap döntvénytára. 1933. IX. 1.-1936. IX. 1. Magánjog II. Bp. 1936. (a továbbiakban: JHD 1933-36.) 624. o.
156. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 361. o. Vö. a Kúria P. II. 2013/1932. sz. határozatával: Nem kötelezhető a vasút arra, hogy karhatalmat alkalmazzon a vasúti síneken való átjárás megakadályozására, elég, ha kiírja a tilalmat vagy árkot ás. JHD 1930-33. 516. o. Ld. még a Kúria P. II. 2154/1929. sz. határozatát: A vasút eleget tesz a sorompó alkalmazásával a közlekedők biztonsága szempontjából fennálló kötelezettségének, az egész vasúti vonal elzárására, illetve a szabályt megszegők egyenkénti feltartóztatására nem kötelezhető. Esettár. A Polgári Jog 1930. évfolyamának melléklete. 175-176. o.
157. JHD 1933-36. 627. o.
158. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 362. o. Vö. a Reinitz által évtizedekkel korábban ismertetett hasonló esettel a 132. lábjegyzetben. Ld. még: Kúria P. I. 2081/1936. sz. hat.: Tilos a villamosra való felszállást olyan helyen megkísérelni, ahol nincs rendszeresített megállóhely. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944 340. o. Kúria P. I. 2153/1937. sz. hat.: Tilos és veszélyes, ezért gondatlanság a mozgásban lévő villamosról való leszállás illetve ennek megkísérlése (ugyanígy: P. I. 4104/1937. sz. hat., P. I. 192/1939. sz. hat.). Uo. 341. o. Kúria P. I. 5770/1937. sz. hat.: A villamos peronján álló utas részéről elemi elővigyázatlansági intézkedés, hogy fogódkodjon; ha ezt elmulasztja, saját hibájából éri baleset úgy, hogy egy mellette álló utas véletlenül lelöki a peronról. Uo. Kúria P. I. 933/1940. sz. hat.: Tilos a mozgó vonatra való felszállás, ezért az a sérült hibájaként értékelendő. A Jogi Hírlap döntvénytára. 1939. IX. 1.-1942. IX. 1. Magánjog II. Bp. 1942. 858. o.
159. Ld. pl. a Kúria P. II. 1833/1929. sz. határozatát: Az autóbusz megállása után, leszállás közben sérült meg a károsult úgy, hogy az ajtófélfából kiálló csavarszeg felsértette a kezét. A csavarszeg kilazulását az üzem folyamányaként értékelte a bíróság és kimondta, hogy az autóbusz a megállás után is, egészen a károsult leszállásáig veszélyes üzemnek tekintendő. Esettár. A Polgári Jog 1931. évfolyamának melléklete. 49. o.
160. Ld. Polgári Jog 1937. 4. sz. 215. o. Vági ugyanakkor úgy véli, hogy a károsultak ezután az okozati összefüggés hiánya esetén a méltányossági alapon (Mtj. 1737. §) próbálják majd kárigényüket érvényesíteni. Vági József: A judikatura kiemelkedő döntései. Polgári Jog 1937. 4. sz. 221. o.
161. Polgári Jog 1937. 9. sz. 514. o.
162. JHD 1936-39. 704. o.
163. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 341. o.
164. Uo. 338. o.
165. Istvánffy: A tárgyi kártérítési... 125. o.

Nemessányi Zoltán V. évf.

A koncessziós szerződések módosulásának magánjogi jogkövetkezményei*

A. Bevezetés

I. Problémafelvetés

Ez a tanulmány gondolati kísérlet, rendhagyó jogesetmegoldás¹. A hírközlés területét érintő koncessziós szerződések – különösen azok lényegi elemei – az egységes hírközlési törvény hatályba lépésével szükségszerűen változásokon esnek keresztül (ld. A. II.). Természetes, hogy a koncessziós szerződések módosulásának kezelése, azok tárgyának nemzetgazdasági jelentőségére tekintettel nem kizárólag a polgári jog terrénumán zajlik: politikai, gazdasági viták, informális tárgyalások sorozatán keresztül körvonalazódik a megoldás. Ebben a munkában – érdeklődésemnek megfelelően – mégis azt vizsgáltam: az általános polgári jogi szabályok alkalmazásával, milyen magánjogi jogkövetkezményei lehetnek a hírközlési szabályozást érintő változásoknak. A felvetett problémák gyakorlati kérdésként is felmerültek az egyes hírközlési szolgáltatást nyújtó társaságok részéről: követelhetnek-e kártérítést piaci helyzetük (a kizárólagosság – ld. F. 2.) részleges elvesztése miatt, vagy esetleg a kompenzáció más formáját kell választaniuk. A tanulmány ezekre a kérdésekre szeretne választ adni.

II. Jogi háttér

1. A koncesszió hatályos szabályozásának kiindulópontja

A koncesszióról szóló 1991. évi XVI. törvény (a továbbiakban: Kct.) miniszteri indokolása (a továbbiakban: Indokolás) szerint a koncesszió fogalma a következő: „Az állam, illetőleg az önkormányzat (önkor-

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári jog” Szekcióban Különdíjat nyert. Konzulens: Dr. Kecskés László.

mányzati társulás) a törvényben tételesen meghatározott tevékenységek gyakorlásának jogát visszterhes szerződéssel, időlegesen úgy engedi át, hogy a jogosultnak részleges piaci monopóliumot biztosít.” A tételesen meghatározott ún. koncesszió-köteles tevékenységeket a törvény első szakasza sorolja fel taxatív módon, ezek között az (1) bekezdés j) pontjában a postai alapszolgáltatást,² k) pontjában pedig a távközlési szolgáltatást.³

A koncesszió és ezáltal a koncessziós szerződés fogalmának *differentia specificája* a miniszteri indokolás definíciója szerint a koncesszió jogosultja oldalán fennálló kizárólagosság, amelyre a törvény szövege több helyen is utal. A Kct. 1. §-ában felsorakoztatott koncesszió-köteles tevékenységek vagy állami monopoltevékenységek, vagy az állami tulajdon kizárólagos tárgyaihoz kapcsolódnak. A törvény 2. §-a szerint a felsorolt tevékenységeket végezheti egyrészt olyan gazdálkodó szervezet, amelyben az állam vagy az önkormányzat, illetve az önkormányzati társulás többségi tulajdoni részesedéssel, szavazati joggal vagy tartós kisebbségi állami tulajdoni részesedés esetén szavazatsöbbségi részvényvel rendelkezik, illetve e célra alapított költségvetési, illetőleg önkormányzati intézmény. Másrészt a tevékenységek gyakorlásának a jogát az állam illetve az önkormányzat időlegesen, koncessziós szerződésben átengedheti. A Kct. szövege ebben a vonatkozásban taxatív. A koncesszió-köteles tevékenységek gyakorlása csak ebben a két formában lehetséges: vagy több-kevesebb állami-önkormányzati részvétellel, vagy koncessziós szerződés keretében. A piacra lépés a vállalkozó számára nem alanyi jogon biztosított, a tevékenység gyakorlásának előfeltétele a koncessziós szerződés megkötése.⁴ A Kct. 14. §-a pedig a kizárólagosságról, mint „a jogosultnak a koncessziós díjjal vagy más módon ellentételezett vagyoni értékű pozíciójáról” tesz említést (ld. F. II.).

A törvény indokolásából és rendelkezéseiből kitűnően a koncessziós szerződés kogens, nélkülözhetetlen eleme a koncessziós társaság oldalán fennálló – teljes vagy részleges – kizárólagosság.

2. Az új hírközlési törvény szabályozási koncepciója

A koncessziós törvény egyes rendelkezéseit felváltó egységes hírközlési törvény céljait, alapelveit és téziseit a 2350/1999. (XII. 21.) számú kormányhatározat foglalja össze. A törvény hatályára vonatkozó ren-

delkezésekből kiolvasható, hogy annak szabályozási körébe tartozik majd a jelenleg koncesszió-köteles tevékenységeknek minősített szolgáltatások egy része (lásd az A.II.1. fejezet első bekezdésében kiemelt hírközlési jellegű szolgáltatásokat).

A kormányhatározat – a törvénytervezet eddig publikált minden változatának preambulumaival azonosan – a hírközlési törvény céljainak és alapelveinek megállapításakor kiemelt célként fogalmazta meg a részlegesen korlátozott piacról a liberalizált piacra való zökkenőmentes áttérést, a verseny biztosítását. Ennek megvalósítása érdekében a kormányhatározat IV. tézise rögzíti, hogy a hírközlés területén a piacra lépés főszabályként általános jogosultság – ún. bejelentés – alapján lesz lehetséges. A kormányhatározat 2. pontja ugyanakkor kiemeli, hogy meg kell vizsgálni a koncessziós szabályozási rendszert felváltó engedélyezési rendszer bevezetésének piaci következményeit, az 1993-1999. években kötött koncessziós szerződések kezelését, az azokban foglalt jogok és kötelezettségek alakulását.

3. A jogeset

Az új hírközlési törvény hatálybalépésével a szabályozási körébe tartozó tevékenységeket az eddiginél szélesebb alanyi kör gyakorolhatja majd egyszerű bejelentés alapján. A szabályozás várható iránya alapján a piac egyik szereplőjét sem illet meg kizárólagosság, még annak részleges formája sem: a piacra lépés mindenki számára biztosított lesz.

Ennek kapcsán bizonyos magánjogi kérdések sürgős megválaszolásra várnak. A hírközlési törvény a koncesszió jogosultjának vagyoni értékű pozícióját érinti azáltal, hogy kizárólagos jogát megszüntetve versenyt indukál az adott ágazatban. A változások jelentős érdeksérelmet okoznak a koncessziós társaságok oldalán: ezek a koncessziós díjjal ellentételezték többek között azt is, hogy a szerződés időtartama alatt kizárólagosságot élveznek. Vagy egyáltalán nem, vagy csak a szerződésükben meghatározott mértékben kellett számolniuk piaci versenytársak jelenlétével.

A tanulmány céljával kitzűzött rendhagyó jogesetmegoldásnak tehát arra a kérdésre kell választ keresnie, hogy az érintett koncessziós tár-

saságok érdeksérelme milyen módon orvosolható. Ehhez meg kell vizsgálni a Ptk. összes olyan rendelkezését, amely az adott esetben számításba jöhet. Az egyes előírások törvényi és jogalkalmazási feltételeinek sorra vételével dönthető el, hogy közülük a vázolt, fiktív jogesetben melyik alkalmazható.

B. A vizsgálat módszere és tárgya

A közjog és a magánjog merev határai mára már általánosságban felbomlottak.⁵ A folyamat legmarkánsabb útjelzője az állam polgári jogi jogviszonyokban való részvételének rendkívül komplex problémája, amely a koncessziós szerződések módosulásának is egyik központi kérdése. A téma bonyolult volta miatt a vizsgálat során gyakran kell a jogirodalomhoz illetve a bírói gyakorlathoz nyúlnom, amennyiben a vonatkozó jogszabályok nem adtak kellő eligazítást.

Az új hírközlési törvény várható következményeivel kapcsolatban először a koncesszió hatályos szabályozása alapján azt kell eldönteni, melyik jogág keretében szükséges vizsgálni a szerződések változásának jelenségét. Az alanyi oldal tekintetében mindenek előtt az állam helyzetét kell tisztázni: hogyan alakult az állam felelőssége illetve immunitása jogtörténeti összehasonlításban és Magyarországon. A koncessziós szerződés lényegadó tartalmi elemének, a kizárólagosságnak értelmezése külön fejtegetés tárgyát képezi. Az utolsó fejezetben vettem górcső alá a Polgári Törvénykönyv azon rendelkezéseit, amelyek vonatkozhatnak a koncessziós szerződésekben bekövetkező változásokra. A végső kérdés az volt, melyik az közülük, amelyik alá a vizsgált tényállás szubszumálható. Természetesen a kellő mélységű elemzéshez a jogszabályokon túlmenően itt is jogirodalmi-jogtörténeti kitekintéssel kellett élnem az egyoldalú szerződésmódosítás, illetve a jogcímében megváltoztatott szerződés – az újítás (novatio) tekintetében.

C. A koncessziós szerződés mint polgári jogi szerződés

Kevés olyan jogintézmény van, amelynek jogági besorolása annyi elméleti vitát váltott volna ki mint a koncesszió. A különbségek összefüggenek az államok fejlődési sajátosságaival, valamint több más tényező mellett a jogtudomány ágai kialakulásának különös vonásaival.⁶

A koncesszió jogi jellegének nem alakult ki általánosan elfogadott elmélete. A vita a mai magyar jogirodalomban,⁷ sőt a szabályozás jellegében is tetten érhető.

A további vizsgálatok előtt tisztázni kell azt a kérdést, hogy a hatályos magyar jogrendszerben melyik jogág keretébe illeszthető be a koncessziós szerződés intézménye.

A Kct. 16. §-a a koncessziós szerződésből eredő jogviták elbírálására – főszabályként – az általános hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságot teszi jogosulttá. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 72. §-a szerint közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatára csak abban az esetben kerülhet sor, ha az államigazgatási eljárásban az ügyfél a fellebbezés jogát kimerítette vagy a fellebbezés kizárt. A Kct. azonban nem ír elő kötelezően igénybe veendő közigazgatási jogorvoslatot a polgári peres út előtt.

A törvény felekről beszél a koncessziós szerződés alanyairól szólva, következetesen mellőzi a közigazgatási jogviszonyra jellemző, alá-fölérendeltségi viszonyra utaló „ügyfél-hatóság” kifejezéseket.

A Kct. szóhasználata ugyancsak az intézmény magánjogi kötődését támasztja alá. A 18. § szerint az ágazati törvény az állam által kötendő egyes koncessziós szerződések létrejöttéhez az Országgyűlés jóváhagyását írhatja elő. Amennyiben a koncessziós szerződés aláírásától számított kilencven napon belül azt az Országgyűlés nem hagyja jóvá, úgy a jogosult nyilatkozási kötöttségétől szabadul. A törvény szövegében ezen a ponton felfedezhetőek a Ptk. harmadik személy jóváhagyásához kötött szerződésre vonatkozó szabályai⁸. A Kct. tartalmában a Ptk. 215. §-ával egybecsengő rendelkezését tartalmaz, bár az abban nem szereplő, tudományos „nyilatkozási kötöttség” kifejezést használja. A Kct. nem mondja ki, hogy a koncessziós szerződésben félként szereplő vállalkozás ajánlatához kötve van, csak a szabály alóli kivételt szabályozza. A kivétel azonban nem értelmezhető a főszabály nélkül, amely jelen esetben a Ptk. 215. § (1) bekezdésének első mondatában szerepel. A Kct. 18. §-a csak a Ptk. vonatkozó szabályával együttesen tudja betölteni rendeltetését, a két jogszabály szorosan összekapcsolódik.

A koncessziós joganyag magánjogi kötődése legkifejezőbbben a Kct. 19. §-ában jelenik meg, mely közvetlen kapcsolatot teremt a Ptk. normaanyagával. A szakasz a Polgári Törvénykönyvet teszi meg a koncessziós törvény mögöttes jogszabályának: amennyiben a Kct. eltérő-

en nem rendelkezik, a koncessziós szerződésre a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni. A koncessziós szerződés, mint sajátos szerződéstípus szabályozása jogrendszerünkben megtörténhetett volna a Ptk.-nak az egyes szerződésekről rendelkező, kötelmi különös részi anyagában is. A jogalkotó azonban 1991-ben nem ezt a megoldást választotta, hanem a Ptk. kötelmi különös részét hagyományosan, zártan felfogva, nem bővítette a koncessziós szerződés szabályaival a kötelmi jog különös részt, hanem külön törvényben, a Kct.-ben, valamint az ágazati törvényekben szabályozta a jogintézményt. Ez a megoldás nem idegen újabb magánjogi jogalkotásunk módszertanától: külön jogforrásban épült a Polgári Törvénykönyv anyaga mellé a termékfelelősség és a fogyasztóvédelem jogi szabályozása is.⁹

Fentiek alapján egyértelmű, hogy a koncessziós szerződést a jogalkotó polgári jogi szerződésként szabályozta, bár néhány a koncessziós szerződés természetéből folyó, az általános szerződési szabályoktól eltérő megoldással látta el. A koncessziós szerződésből fakadó viták elbírálásánál a Kct.-t és a Ptk.-t együttesen kell alapul venni.

D. Az állam a koncessziós szerződésben

A koncesszió már idézett fogalma (ld. A. II. 1.) alapján koncesszióba adás célja az állam, illetve a helyi önkormányzat kizárólagos tulajdonába tartozó vagyontárgyak hatékonyabb működtetése, a kizárólagos állami tevékenységek hatékonyabb gyakorlása. A koncessziós szerződés alanya egyfelől az állam illetve a helyi önkormányzat (koncesszióba adó), másfelől pedig bármely – belföldi vagy külföldi – természetes vagy jogi személy, egyéb gazdálkodó szervezet (a koncesszor).

A látszólagosan egyértelmű szabályozás a gyakorlatban több problémát is felvetett. Ezek főként az állam polgári jogi jogalanyiségéhez kapcsolódnak; az önkormányzat, mint a koncessziós szerződés másik alanya különösebb dilemmák elé nem állítja a kutatót.

A koncessziós szerződésben az állam mint szerződést kötő fél jelenik meg a polgári jog egyenjogú alanyaként. Célja a koncessziós szerződés megkötésével az állami vagyon hatékonyabb működtetése. Az állam polgári jogi kötelezettség-vállalásai azonban a mai napig komoly problémákat vetnek fel a jogalkalmazó szervek gyakorlatában. Szükséges tehát a jelenlegi szabályozás elemzése előtt megvizsgálni

az állam polgári jogi jogalanyiségének gyökereit, kialakulásának folyamatát.

I. Az állam kettős szerepe

1. Jogtörténeti modellek

Az állam civiljogi jogalanyiséga – terjedelmi okokból ebben a dolgozatban nem részletezhető – fejlődési folyamatának¹⁰ legújabb állomásként kialakult a funkcionális (korlátozott, relatív) immunitási tan. Ez kettéosztja az állam tevékenységét, és csak azokban az esetekben biztosít immunitást, ha az állam a közhatalom hordozójaként (*iure imperii*) jár el, megtagadja viszont amikor csak mint magánjogi jogalany (*iure gestionis*) lép fel valamely jogviszonyban.¹¹ Az új fejlemények – az állam kereskedelmi vagy polgári jogi akcióinak sokasodása – folytán az immunitás csak a *iure gestionis* szférában ingott meg.¹² Az állam közhatalmi és tulajdonosi minősége ennek folytán egymástól élesen elkülönül, a kereskedelmi ügyletben résztvevő állam pedig nem felelőtlen.

A magyar jog ezt a nemzetközi fejlődési tendenciát csak némi kétséssel követte.¹³ A rendszerváltozás után a jogalkotás szakított a korábbi „különleges jogalany” dogmával, a polgári jogi jogviszonyokban szereplő államot a magánjog más jogalanyaival egyenrangú módon kezelte:¹⁴ ezzel a funkcionális immunitás mellett tette le a voksát. A jogalkotási kacsaringók folytán csak az 1997. évi CXLIV. törvénnyel hatályba lépett rendelkezés szerint a polgári jogi jogviszonyokban a tulajdonos állam (mint a vagyoni jogviszonyok alanya) felelősségre vonható, éppúgy mint bármely más jogi személy. Az Alkotmánybíróság illetve a magyar bírói szervezet a jogszabályi változásnál jóval korábban érvényesítette az állami felelőtlenség korlátozott voltára utaló elvet.¹⁵ A jogalkalmazó szervek tehát már jóval a törvényi szabályozás előtt következetesen tartották magukat az állam közhatalmi, illetve vállalkozási-tulajdonosi szerepének elkülönítéséhez, utóbbi körben pedig nem zárták ki akár felelősségre vonását sem. Az állam közhatalmi és tulajdonosi minősége elkülönül egymástól.

A koncessziós szerződés polgári jogi szerződés (ld. C.). A magánjogi jogviszonyokban részt vevő alanyok egyenjogúsága és mellérendeltsége a polgári jog fogalmából következő alapvető követelmény. A

koncessziós szerződésben tehát az állam kizárólag tulajdonosi (iure gestionis) minőségében, a polgári jog egyenjogú alanyaként vehet részt. A törvény 21. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy ha a koncesszió-köteles tevékenység folytatását külön jogszabály hatósági engedélyhez köti, a koncessziós társaság tevékenységét csak ennek birtokában folytathatja. Semmis azonban a koncessziós szerződésben foglalt az a kikötés, amely szerint az állam, illetőleg az önkormányzat nevében aláíró személy, illetve szerv a hatósági engedély kiadására előzetesen kötelezettséget vállal. A szerződés aláírójaként szereplő állam, mint a polgári jogi, szerződéses jogviszony alanya nem vállalhat kötelezettséget arra, hogy valamely hatóság, mint a közhatalom megtestesítője a kontraktus céljának eléréséhez szükséges engedélyt meg fogja adni. E két minőség kategórikus elkülönítésére utal a 21. § (2) bekezdése is, amely szerint a hatósági engedély visszavonása, illetőleg az illetékes államigazgatási szervnek a jogellenes állapot megszüntetéséig a koncesszió-köteles tevékenység folytatását megtiltó határozata a koncessziós szerződést nem teszi érvénytelenné. „Az állam, illetőleg az önkormányzat a koncessziós szerződés megkötésekor mint magánjogi jogalany jelenik meg, lemond az őt közhatalmi minőségében megillető előjogokról, mentességről (...) pert indíthat, illetőleg perelhető.”¹⁶

E. A „kizárólagosság” értelmezése a koncessziós szerződésben

A koncessziós szerződés alapján a koncesszióba adó kötelezettsége a kizárólagos állami (önkormányzati) tulajdonban lévő dolog átadása, a kizárólagos állami tevékenység gyakorlásának átengedése, illetve – ha a koncessziós szerződés ebből a célból jött létre – olyan vagyontárgy létrehozatalának a tűrése, amely üzembe helyezésével kizárólagos állami tulajdonba megy át. Emellett a koncesszióba adó kötelezettsége a kizárólagosság biztosítása. A kizárólagosság az adott földrajzi-közigazgatási területen biztosított (részleges vagy teljes) versenykorlátozást jelent. A koncessziós szerződés a magánvállalkozót (koncesszióist, engedményest) monopolhelyzetbe hozza, azaz privilegizálja.¹⁷

A koncessziós szerződés tartalmi elemei közül – elsősorban terjedelmi okok miatt – csak a Bevezetésben már érintett kizárólagosságot tárgyalom. A témám szempontjából leglényegesebb szerződési mozzanat a bevezetőben felsorolt jogszabályi rendelkezések mellett a Kct.

14. §-hoz fűzött miniszteri indokolásban foglaltak miatt érdemel különös figyelmet.

Az Indokolás a szakasszal kapcsolatban megállapítja, hogy a kizárólagosság abban nyilvánul meg, hogy a megállapodásban rögzített időtartam alatt az ott megjelölt földrajzi-közigazgatási egységen belül az állam, illetve az önkormányzat a jogosult hozzájárulása nélkül koncesszió-köteles tevékenység folytatására utóbb újabb gazdálkodó szervezetet csak akkor alapíthat, továbbá újabb koncessziós pályázatot csak akkor írhat ki, ha az erre vonatkozó előzetes tájékoztatást a pályázati kiírásban feltüntették, és a felek a koncessziós szerződésben erről megállapodtak. Ezen kívül az Indokolás hozzáteszi, hogy „a Kct. az előzőekben ismertetetteken kívül – összhangban a 19. §-nak a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseitől való eltérést megalapozó szabályával – kizárja a koncessziós szerződés jogszabállyal történő visszamenőleges hatályú módosítását (Ptk. 226. § (2) bekezdés) is, feltéve, hogy az a jogosult vagyoni értékű pozícióját hátrányosan megváltoztatná, és ennek lehetőségében, mértékében a felek között nem jött létre előzetesen konszenzus”.¹⁸

Az Indokolásban kifejtett álláspont vitatható, a jogirodalmi szerzők többsége¹⁹ alaptalannak tartja a Kct. 14. §-ának ilyen mértékben kiterjesztő értelmezését. Ugyanakkor az általános álláspont szerint a kizárólagosságnak a szerződéstől eltérő módon történő, a tulajdonos állam általi megváltoztatása egyértelműen kártérítési kötelezettséget keletkeztet.

A jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény 40. § (1) bekezdése kimondja, hogy a törvényjavaslathoz az előterjesztő indokolást csatol, amelyben bemutatja azokat a társadalmi, gazdasági és szakmai körülményeket, amelyek a javasolt szabályozást szükségessé teszik, továbbá ismerteti a jogi megoldás szempontjait. A törvény miniszteri indokolása tehát nem része az Országgyűlés által elfogadott norma tartalmának, pusztán magyarázza annak keletkezési paramétereit. A parlamenti vita során módosult törvényjavaslatot gyakran az eredeti tervezethez elkészített indokolással teszik közzé, anélkül, hogy a változásokat átvezették volna. Erre utal, hogy a hatályba lépett törvényhez kapcsolódó indokolásban legtöbbször továbbra is Javaslatként említik a jogszabályt. A törvény indoklása nem szerepel a Magyar Köztársaság jogforrásai között, ezért az nem állapíthat meg mindenkire érvé-

nyes kötelezettséget. Az indokolásban foglaltak bár iránymutatóul szolgálhatnak a jogszabály alkalmazásához, attól mind a jogalkalmazók, mind a magánszemélyek eltérhetnek. A Kct. 14. §-ához fűzött miniszteri indokolás álláspontja tehát nem tekinthető a törvényhozó akaratának, amely feltétlen érvényesülést kíván.

Az indokolásban megfogalmazódó álláspont nincs összhangban az állam tulajdonosi és közhatalmi minősége elkülönítésének elvével. A koncessziós szerződésben résztvevő állam a fent kifejtettek alapján a polgári jog egyenjogú jogalanyaként szerepel. A jogalkotás azonban az állam szuverenitásából fakadó közhatalmi jogosítványainak legjelentősebb szelvénye. A Kct. 21. § (1) bekezdéséhez hasonlóan az állam, mint magánjogi szerződő fél – az indokolásban szereplő állásponttal szemben – nem vállalhat kötelezettséget arra vonatkozóan, hogy mint jogalkotó bizonyos területen lemond jogosítványairól. Az állam két minőségének elkülönüléséből fakadóan az állam mint a koncessziós jogviszony alanya nem követhet el szerződésszegést, amennyiben a jogalkotó jogszabállyal megváltoztatja a szerződés tartalmát. A polgári jogi jogviszonyban ugyanis nem a közhatalom letéteményese, hanem a magánjog egyenjogú alanya vesz részt. A jogszabály általi szerződésmódosítás csak alkotmányossági szempontból vizsgálható, szerződésszegés jogkövetkezményeit nem lehet rá alkalmazni.

F. A koncessziós szerződés módosítása

A szerződés módosítása a szerződéses jogviszony valamely elemének a felek egyező akaratával történő – kivételes esetben bíróság illetve jogszabály általi – megváltoztatását jelenti. A szerződés módosulása Eörsi Gyula dogmatikai vezérfonalát követve a szerződés módosítását is magában foglaló felsőbb fogalom, amely különféle okokból következhet be. Ilyen például a halál, amely ha nem szünteti meg a szerződést, alanyváltozást hoz létre; az elévülési idő eltelte megfosztja a szerződésből folyó jogosultságokat bírói érvényesíthetőségüktől; a szerződésszegésre vezető esemény vagy magatartás a szerződés tartalmában hoz létre változást. A szerződés módosulásának esetei között azonban vannak olyanok is, amelyekben a szerződés szándékolt módosítására kerül sor, éspedig a felek, a bíróság vagy jogszabály részéről.

A tárgyi oldalt tekintve a szerződés módosulása-módosítása változást hozhat létre a szerződés alanyaiban, tartalmában, jogcímében. Az első esetre példa a szerződő fél halálán kívül az engedményezés, illetve a tartozásátvállalás. A kötelelem tartalmát a felek szerződéssel megváltoztathatják (ide sorolható a szerződés időtartamának a megváltoztatása), kivételes esetben erre bíróság vagy jogszabály rendelkezése folytán kerül sor. A kötelelem jogcímének a megváltoztatása a felek szerződése folytán következik be.²⁰

I. A Kct. rendelkezései a koncessziós szerződés módosításáról

A Kct. 12. §-a rögzíti, hogy a koncessziós szerződés kizárólag határozott időtartamra köthető, amelynek leghosszabb ideje harmincöt év. A második bekezdés ezt azzal egészíti ki, hogy az ágazati törvény megengedheti külön pályázat kiírása nélkül a koncessziós szerződés egy alkalommal - eredeti időtartamának legfeljebb felével - történő meghosszabbítását.

A Kct. indokolása szerint a törvény az ágazati törvényekkel az általános és a különös filozófiai viszonyában áll. Ennek alapján lehetőséget biztosít az egyes ágazatokat szabályozó törvények számára, hogy – a Kct.-ben rögzített főszabálytól eltérően – a szerződéseket külön pályázat nélkül meghosszabbíthassák. A Kct. tehát kizárólag a szerződés időtartamának tekintetében rendelkezik a szerződés módosításáról, nem tartalmaz szabályt arra, hogy ezen kívül lehetőség nyílik-e a szerződés módosításra.

A fentiek alapján két következtetés adódhat a koncessziós szerződések módosításának lehetőségével kapcsolatban. A egyik magyarázat abból indul ki, hogy a koncesszió nemzetgazdaságilag kulcsfontosságú szerepére tekintettel a koncessziós szerződés megkötésének alapvető feltétele a törvényben meghatározott pályáztatási eljárás. Ez a szükséges szakmai – társadalmi kontrollfunkció gyakorlása érdekében nyilvánossá teszi a koncesszió-köteles tevékenységek átengedésének a folyamatát.²¹ A Kct. 4. § (1) bekezdése koncessziós szerződés megkötését általánosságban csak pályázat alapján teszi lehetővé, a 11. § (1) bekezdése értelmében a szerződést csak azzal lehet megkötni, aki a pályázatot megnyerte. A szerződéskötést megelőző pályáztatás a kon-

cessziós szerződések létrejöttenek olyan kogens előfeltétele, amely a szerződés tartalmi elemeinek a kialakítására is kihat. A kiírt pályázatra benyújtott ajánlat ugyanis már tartalmazza a későbbi szerződés lényegi alkotóelemeit.

Főszabály szerint a szerződés módosításának alakszerűségeit önállóan – a módosítandó szerződés alakszerűségeitől függetlenül – kell megítélni. Azonban a szerződés valamely lényegi kellékének megváltoztatásához az eredeti szerződésre előírt alakban van csak lehetőség. Ebből a gondolatmenetből az következik, hogy mivel a koncessziós szerződéseket csak előzetes pályázat alapján lehet megkötni, a szerződés lényeges tartalmi elemeinek (pl. koncessziós díj, kizárólagosság) módosítására is csak azonos módon kerülhetne sor. Miután azonban a korábbi szerződés fenntartása mellett (a szerződés valamely elemére vonatkozó módosítás esetén) a pályáztatás nem értelmezhető, a koncessziós szerződések módosítására főszabály szerint nincs lehetőség.

E szabály alóli kivételt fogalmaz meg a Kct. 12. § (2) bekezdése a szerződés időtartamának vonatkozásában: a külön pályázat nélkül történő módosítás lehetőségét egyetlen tartalmi elem, az idődimenzió tekintetében teremti meg, amennyiben az ágazati törvények így rendelkeznek. Más tartalmi elem módosítása külön pályáztatás nélkül nem lehetséges. A Ptk. szerződésmódosításra vonatkozó szabályai e gondolatmenet szerint a koncessziós szerződések esetében nem alkalmazhatók.

A fent kifejtett álláspont szerint hasonló jogi helyzetre vonatkozott a Legfelsőbb Bíróságnak a társasági szerződés bírósági módosításával kapcsolatosan hozott döntése. A legfőbb bírói fórum leszögezte, hogy a társasági szerződés módosításának szabályait az akkor hatályos gazdasági társaságokról szóló törvény (az 1988. évi VI. törvény, továbbiakban mint „régí” Gt.), mint speciális jogforrás rendezi. Ez a jogszabály ilyen hatáskört a bíróságok számára nem biztosít, ezért a Ptk. mint háttérjogszabály rendelkezései (a „régí” Gt. 17. §-a alapján) az adott kérdés rendezésére nem irányadók.²² A „régí” Gt. ugyancsak nem zárta ki expressis verbis a Ptk. vonatkozó szabályainak alkalmazását a társasági szerződés módosításával kapcsolatban.

A fenti álláspont helyessége vitatható. Éppen a koncessziós szerződés tárgyának stratégiai jelentőségére tekintettel valószínűtlen, hogy a

jogalkotó a szerződés módosítását egyetlen esetkőre akarta volna szűkíteni.

A koncessziós szerződés felmondására a Kct. alapján szűkebb körben van lehetőség, mint a Ptk.-ban foglalt általános szabályok értelmében. A törvény indokolása szerint a jogszabály figyelembe veszi azt a körülményt, hogy a koncessziós szerződések tipikusan hosszú időre keletkeztetnek a felek között jogviszonyt, valamint, hogy a vállalkozói pozícióban lévő számára létfontosságú, hogy a szerződés időtartama lehetővé tegye befektetett tőkéje megtérülését, nyereség realizálását. A törvényben rögzített eseteken kívül a koncessziós szerződés felmondásának feltétele, hogy annak indokában a felek előzetesen megállapodjanak.

Amennyiben a fent ismertetett érvelés alapján a szerződés módosításának lehetőségét is pusztán a szerződés időtartamának megváltoztatására korlátozná a jogalkotó, az állam a koncessziós szerződés időtartama alatt teljesen elvesztené az ellenőrzést a kizárólagos állami tulajdonba (önkormányzati törzsvagyongba) tartozó dolgok működtetése illetve az állami monopolvevények gyakorlása felett. A szerződést kizárólag a törvényben vagy a szerződésben rögzített esetekben lehet felmondani, ezért a módosítás lehetőségének kizárása mindenfajta beavatkozási lehetőségtől megfosztaná a szerződésben részes államot, illetve önkormányzatot. Ilyen jogalkotói szándék a koncessziós szerződések tárgyának nemzetgazdasági-stratégiai jelentősége miatt valószínűtlen.

A koncessziós szerződések módosítására vonatkozó másik – meggyőzőbb – magyarázat abból indul ki, hogy a Ptk. mint a magánjog alapvető forrása, a koncessziós szerződések esetében akkor érvényesül, ha a speciális jogszabály ellenkező rendelkezést nem tartalmaz, vagy a Ptk. szabályainak alkalmazását kifejezetten ki nem zárja. A Ptk. a Kct. 19. §-ából fakadóan mindazokra a kérdésekre irányadó, amelyeket a Kct. nem szabályoz, illetve amelyekben nem zárja ki a Polgári Törvénykönyv vonatkozó szakaszainak alkalmazását. Nincs tehát törvényi akadálya annak, hogy a koncessziós szerződéseket a Ptk. szabályai alapján módosítsák, amennyiben a szerződés időtartamára vonatkozó Kct.-ben rögzített kógens feltételek teljesülnek.

II. A jogcímében megváltozott szerződés (újítás): a szerződés módosítása vagy megszüntetése ?

Az új hírközlési törvény megalkotásával egyidejűleg, az ennek elveiről szóló kormányhatározat szerint meg kell vizsgálni „az 1993-1999 években kötött koncessziós szerződések kezelését, az azokban foglalt jogok és kötelezettségek alakulását”.²³ A jogszabály szövegéből nem derül ki világosan, hogy mit értett a törvényhozó a „szerződések kezelésén”: a szerződések módosítását vagy megszüntetését.

Koncessziós szerződést garanciális okból kizárólag a Kct. 1. § (1) bekezdésében felsorolt tevékenységek folytatására lehet kötni (ld. C. I.). A hírközlési törvény hatálybalépésével a hatálya alá tartozó tevékenységek végzésére irányuló engedélyek – amelyek a törvénytervezet szövegéből kitűnően szerződéses formát öltenek – nem biztosítanak majd kizárólagosságot az ilyen tevékenységet folytató társaságoknak. A kizárólagosság valamilyen formája nélkül koncessziós szerződésről nem beszélhetünk. A korábban kötött, és még le nem járt szerződéseket azonban „kezelni” kell. Ezen szerződések jogcíme tehát megváltozik. Felmerül a kérdés, hogy a hírközlési törvény hatálybalépésével az állam és az addig koncessziós társaságként működő vállalkozások közötti szerződésben bekövetkezett változásokat a szerződés módosítása vagy megszüntetése körébe kell sorolni.

A szerződés jogcímének megváltoztatását a jogirodalmi szerzők többsége újításnak, azaz novationak nevezi. Az intézmény – némiképpen eltérő tartalommal – már a római jogban is jelen volt, az újkori magyar jogfejlődésében pedig jelentős ívet járt be: kezdetben a szerződés megszüntetésének alapesetét jelentette, hatályos jogunkban pedig a szerződés módosításának egyik fajtája. Megítélése ma sem egységes, a többféle fogalom-meghatározás jelentősen nehezíti a dogmatikai tisztánlátást. Egyes szerzők ugyanis a fenti fogalomtól eltérően novatio alatt azt a jelenséget értik, amelynek során a korábbi szerződés megszűnik és helyébe egy új lép.²⁴ „A novatio egyike a legproblematikusabb magánjogi képleteknek, amelynek pontos elhatárolása aligha lehetséges.”²⁵ Jelen dolgozatban a többségi álláspontot elfogadva, újítás alatt a szerződés jogcímének megváltoztatását értem.

Az újítás dogmatikai elmozdulásának kezdőpontja a szerződés megszüntetése, végpontja a szerződés módosítása. Előbbi esetében a szer-

zódésből fakadó jogok és kötelezettségek teljesen elenyésznek, a megszűnés hatályának beállta, illetve az elévülési idő lejárta után kifogással egyik fél sem élhet, a szerződést biztosító mellékkötelezettségek pedig a szerződéssel együtt megszűnnek. A szerződés módosításánál az eredeti jogviszony fennmarad: a felek korlátlanul élhetnek a módosítás előtti kifogásokkal, illetve érvényesíthetik mellékkötelezettségekből származó jogukat. Indokolt tehát az újítás megítélésének és szabályozásának változását e két szempont alapján vizsgálni.

1. Római jog

A történetileg legkorábbi – római jog óta képviselt – álláspont szerint az újítás egy fennálló kötelelemnek oly módon történő megszüntetése, hogy annak helyébe az eredetihez képest valamilyen változtatást tartalmazó új kötelelem lépjen.²⁶ A római jog szigorú felfogása szerint az egyszer létrejött kötelmet utólag formátlan megegyezéssel módosítani általában nem volt lehetséges. Így ha a felek a köztük fennálló kötelmen valamilyen okból változtatni akartak, erre nem volt más mód, mint hogy a régi kötelmet megszüntessék és annak tartalmát egy új kötelemben vigyék át.²⁷ A római jogban az új kötelelem két együttes követelménynek kellett, hogy megfeleljen: egyfelől szükséges a tárgyazonosság, vagyis a régi és az új kötelelemnek ugyanazt a szolgáltatást kell tartalmaznia, különben nem újításról, hanem a régi mellé másik kötelelem felvállalásáról lenne szó. Másfelől kell, hogy az új kötelelem a szolgáltatás azonossága mellett új elemet, tehát valami változást is tartalmazzon: a szolgáltatás módozataiban, a kötelelem személyeiben vagy jogalapjában. A *novatio* a régi kötelmet *ipso iure* megszünteti, egyidejűleg megszűnnek a főkötelelem járulékaik: kezesség, zálogjog, késedelmi kamat. Mivel azonban az új kötelelem tartalma a régivel azonos, a régi kötelemből eredő kifogások az újban is felhozhatók.²⁸ Látható tehát, hogy a római jogban az újítás a későbbiekhez képest tágabb értelmezési tartománnyal rendelkezett: a pusztán jogcímében változott szerződéseken túl a más tartalommal illetve más személyek között létrejött szerződéseket is magában foglalta. Miután a szerződés módosítását a római jog nem ismerte, amennyiben a felek valamilyen formában változtatni akartak a szerződésen csak két lehetőségük volt. Vagy a régi kötelelem mellett megállapodtak egy újban is, vagy *novatio* útján, a korábbi megszüntetve, azonos szolgáltatás mellett hozták

létre az újat. Amely azonban tartalmát, így gazdasági funkcióját tekintve azonos volt a régivel, így a régihez kapcsolódó kifogások megmaradtak, még ha a szerződést biztosító mellékkötelezettségek meg is szűntek.

2. Magyar jogtudomány a II. világháború előtt: bírói gyakorlat és az Mtj.

A II. világháború előtti magyar jogtudomány az újítást továbbra is a szerződés megszűnésének esetei között tartotta számon, de természetesen ismerte a szerződés módosításának intézményét. A jogviszony módosítását Görög Frigyes akkor látta megállapíthatónak, ha az eredeti kötelmi jogviszony fennmarad. Ennek alapján nem tekinti módosító megállapodásnak a részleges megszüntetést, illetve azt az esetet sem, amikor a fő szolgáltatás változatlansága mellett a felek a jogalap módosításában egyeznek meg.²⁹ A jogtudósok csak azt a jogügyletet tekintették módosító szerződésnek, amelyik a kötelelem azonosságának fenntartása mellett létesít változtatást a kötelelem tartalmában. A kötelelem azonossága akkor volt megállapítható, ha „a szolgáltatás főtárgya és a jogalap, a gazdasági cél (ti. a jogcím) azonos maradt”.³⁰

Görög rámutatott, hogy a módosító szerződések fogalmának elhatárolásánál a jogirodalomban található nézetek meglehetősen szerteágaznak. A véleményeltérések a felek között az eredeti jogviszony fennmaradása vagy megszűnése elkülönítésének nehézségéből erednek. Álláspontja szerint a kérdés egyrészt a felek szándéka, másrészt a változtatás gazdasági jelentősége alapján dönthető el. A felek szándéka szempontjából kétség esetén a régi jogviszony módosított fenntartása vélelmezendő, gazdasági szempontból a jogviszony azonosságának kérdésében az eset konkrét körülményei lesznek irányadók. Példáiban az olyan megállapodás, amely szerint az eladó az eredetileg kikötötnél jobb minőségű búzát fog szállítani, nyilvánvalóan módosító szerződésnek minősül; hogy búza helyett bort fog szállítani, ez kétségtelenül a régi jogviszony megszüntetése mellett új jogviszony létesítését jelenti. Viszont ha az eredetileg kikötött búza helyett az eladó rozst szállít, határesetnek fog minősülni, amelyet az eset körülményei alapján lehet gazdaságilag azonos, vagy különböző célnak tekinteni, ami a jogi minősítésre is döntő kihatással lehet.³¹

Az újítás jogkövetkezményeit már a korabeli jogirodalomban joggyakorlatban is vitatták. Görög a bírói gyakorlatban kikristályosított novatio-fogalmat a 93. számú elvi határozat alapján magyarázta, szerinte ugyanis ez állt összhangban az egyéb jogrendszerek korszerűbb megoldásaival. „Az elvi határozat értelmében kötelelműjítés (novatio) akkor létesül, ha a régi kötelelm teljesen elenyészik és a szerződő felek ennek helyébe egészen új kötelelmet léptetnek életbe. Ebből folyólag határidők meghosszabbítása, zálogszerződés, vagy kezes hozzájárulása, mellékkötelezettségek megváltoztatása újítást nem létesít. (Az alapkötelezettség teljesítése iránt tett újabb ígéret (constitutum debiti) a szerződés újításától (novatio) abban különbözik, hogy míg az újítás a régi kötelezettséget azonnal megszünteti, addig az előbbi a régi kötelezettséget csak akkor szünteti meg, ha az abban vállalt új kötelezettség teljesítettik.) A korábbi kötelelm megszűnésének, mint joghatásnak hangsúlyozása mellett bírói gyakorlatunk számos döntésében kimondta, hogy az újítási szerződés tényállásához tartozik a korábbi kötelelm jogalapjának vagy fő tárgyának a kötelelmi viszonyban lévő felek részéről történő megváltoztatása (ld. C: 190/1898., 1719/1900., 3997/1928.). A két világháború közötti bírói gyakorlat tehát újításnak tekintette a szerződés minden lényeges változását: mind a jogcímében, mind a főszolgáltatás tekintetében (ez utóbbi a különbség a római jogi megoldáshoz képest) megváltoztatott szerződést. Ezek révén teljesen új kötelelm jött létre, és a korábbi kötelelme nézve a szerződés megszűnésének általános szabályait kellett alkalmazni: az új szerződéssel szemben sem a korábbi szerződésből fakadó kifogások nem érvényesíthetők, sem a régi kötelelmet biztosító mellékkötelezettségek nem hatályosak többé. Az újítás tehát átfogta a szerződés megszűnésének mindazon eseteit, amelyekben a felek bármilyen kontraktuális viszonyban maradtak. A szerződés módosítása körébe annak apróbb változásait, például a határidők megváltoztatását, vagy a mellékkötelezettségek feltételeinek átfórmálását sorolta a korabeli jogalkalmazás.

A bírói gyakorlatban a külföldi jogrendszerekkel párhuzamosan kialakított novatio-fogalommal szemben az újítást az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) eltérő értelemben tartalmazta. Az Mtj. III. részének V. címében, „Követelések megszűnése és elévülése” cím alatt szabályozza az újítást, amelynek az 1278. §-ban található meghatározása szerint az újító szerződés lényege, hogy a

felek a követelést ugyanolyan szolgáltatásra irányuló, de más jogalapon nyugvó új követelésre változtatják át, „ezáltal a régi követelés megszűnik és helyébe az új lép”.³² A novatio tehát továbbra is, mint az eredeti szerződés megszüntetésének egyik esete jelent meg a korabeli jogirodalomban. Az újításnál a felek a követelést más jogalapra helyezik tartalmának, szolgáltatásának megváltoztatása nélkül. Az Mtj. novatio-fogalma eszerint lényegesen különbözik a legtöbb európai jogrendszerben és a bírói gyakorlatban is meghonosított novatio fogalmától. Az Mtj. szerint „technikai értelemben vett újítás csak abban az esetben forog fenn, ha a szolgáltatás változatlansága mellett a felek a kötelezés jogalapját cserélik fel. Az Mtj. szűk körre szabott újítási ügylete mellett mindazok a tényállások, amelyekben a felek a jogalap változása nélkül a kötelelem fő tárgyában létesítenek változtatást, a módosító szerződések körébe tartoznának, vagy a régi kötelelemnek új kötelemelek vállalásával történő olyan megszüntetését jelentenék, amelyek a technikai értelemben vett újítás körén kívül esnek”.³³ Az Mtj. tehát a korabeli bírói gyakorlat által az újítás fogalma alá szubszumált tényállások közül (amelyek magukba foglalták a szerződés jogcímének illetve főszolgáltatásának, esetleg mindkettőnek a megváltoztatását is) kiemelte azokat az eseteket, amelyekben a szolgáltatás változatlansága mellett a követelést új jogalapra helyezték. Ezen esetek számára új, harmadik kategóriát alkotott a szerződés megszűnése és módosítása, mint két szélsőérték között. A szolgáltatásban, mint a szerződés tárgyában való kisebb változások az Mtj. alapján a módosítás körébe tartoznak. A szolgáltatás alapvető újrafogalmazása pedig olyan új kötelezettségvállalásnak minősült, amely bár a korábbi szerződést megszünteti, nem minősül újításnak. Ez utóbbi elkülönítésére leszögezhető: „Az újítás hatása abban áll, hogy az új követelés jogérvényes keletkezésével az előbbi jogalapon támasztható követelés megszűnik. Az újnak keletkezése és a réginek megszűnése együtt jár, egymást kölcsönösen feltételezik. A régi követelés tehát nem szűnik meg, ha az új követelés bármily okból érvénytelen, vagy ha megtámadás folytán hatálytalanná válik. Viszont az új követelés keletkezése is attól függ, hogy a régi követelés joghatályosan fennállott legyen.”³⁴ Az Mtj. 1279. §-a szerint a semmis jogügyletből származtatott követelést nem lehet megújítani. Bírói úton nem érvényesíthető követelés megújítása esetében az új követelést sem lehet bírói úton érvényesíteni. Az újítás esetében bár a korábbi szerződés megszűnik, a régi és az új szerződés

közötti kapcsolat deklarálása a szerződés módosítása irányába mozdtítja el az intézményt. (A javaslat nyomatékosan rögzíti, hogy az újításnál a felek szándéka mérvadó: arra kell irányulnia, hogy a régi követelést újjal helyettesítsék. Erre utal az Mtj. 1278. §-ának második mondata, mely szerint „az újítás szándékát nem lehet vélelmezni”.)

Az Mtj. hármas konstrukciójában az újítás „köztes” helyzete a kifogások illetve a mellékkötelezettségek tekintetében is tetten érhető. Az 1279. § harmadik mondata szerint: „Egyébként az adós a régi követelésnek ellenvethető kifogásait, ha az újításkor ismerte, és fenn nem tartotta, az új követeléssel szemben nem érvényesítheti; az elévülés kifogását akkor sem érvényesítheti, ha az újításkor nem ismerte”. A fenntartott, vagy az újításkor nem ismert kifogásait ezek szerint a hitelező az új követeléssel szemben is felhozhatja, az elévülés kifogásának kivételével.

A mellékkötelezettségekkel kapcsolatban Görög kiemeli, hogy a szigorú dogmatikai okfejtés szerint a régi követelés megszűnésével meg kell szünniük az azt biztosító kezességnek, zálogjognak is. „A jogfejlődés azonban ebben a kérdésben a merev dogmatikai felfogástól mindjobban eltér. Míután az újítás gazdaságilag nem pótolja teljesítést és így a hitelező azonnali kielégítését nem eredményezi, indokolatlannak kell tartani, hogy a hitelező az újítás alkalmával követelésének biztosítékait elveszítse, mielőtt ő valósággal kielégítést kapna.”³⁵ Ez a megfontolása tükröződik az Mtj. 1280. §-ában: „A régi követelést biztosító kezesség, zálogjog, és jelzálogjog ellenkező megállapodás hiányában az új követelés biztosítására is szolgál, amennyiben ez a régít a szolgáltatás terjedelme tekintetében meg nem haladja”.

A korábbi szerződéshez kapcsolódó kifogások illetve a szerződést biztosító mellékkötelezettségek szabályozása is azt mutatja, hogy a jogalkotó tudatosan a szerződés módosításának irányába mozdította el az újítás jogintézményét. A kifogások tekintetében még két vagylagos feltételhez (ha az újítás során kifejezetten fenntartotta, vagy akkor még nem ismerte) kötötte azoknak az új szerződésben történő érvényesíthetőségét. A mellékkötelezettségek vonatkozásában viszont egyértelmű, hogy annak ellenére, hogy az Mtj.-ben az újítás továbbra is a szerződés megszűnésének esetei között szerepel, annak általános formájától elkülönítve, külön rendelkezésekkel szabályozza.

3. A Ptk. megoldása

Eörsi Gyula az újítás intézményét a Ptk.-val összhangban – a fent vázolt dogmatikai elmozdulást kiteljesítve – a szerződés módosításának eseteként tartja számon. Véleménye szerint a szerződés módosítása elvileg bármely tartalmi elemre vonatkozhat, sőt ennek keretében megváltozhat a szerződés jogcíme is. „A polgári törvénykönyv hatálybalépését megelőzően a szerződés jogcímének megváltoztatása – vagyis a szerződés megújítása, novációja – nem a szerződés módosításának, hanem a szerződés megszüntetésének egyik igen ritkán előforduló esete volt. A jogcím megváltoztatása ugyanis a korábban fennállott szerződést elvileg megszünteti, és új szerződést hoz létre, tehát a régi szerződésnek új szerződéssel való felváltását jelenti. Ez a jogi megoldás elsősorban arra irányul, hogy a jogosult pozícióját megerősítse. Az elévült követelés megújítása pl. a követelést ismét bíróilag érvényesíthetővé teszi; a kötelezett mindazoktól a kifogásoktól elesik, amelyeket a megújítás alkalmával nem tartott fenn; a megtámadható szerződés megújítás következtében megtámadhatatlanná válik. Egyedül a semmis szerződés megújítása nem vezet eredményre: a megújított szerződés is semmis marad. A Polgári Törvénykönyv azáltal, hogy a jogcímében megváltoztatott szerződést módosított szerződésnek, nem pedig új szerződésnek ismeri el, megnehezíti a megújítás felhasználását jogellenes célra, a másik fél kijátszására.”³⁶ A Ptk. „Módosítás szerződéssel, illetőleg egyezséggel” című részében, a 240. § (1) bekezdésében így rendelkezik: „Ha jogszabály kivételt nem tesz, a felek közös megegyezéssel módosíthatják a szerződés tartalmát, vagy megváltoztathatják kötelezettségvállalásuk jogcímét.” A (2) bekezdés szerint: „A tartalmában vagy jogcímében megváltoztatott szerződésnek a módosítással nem érintett része változatlan marad. A kötelezettség biztosítására szolgáló zálogjog és kezesség fennmarad, de a zálogkötelezett és a kezes helyzete hozzájárulásuk nélkül nem válhat súlyosabbá, és a módosítást megelőzően keletkezett kifogásaik is fennmaradnak.” A módosítás nem eredményez teljesen új helyzetet a felek között: a korábbi szerződéssel szemben felhozható kifogásokra változatlanul lehet hivatkozni az új szerződéssel szemben is, a szerződést biztosító mellékkötelezettségek pedig érvényben maradnak, amennyiben a kezes vagy a zálogadós helyzetét hozzájárulásuk nélkül nem

súlyosbítja. A jogcímében megváltoztatott szerződés hatályos jogunkban a szerződés módosításának egyik esete.

A fenti fejtegetések alapján felmerül a kérdés, hogy a mind jogcímében mind szolgáltatásában megváltoztatott szerződés is szerződés-módosításnak minősül-e? A Ptk. szövege alapján a válasz nemleges. A módosításhoz fűződő eltérő jogkövetkezmények (lásd fent) miatt feltétlenül szükséges, hogy a szerződés módosításának illetve a régi szerződés megszűnésének, és új létrejöttének esetei világosan elkülöníthetők legyenek egymástól. Ezért a Ptk. 240. §-ának szövegét feltétlenül megszorítóan kell értelmezni: a jogalkotó a szerződés módosításához fűzött jogkövetkezményeket kizárólag vagy a tartalmában, vagy jogcímében változott szerződés esetén rendelte alkalmazni. Az a szerződés, amely mind szolgáltatása vonatkozásában, mind jogcímében megváltozott új szerződésnek minősül, amely azonban csak a felek kifejezett, erre irányuló akaratára esetén szünteti meg a köztük korábban fennállott szerződéses kapcsolatot.

III. A bírói szerződésmódosítás

A Ptk. 241. §-a szerint a bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. A bírói szerződésmódosítás három konjunktív törvényi feltétele a felek között fennálló tartós jogviszony, a szerződéskötést követően bekövetkezett körülmény, amely olyan súlyú, hogy valamelyik fél lényeges, jogos érdekének sérelmével jár. E feltételek fennforgása a Legfelsőbb Bíróság jogalkalmazói tevékenysége alapján vizsgálható.

A koncessziós szerződéssel létrejött jogviszony természetéből fakadóan tartósnak minősül. Az új hírközlési törvény hatálybalépése pedig egyértelműen a szerződéskötést követően következik be, miután 1999-től kezdődően a hírközlés területén nem kötöttek további koncessziós szerződéseket. A Legfelsőbb Bíróság szerint a kivételes bírósági beavatkozás kiváltásához szükséges érdeksérelem akkor éri el a lényeges mértéket, ha az olyan súlyú, amelynek alapján megállapítható, hogy a felek a megváltozott körülmények között a szerződésüket az eredeti tartalommal nem kötötték volna meg.³⁷ Ugyanakkor „a bírói gyakorlatban nem alakult ki egy olyan általánosan elfogadott elv, amelynek

alapján meg lehetne mondani, mikor áll fenn a bírói szerződésmódosítást indokoltta tevő lényeges, jogos érdek sérelme”.³⁸

A körülmények változásának kritériumrendszere azonban kiolvasható a bírósági határozatokból. Amennyiben a szerződésben az üzleti forgalomtól tették függővé az egyik felet megillető díjazást, a forgalom kedvezőtlen alakulása nem ad módot a szerződés bírósági módosítására.³⁹ Az a szerződő fél, aki a szerződési nyilatkozata megtételekor azért nem mérlegelte a körülmények későbbi változását, mert az általában elvárható gondosságot és körültekintést elmulasztotta, illetve aki a későbbi változást saját felróható magatartásával maga idézte elő, a szerződés bíróság általi módosítását – a Ptk. 4. § (1) és (4) bekezdésére tekintettel – sikerrel nem kérheti.

A felek tartós jogviszonyában csak olyan körülmények megváltozásának figyelembevételéről lehet szó, amelyek a konkrét (meghatározott felek között fennálló) szerződés feltételeihez tapadnak. Nem ad a törvény felhatalmazást arra, hogy a gazdasági élet egészét vagy egy-egy szerződéstípusba tartozó szerződések minden alanyát érintő változások esetén a bíróságok az egyes szerződéseket a Ptk. 241. §-ának alkalmazásával módosítsák. A jogszabály helyes értelmezése szerint a Ptk. 241. §-ának az a rendeltetése, hogy egy-egy adott jogviszony alanyainak körülményeiben bekövetkezett lényeges változások következményeit vonja le a tartós jogviszony módosításával. Arra azonban nem használható, hogy a gazdasági élet résztvevőit széles körben érintő alapvető társadalmi-gazdasági változások következményeit az egyes jogviszonyokra vetítve alkalmazza.⁴⁰ Ilyen, a bírósági szerződésmódosítás szempontjából irreleváns körülmény-változásnak tekintette a bíróság egyebek mellett az értékesítési lehetőségeknek a felek magatartásától független alakulását, a kereslet-kínálat viszonyainak változását, illetve az inflációt.⁴¹

A koncessziós szerződések, mint határozott időre kötött szerződések lényeges elemeikre (koncessziós díj, koncesszió időtartama) vonatkozóan nem tartalmaznak bizonytalansági tényezőket. A szerződés meghatározott időtartamából következik, hogy a felek a szerződésben rögzített feltételekkel, és időtartamra akarták rendezni jogviszonyukat. A körülmények változásával a felek nem számoltak, és elvárható gondosság mellett nem is számolhattak.

Az új hírközlési törvény hatálybalépése a hírközlési területet érintő összes koncessziós szerződés minden alanyát érinti. Minden vonatkozó szerződést összhangba kell hozni az ágazatot szabályozó új törvénnyel. Ezért a jogszabály hatályba lépése a bírói gyakorlatban kialakult elvek alapján nem minősül olyan körülménynek, amely megalapozná a szerződés bírói módosítását a Ptk. 241. §-a alapján. A jogszabályváltozás nem olyan körülmény, amelynek megváltozása pusztán egy konkrét, meghatározott felek közötti jogviszony feltételeihez tapad. A hírközlési törvény hatályba lépésével a koncessziós szerződésekben bekövetkezett változások miatt a Ptk. 241. §-a alapján nem kérhető bírói szerződésmódosítás.

IV. A jogszabály általi szerződésmódosítás

A Ptk. 226. § (2) szerint jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát csak kivételesen változtathatja meg. Ha a szerződés megváltozott tartalma bármelyik fél lényeges jogos érdekeit sérti, a fél kérheti bíróságtól a szerződés módosítását, vagy – ha jogszabály másképpen nem rendelkezik – a szerződéstől elállhat.

A Polgári Törvénykönyv hivatkozott bekezdése két rendelkezést is tartalmaz, amelyeket célszerű külön vizsgálni. A szerződések jogszabály általi megváltoztatásának feltételeit az Alkotmánybíróság nagyon részletesen kidolgozta. Amennyiben az általa kimunkált kritériumrendszernek nem felel meg a módosítás, az azt eszközölt jogszabályt az Alkotmánybíróság megsemmisíti, mint azt tette 1995-ben.⁴² Ebben az esetben természetesen nem kerülhet sor a Ptk. 226. § (2) bekezdés második mondatának alkalmazására. A jogalkotással okozott kárért való felelősség kérdése szintén kizárólag a módosító jogszabály alkotmányossága esetén vethető fel.

Ha viszont az alkotmányossági szűrőn átesik a szerződések tartalmát megváltoztató jogszabály, meg kell vizsgálni, teljesülnek-e a bírói szerződésmódosítás második mondatban szereplő feltételei. Már most le kell azonban szögezni, hogy a Ptk. 226. § (2) bekezdésében szereplő bírói szerződésmódosítás feltételrendszere nem azonos a 241. §-éval. A Ptk. 226. § (2) bekezdése – teleológiai értelmezése alapján – csak a jogszabály általi szerződésmódosítás speciális, kivételes esetére alkalmazható.

1. A jogszabály általi szerződésmódosítás alkotmányossága

A Ptk. 226. § (2) bekezdésében szereplő jogszabály általi szerződésmódosítás alkotmányosságára vonatkozó szabályokat az Alkotmánybíróság két határozatában⁴³ is elemezte, és mind a két alkalommal az Alkotmánnyal összhangban állónak nyilvánította. A lakáscélú hitelek kamatainak jogszabályi emelésének alkotmányosságát vizsgáló első határozat leszögezte, hogy a szerződésekbe történő beavatkozás lehetősége és a szerződési szabadság korlátozása összefügg azzal, hogy az állami szerveknek a szerződésekkel kapcsolatos magatartása a gazdasági élet változásai folytán korunkban világviszonylatban lényegesen megváltozott. Az állam ma már sok esetben nem ad teljesen szabad teret a felek megállapodásának, hanem törvényekben, rendeletekben meghatározott szabályok útján különféle korlátokat szab a megállapodásoknak és meghatározza a szerződések tartalmát, amelytől a felek nem térhetnek el. A szerződések területén tehát nagy átalakulás megy végbe, a szerződések „közjogiasodnak”. Ezek a közjogi korlátok jelennek meg többek között a versenykorlátozások joga, a kartelljog, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, az árszabályozás, a környezetvédelem és a fogyasztóvédelem területein. Az Alkotmánybíróság a jogszabállyal történő kivételes szerződésmódosítás struktúráját a Ptk. 241. §-ában foglalt bírói szerződésmódosítás szerkezetének analógiájára, a *clausula rebus sic stantibus* elv alkalmazásával építette fel. A jogszabályi szerződésmódosítás akkor alkotmányos, ha a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamilyen lényeges, jogos érdeket sért, ugyanakkor túlmegy a normális változás kockázatán és a beavatkozás társadalmi méretű igényt elégít ki.⁴⁴

2. Felelősség a jogalkotással okozott kárért ?

Elméleti síkon felvethető a kérdés, hogy fennáll-e a jogalkotó felelőssége a jogszabály megalkotásával okozott kárért.

Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait a Ptk. 349. §-a tartalmazza. A szakasz (1) bekezdése szerint államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette. Az államigazgatási jogkörben okozott kár

fogalmát a Ptk. 42. számú állásfoglalás határozza meg. Ennek alapján a Ptk. 349. §-ának alkalmazása szempontjából államigazgatási jogkörben okozott kárnak csak az államigazgatási jellegű, tehát a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységgel, illetőleg ennek elmulasztásával okozott kárt lehet tekinteni.

A túlságosan általánosan megfogalmazott definíciót a Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében értelmezte. Az utóbb alkotmányellenesnek nyilvánított jogszabályból fakadó károk kapcsán kifejtette, hogy a jogszabály általános érvényű és elvontan megfogalmazott magatartás szabályokat állapít meg, ezért a jogalkotásra – beleértve a hozzá kötődő felelősséget is – a közjog szabályai az irányadók. Ezek a szabályok még akkor is védelmet biztosítanak a jogalkotó számára, ha az Alkotmánybíróság a jogszabályt hatálybalépésének időpontjára visszamenő hatállyal semmisíti meg. A normatív általánosságot megfogalmazó jogszabály hatálybalépésével bekövetkezett károsodás nem keletkeztet a jogalkotó és a károsult között polgári jogi jogviszonyt, következésképpen a polgári jogi kárfelelősség szabályai sem alkalmazhatók.⁴⁵ Az általános érvényű normaalkotás folytán bekövetkező kár megtérítését a korábbi határozathoz hasonlóan kizárta a Legf. Bír. Pf. IV. 22.499/1995. számú eseti döntésben. A Legfelsőbb Bíróság tehát következetesen nem tartja érvényesíthetőnek a jogalkotással okozott károk megtérítésére irányuló igényt. Ennek alapján kizárható a kártérítési felelősség fennállása a hírközlési törvény megalkotásával okozott kár esetében is.

3. Bírői szerződésmódosítás a jogszabály általi szerződésmódosítás következményeként

A Ptk. 200. § (1) bekezdésében szabályozott szerződési szabadság elve alóli kivételeket fogalmaz meg a Ptk. 226. §-a: az (1) bekezdésben a jogszabály kogens rendelkezésének hatálybalépése után kötött szerződésekre vonatkozóan, a (2) bekezdésben a kivételes, visszamenőleges hatályú megváltoztatás tekintetében, a (3) bekezdésben pedig a hatósági ár rögzítésével kapcsolatban. A szerződésben a felek jogai, kötelezettségei elválaszthatatlanul összetartoznak, és a feleknek jelentős érdekük fűződik ahhoz, hogy szerződésük tartalmának fennmaradásában bízhatnak. A társadalmi viszonyok jelentős mértékű változása azonban igényelheti a fennálló szerződések tartalmának módo-

sítását. Az állami beavatkozást biztosító szabályozás mellett a (2) bekezdés második fordulatának rendelkezése az egyedi jogviszonyok tekintetében a szerződő felet feljogosítja arra, hogy meghatározott feltételek fennállása esetén – választása szerint – bíróság előtt kérje a szerződés módosítását, vagy attól elálljon.

A Ptk. 226. § (2) bekezdése tehát éppen úgy a szerződés bírói módosítására ad lehetőséget, mint a Ptk. 241. §-a. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a Ptk. 226. § (2) bekezdésében szabályozott bírói szerződésmódosítás milyen viszonyban áll a szerződés bírói felülvizsgálatának alapvető szabályként kezelt 241. §-szal, azonosak-e alkalmazásuk feltételei.

A 241. § hármas törvényi kritériumrendszerével szemben a 226. § (2) bekezdésének egyetlen feltétele, hogy a szerződés megváltozott tartalma valamelyik fél lényeges, jogos érdekeit sértse. A két szakasz tényálláselemei tehát nem egyeznek meg: a 226. § (2) bekezdése alkalmazásához nem szükséges tartós jogviszony megléte.

Azonos következtetésre lehet jutni a két jogszabályhely teleológiai értelmezésével is. A 226. § (2) bekezdése kizárólag a jogszabály általi visszamenőleges hatályú szerződésmódosítás esetében alkalmazható. Ennek során törvényszerűen nem érvényesülhet a 241. § bírói gyakorlatban kikristályosodott feltételei közül a változást okozó körülmény paramétereire vonatkozó kritériumrendszer. A 241. § alkalmazása során csak olyan körülmények megváltozásának figyelembevételéről lehet szó, amelyek a konkrét (meghatározott felek között fennálló) szerződés feltételeihez tapadnak, egy-egy szerződéstípusba tartozó szerződések minden alanyát érintő változások nem tartoznak a szakasz hatálya alá. A szerződési tartalom jogszabállyal történő megváltoztatása viszont éppen azért válik szükségessé, mert a társadalmi viszonyok jelentős mértékű változása szerződések tömegének szinallagmáját borítja fel. A jogszabály általi visszamenőleges szerződésmódosításnak éppen az a célja, hogy az adott csoportba tartozó összes szerződés viszonyt rendezze.

Ezek alapján leszögezhető, hogy a Ptk. 226. § (2) bekezdés második fordulatában szabályozott bírói szerződésmódosítás nem a 241. § bírói szerződésmódosításának a esete. Feltételrendszerük nem egyezik meg, együttes alkalmazásukra nem kerülhet sor.

Mind a bírói ítélettel történő szerződésmódosításnak, mind az elállási jog jogszerű gyakorlásának törvényi feltétele az, hogy megválto-

zott szerződés tartalma bármelyik fél lényeges jogos érdekét sértse. Az érdeksérelem elbírálásánál a bíróságnak valamennyi körülményt mérlegelnie kell.

A Legfelsőbb Bíróság éppen az Alkotmánybíróság által is elemzett ügyek kapcsán foglalkozott a Ptk. 226. § (2) bekezdése alapján történő bírói szerződésmódosítás kérdésével. A Legfelsőbb Bíróság által tárgyalt konkrét ügy alperese a felülvizsgálati kérelmében arra hivatkozott (egyébként összhangban a Ptk. 226. §-ának (1) bekezdésében írt szabályozással), hogy jogszabály meghatározhatja a szerződés egyes tartalmi elemeit, és kimondhatja azok feltétlen érvényesülését. Rögzítheti, hogy ezek a felek eltérő rendelkezése esetén is a szerződés részévé válnak. Ebből azonban a Legfelsőbb Bíróság szerint nem következik, hogy a Ptk. 226. §-ának (2) bekezdése alkalmazásával nem módosíthatja a bíróság a felek szerződését – annak akár jogszabály által utóbb megváltoztatott elemét –, ha az adott egyedi esetben egyébként annak a feltételei fennállnak. A Ptk. 226. §-ának (2) bekezdésében írt rendelkezés első fordulatanak az a funkciója, hogy a fennálló szerződések szolgáltatásai egyensúlyának felborulása esetén a jog eszközeivel lehetővé tegye az állami beavatkozást társadalmi méretekben. Ennek alapján a szerződések társadalmi méretű megváltoztatását a kivételesség jellemzi, amelyhez a (2) bekezdés második fordulatanak rendelkezése az egyedi jogviszonyok esetében a bíróság számára megteremti a szerződésmódosítás lehetőségét azokban az esetekben, amikor a megváltozott tartalom bármelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. A szerződés megváltozott tartalma, vagyis a konkrét esetben a felemelt kamat - és ennek a havi törlesztőrészlet emelkedésében megjelenő következménye - az, ami az adott esetben a felperes lényegesen jogos érdekeit sérti. Ebből következően a Legfelsőbb Bíróság által felülvizsgált jogerős ítélet jogszabálysértés nélkül módosította a felek szerződését.

A szerződésben a felek jogai és kötelezettségei összetartozó módon és elválaszthatatlanul állnak, és jelentős érdek fűződik ahhoz, hogy szerződésük tartalmának fennmaradásában bízhatnak. Ha a társadalmi viszonyok jelentős mértékű változása – még ha kivételesen is – igényli a fennálló szerződések tartalmának megváltoztatását, az ezt biztosító szabályozás ezzel összetartozóan teszi lehetővé az egyes szerződések tartalmának bírósági módosítását, amely az eredeti célnak

megfelelően arra teremt lehetőséget, hogy a szerződés érdeksérelem nélkül fennmaradjon. Miként a tartós jogviszonyok tekintetében a törvényi szerződésmódosítás lehetősége a hatályos jogban benne volt, ugyanúgy létezett az a szabályozás, amely szerint mód van ezt követően a szerződés bírósági módosítására; a felek szerződése tehát eredetileg is kiterjedt erre a kockázatvállalásra, ezért az alperes általánosságban alaptalanul hivatkozott a módosítással őt ért érdeksérelemre.⁴⁶

A koncessziós társaságok tehát bár a Ptk. 241. §-a alapján nem követelhetnek bírói szerződésmódosítást, megtehetik ezt a 226. § (2) bekezdésének második mondata alapján. Utóbbi kritériumrendszere ugyanis nem zárja ki az olyan körülményekre való hivatkozást, amely az egy-egy szerződéstípusba tartozó összes szerződést érint. Lényeges, jogos érdeksérelemet pedig a kizárólagosság, mint vagyoni értékű piaci pozíció elvesztésével rendkívül egyszerű bizonyítani.

G. Összegzés

Tanulmányomban az egységes hírközlési törvény hatálybalépésével a koncessziós jogviszonyokban bekövetkező változások kompenzációs lehetőségeit vizsgáltam. A fő kérdésem az volt: milyen módon állítható helyre a szerződések megbomlott értékegyensúlya, amennyiben a hírközlési szolgáltatást nyújtó koncessziós társaságok elvesztik az eredetileg számukra (törvényben és szerződésben) biztosított kizárólagosságot.

A probléma elemzése során több alkérdés merült fel: mindjárt a vizsgálat kezdetén megoldást kellett találnom arra a dilemmára, hogy melyik jogág keretében kell a választ keresni. A Kct. szövege és a Ptk.-hoz való viszonya alapján a koncessziós szerződést egyértelműen a polgári jog hatálya alá tartoznak ítéltam, ezért a vizsgálatot a továbbiakban a magánjogi jogszabályok és elvek alapján folytattam.

A koncessziós szerződés alkotóelemei közül a leginkább problematikusakat illetve lényegeseket elemeztem: az állam szerepét a koncessziós szerződésben illetve a koncessziós társaságot megillető kizárólagosság értelmezését. Kitértem ennek kapcsán a törvény miniszteri indokolásának arra a jogirodalomban vitatott és általam is megalapozatlannak ítélt kitételére, amely szerint a Kct. 14. §-a egyben kizárja a koncessziós szerződések jogszabály általi megváltoztatásának a lehetőségét is.

Az új hírközlési törvény hatálybalépésének következményeit vizsgálva megkerülhetetlen volt a kérdés, hogy az ennek során bekövetkező változások az eredeti szerződés megszűnése vagy módosulása kategóriájába tartoznak. Vizsgálni kellett, hogy a Kct. lehetőséget ad-e egyáltalán a koncessziós szerződések módosítására. A hatályos jog a római jogban és a század első felében uralkodó állásponttól eltérően a jogcímében megváltoztatott szerződést szerződésmódosításnak tekinti, amelynek gyakorlati következménye a vizsgált jogesetben az eredeti szerződést biztosító mellékkötelezettségek változatlan formában történő fennmaradása.

Az új hírközlési törvény megalkotása a magyar jogszabályok és bírói gyakorlat alapján is egyértelműen közhatalmi aktus, és mint ilyen, polgári jogi, kártérítési jogviszonyt nem keletkeztet az állam és a koncessziós társaságok között. A koncessziós társaságok nem követelhetnek kártérítést a hírközlési törvény hatályba lépésével őket ért vagyoni hátrányért. Kérhetik azonban szerződésük bírói módosítását, értelemszerűen a kizárólagosságért cserébe nyújtott ellenszolgáltatás arányos csökkentését. Keresetükben azonban nem a Ptk. 241. §-ára kell hivatkozniuk, mint a bírói szerződésmódosítás főszabályára, mert annak bírói gyakorlatban kialakult kritériumrendszere a jogszabály általi szerződésmódosítás esetére nem vonatkoztatható. A bírói gyakorlat nem tekinti alkalmazhatónak a Ptk. 241. §-át olyan esetekben, amikor az adott szerződéstípusba tartozó szerződések összességét érintő körülmény okoz az egyik félnél lényeges érdeksérelmet. Ilyen körülménynek minősül a jogszabály általi szerződésmódosítás. Ennek fő szabálya a Ptk. 226. § (2) bekezdésében található, amely ugyancsak lehetőséget teremt a bírói szerződésmódosítás követelésére, és feltételrendszere a hírközlési törvény hatálybalépésével a koncessziós szerződésekben bekövetkező változások során teljesül. A hírközlési törvény hatályba lépésével kizárólagos jogukat elvesztő koncessziós társaságok tehát bírói szerződésmódosítást követelhetnek a Ptk. 226. § (2) bekezdése alapján.

Jegyzetek

1. A tanulmány elkészültekor az egységes hírközlési törvény szövege még nem volt véglegesítve, ezért arra mint jövőbeli szabályra utalok.
2. Levélpostai és a pénzküldeményrel kapcsolatos szolgáltatás. Ld. Kct. 1. § (1) j. pont.
3. Közcélú távbeszélő szolgáltatás, közcélú mobil rádiótelefon szolgáltatás, országos közcélú személyhívó szolgáltatás, országos és körzeti rádió- és televízióműsor szétosztása valamint szórása, a szakosított műsorszolgáltatás kivételével. Ld. Kct. 1. § (1) k. pont
4. Indokolás
5. Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Budapest-Pécs 1997. 26-27. o.
6. Harmathy Attila: Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás. Budapest 1983. 17. o.
7. Kovács István: Koncesszió-koncessziós szerződés. In: Gazdaság és Jog. 1997. évi 12. szám 14-19. o.; Vö. Kemenes Béla: A koncessziós szerződések szabályozása napjainkban. In: Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged 1996. 273-277. o.
8. Ptk. 215. § (1) bekezdése szerint ha a szerződés létrejöttéhez harmadik személy beleegyezése vagy hatósági jóváhagyás szükséges, ennek megtörténteig a szerződés nem jön létre, de a felek nyilatkozatukhoz kötve vannak.
9. Kecskés László: Egyes koncessziós jogi kérdésekhez. Szakvélemény. Kézirat. Pécs 1998. 2. o.
10. Kecskés László: Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség. Budapest 1988
11. Kecskés László: Perelhető-e az állam? 24. o.
12. Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga. Budapest. 1974. 374. o.
13. Kecskés László: Perelhető-e az állam? 261-263. o.; illetve Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 21. 323/1955. számú ítéletét, Bírósági Határozatok 1955. évi 10. sz., 1051. számú jogeset; végül ld. a Ptk. 1959. évi szövegének 349. §-át.
14. Kecskés László: Magyar Polgári Jog. Általános Rész II. Személyek joga. Budapest-Pécs 1999. 112. o.
15. Ld. többek között az 59/1992. (XI. 6.) AB határozatot, ABH 1992. 273. o. és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság G. 20.385/1994. sz. – Legf. Bír. Gf. IV. 31.836/1994. sz. határozatát BH 1997/1. sz. 36.
16. Indokolás. A 16. §-hoz fűzött indokolás.
17. Jogi lexikon.
18. Indokolás. A 14. §-hoz fűzött indokolás.
19. Hanák András: A koncessziós szerződések természetrajzáról. In: Gazdaság és Jog. 1994. évi 2. szám 15-18. o. és Kovács István: i. m. 14-19. o. Vö. Tóth Emese: A koncesszióról. Budapest 1995. 32. o.
20. Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános rész. 17. változatlan kiadás. Budapest 1997. 121. o.

21. Kecskés László-Bércesi Zoltán: A koncessziós szerződés módosításának esetkörei a magyar jogban. Szakvélemény. Kézirat. Pécs, 1997. 10. o.
22. Ld. Legf. Bír. Gf. II. 32. 454/1993. sz. BH. 1994. 610.
23. Ld. a 2350/1999. (XII. 21.) Korm. határozat 2. pontját.
24. „A törvény nem tekinti tehát novationak a módosítást, a szerződésnek a módosítással nem érintett részei változatlanul fennmaradnak. A Polgári Törvénykönyv általában nem fogadja el a novatiót.” A Polgári Törvénykönyv magyarázata. (szerk. Gellért György) Budapest 1998. I. kötet XII. fejezet. 673. o. A 240. §-hoz fűzött kommentár.
25. Glossza Grossschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez. (szerk. Szladits Károly) II. Budapest 1932. 554. o.
26. „Novatio est prioris debiti in aliam obligationem... transfusio atque translatio; hoc est com ex praecedenti causa ita nova constituitur, ut prior perematur.” (Digesta 46.2.1.pr. – Ulpianus) Idézi: Brósz Róbert-Pólay Elemér: Római jog. Budapest 1986. 373. o.
27. Benedek Ferenc: Római magánjog. Dologi és kötelmi jog. Pécs 1995. 227. o.
28. Benedek: i.m. 228. o.
29. Görög Frigyes: A kötelelem módosulása. In: Magyar magánjog. (szerk. Szladits Károly) Budapest 1941. 543. o.
30. Bíró György: A kötelmi jog és a szerződés tan közös szabályai. Miskolc 1997. 297-298. o.
31. Görög Frigyes: i.m. 542-543. o.
32. Szladits: i.m. 167. o.
33. Görög: i.m. 546-547. o.
34. Görög: i.m. 547-548. o.
35. Görög: i.m. 548. o.
36. Eörsi: i.m. 122. o.
37. Legf. Bír. Gf. II. 30. 148/1987. sz. BH 1988. 80. o.
38. A Polgári Törvénykönyv magyarázata. (szerk. Gellért György) Budapest 1998. I. kötet 679. o.
39. Legf. Bír. Pf. IV. 20. 989/1983. sz. BH 1984. 489. o.
40. Legf. Bír. Pf. IV. 21. 189/1992. sz. BH. 1993. 670. o. és Legf. Bír. Gf. I. 30. 197/1991. sz. BH. 1992. 123. o.
41. Legf. Bír. Pf. II. 22. 197/1994. sz. BH. 1996. 145. o.
42. 66/1995. (XI.24.) AB határozat
43. Ld. a 32/1991. (VI. 6.) AB határozatot, ABH 1991. 129-148. o. és a 66/1995. (XI. 24.) AB határozatot, ABH 1995. 333-345. o.
44. 32/1991. (VI. 6.) AB határozatot, ABH 1991. 133-136. o.
45. Legf. Bír. Pfv. X. 23. 120/1993/4. sz. – BH 1994. 312. o.
46. Legf. Bír. Pfv. III. 20. 909/1994. sz. – BH 1995. 402. o.

Polyák Gábor V. évf.

Az Internet az európai médiaszabályozásban *

A. Bevezetés

A médiarendszerek fejlődésének és tagolódásának alapvetően két megoldása különböztethető meg. Európai médiarendszerről és európai médiaszabályozásról az Egyesült Államok megoldásainak szembeállításával lehet szó.¹ A két rendszer különbségei lényegében a média szerepéről vallott eltérő megközelítésre vezethetők vissza. Ahogyan az amerikai rádiózás és televíziózás fejlődése is bizonyítja,² a média itt elsősorban mint gazdasági tényező jelenik meg; a médiapiac szereplői döntő mértékben a minél nagyobb nyereség elérésére törekvő vállalkozások, amelyek céljukat a közönség lehető legnagyobb részét elérő szórakoztatással érik el. Az európai média-ethosz ezzel szemben – lényegében minden államban – a tömegkommunikáció társadalmi rendeltetését, kulturális és politikai szerepvállalását hangsúlyozza. Az európai médiafejlődésre³ ezért a piaci erők háttérbe szorítása és az állam fokozott szerepvállalása jellemző; az állam monopóliumának megszűnése után a közszolgáltatásigony keresztül továbbra is a duális modell meghatározó tényezője maradt, a kereskedelmi műsorokat pedig szigorú tartalmi szabályokkal befolyásolta.

A médiarendszerek e két típusa közötti különbségek azonban egyre inkább elhalványulnak. A technikai fejlődés minden eddiginél több szereplő megjelenését teszi lehetővé az eszmék piacán; ebben a környezetben például könnyebben jelenthetnek meg a meghatározott társadalmi rétegeket és érdekeket képviselő, nem kereskedelmi alapon működő szolgáltatók, ugyanakkor a közszolgálati szolgáltató is elveszíti kiemelt pozícióját, és a tartalom ekkora választékában egyre nehezebben szólítja meg a közönséget. E folyamatban alapvető jelentősége van az Internetnek, mint globális kommunikációs rendszernek. A „világháló” átértelmezi a tömegkommunikáció alapfogalmait, vala-

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári jog” Szekcióban Különdíjat nyert. Konzulens: Dr. Balogh Zsolt György.

mint az állam és a jog szerepét a nyilvános kommunikáció szabályozásában. A dolgozat az európai médiaszabályozás szerepének és alkalmazkodásának lehetőségeit vizsgálja.

B. A hálózati kommunikáció jellemzői

Működését és rendeltetését figyelembe véve az Internet elsősorban kommunikációs közegként határozható meg. Technikailag számítógépek közötti kommunikációt tesz lehetővé; működésének lényege az egymással összekapcsolt számítógépek és számítógép-hálózatok közötti adatáramlás. E technikai háttér rendeltetése viszont az emberek közötti kommunikáció új lehetőségeinek biztosítása; az Internet – a cyberspace – az egyének egymás közötti, valamint kisebb-nagyobb csoportok keretében kialakuló kapcsolatainak közege.

A hálózat technikai háttere a szabályozás korlátját és – egyre inkább – eszközt jelent. A technológia fő jellemzői a globális szabvány és a decentralizáltság.⁴ A globalitás a TCP/IP szabvány eredménye, amely sikeresen valósítja meg a különböző típusú számítógépek és számítógép-hálózatok összekapcsolását. A csomagkapcsolt adattovábbítási technológia a hálózatba kapcsolódók egyenrangúságára épülő biztonságos rendszert hozott létre. Ez a technikai háttér a szolgáltatások számos típusának működtetését teszi lehetővé.

Az Internet nem szabályozható általában, minden elemére kiterjedően. Az Interneten folytatott kommunikáció egyik része az érintettek magánszférájához tartozó egyéni kommunikáció, amellyel kapcsolatban az államnak garantálnia kell a kommunikáció zavartalanságát. E körön belül sajátos – elsősorban a szerződések jogát és az ahhoz kapcsolódó jogterületeket érintő – többlétszabályozást igényel a hálózati kommunikáció mint jogügyletek kötésének eszköze. Az egyéni kommunikációtól jelentősen eltérő jogi beavatkozással rendezhető a nyilvánosság felé irányuló kommunikáció.

Az egyéni és nyilvános kommunikáció elhatárolási eleme a kommunikáció címzettsége; a legtágabb értelemben vett nyilvános kommunikációra ennek megfelelően a meg nem határozott összetételű, pontosan nem körülhatárolt befogadói kör jellemző.⁵ A nyilvános kommunikációval szemben az egyes médiumok sajátosságaihoz igazodva az állam mindig határokat szab és követelményeket támaszt. A szabályozás terjedelmét alapvetően a médium hozzáférhetősége és –

feltételezett – befolyásoló ereje, a szabályozás korlátait pedig elsősorban technikai jellemzői határozzák meg.

I. A tömegkommunikáció és hálózati nyilvános kommunikáció különbségei

Az Internet ma már vitathatatlanul színtere és alakítója a társadalmi nyilvánosságnak, részt vesz a társadalmi véleményképzés folyamatában. A hálózati nyilvános kommunikáció ugyanakkor több ponton eltér a hagyományos tömegkommunikáció működésétől. E különbségek – amelyek alapvetően az információk elérésének módjában, az interaktivitás mértékében, a tartalom szerkesztettségében, valamint a kommunikációs folyamat szereplőinek számában és jellegében jelentkeznek – jelentősen befolyásolják a szabályozás szükséges és hatékony eszközeinek kiválasztását.

I. A kommunikációs folyamat sajátosságai

A hagyományos média elosztott szolgáltatásként⁶ működik, azaz a tartalmakat egyetlen helyről meghatározatlan számú fogadónak továbbítják, és – elsősorban az elektronikus médiumok esetében – a tartalom továbbításának időpontját a szolgáltató egyoldalú döntése határozza meg.⁷ Ezzel szemben az Internet legtöbb szolgáltatása ún. lekérhető szolgáltatás:⁸ a közlő által készített tartalom nyilvánosan elérhető helyen tárolódik, és a felhasználó ahhoz csak kifejezetten erre irányuló cselekményével, tetszőleges időpontban fér hozzá. Az információk ilyen elérése a hagyományos média „fogyasztásánál” tudatosabb felhasználói magatartást feltételez. A médiahasználat tudatossága egyrészt csökkenti a médium manipulatív erejét, másrészt segíti az olyan eszközök elterjedését, amelyek a felhasználó kezébe adják a nem kívánt tartalmakkal szembeni védekezés lehetőségét.

A hagyományos tömegkommunikáció általános ismérve az egyoldalúság: a tömegkommunikáció egyirányú folyamatában egyetlen közlő által készített (szerkesztett) üzenetek jutnak el meghatározatlan számú passzív befogadóhoz.⁹ A hálózati nyilvános kommunikációnak ezzel szemben alapvető jellemzője az interaktivitás, ami – az egyéni és a nyilvános kommunikáció határait átjárhatóvá téve – folyamatos visszacsatolási lehetőséget, a szereplők aktív részvételével zajló két-

irányú kommunikációt jelenti. Ezzel lehetővé válik a tartalomszolgáltató azonnali és közvetlen elérése, az olyan szolgáltatások esetében pedig, mint a vitafórumok, a résztvevők interakciója hozza létre magát a tartalmat. Az interaktivitás eredményeként olyan nyilvános tér jön létre, amelyben minden korábbinál több vélemény jelenhet meg és ütközhet.¹⁰

A hagyományos tömegkommunikációban a közlő, a médiumot működtető szervezet válogatja és szerkeszti az információforrástól származó üzeneteket. A hálózati nyilvánosság viszont nem szerkesztett nyilvánosság, abban nincsenek kiemelt véleményformálók és „kapuőrök”, a tartalom közvetlenül az információforrástól jut el a felhasználóhoz. A közvetlenség biztosítja a társadalomban jelen levő vélemények hatékony összevetését. Ez az ismérv ugyanakkor rámutat a tartalom közvetítésében résztvevők eltérő felelősségére is: míg a hagyományos sajtószervek felelősek a megszerkesztett tartalomért, az Internet-szolgáltatók – mivel azt nem befolyásolják – a közvetített tartalomért nem viselnek felelősséget.

2. A szereplők száma és jellemzői

Annak ellenére, hogy a technológiai fejlődés már az Internet elterjedése előtt is jelentősen bővítette a műsorszolgáltatási lehetőségeket, a hagyományos tömegkommunikációs modellre alapvetően a kis számú szereplő jellemző. Ennek oka egyrészt az, hogy az elektronikus médiában a kábelrendszerek és a műholdak megjelenése előtt a frekvenciák szűkössége a szereplők számának fizikai korlátját jelentette, másrészt az, hogy mind a nyomtatott, mind az elektronikus média jelentős anyagi és szellemi erőforrásokat igénylő professzionális újságírói és gazdasági tevékenységre épül. Az Interneten viszont korlátlan számú szereplő lehet jelen. A hálózaton nincs korlátozott fizikai erőforrás: a tárolókapacitás tetszőlegesen növelhető, az adatátviteli lehetőségek legfeljebb minőségi korlátokat állítanak. Az Internet emellett igen alacsony ráfordítással teszi lehetővé a nyilvános kommunikáció folyamatában önálló szereplőként való megjelenést: a hálózati tartalmak kialakítása könnyen megtanulható és minimális anyagi eszközöket igényel.

E sajátosságokból a kommunikációs folyamat szereplőire vonatkozó további ismérv is következik. A hagyományos tömegkommunikáció

professzionizmusához erős szervezettség, a médiumok mögött álló nagy méretű és tagolt szervezetrendszer kapcsolódik: a tömegkommunikáció „ipari jellegű információtermelési folyamat”.¹¹ Az alacsony hozzáférési költségek miatt a hálózaton nincs szükség ilyen mértékű szervezettségre, akár a magánszemélyek is megjelenhetnek önálló tartalomszolgáltatóként; a tömegkommunikáció hagyományos szerepei feloldódnak, a „közlő” és a „befogadó” helyébe lép a „résztevők” kategóriája.¹²

3. A szabályozás terjedelme

Az egyes médiumok jellemzői meghatározzák az állami beavatkozás szükségességét és lehetőségeit. A tömegkommunikáció szabályozásával kapcsolatban az Alkotmánybíróság 37/1992. (VI. 10) számú határozatában megállapította, hogy e körben az államnak a véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett a – teljes körű és tárgyilagos tájékoztatáson alapuló – demokratikus közvélemény kialakulásának feltételeit és működésének fenntartását is biztosítani kell. Az államnak meg kell teremtenie a társadalmi nyilvánosság hatékony működésének kereteit. Az Alkotmánybíróság – már 1992-ben is vitatható – álláspontja szerint a rádió és a televízió további sajátossága a megvalósítás technikai feltételeinek szűkössége, azaz a felhasználható frekvenciák véges volta.¹³ Esetükben a véleménynyilvánítási szabadságot jogilag részletesen szabályozott szervezeti megoldásokkal kell biztosítani; ezek alkotmányosságát az minősíti, hogy elvileg képesek-e biztosítani a társadalomban jelenlévő vélemények teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóság-hű kifejezésre jutását, valamint a közérdeklődésre számot tartó eseményekről és tényekről való elfogulatlan tájékoztatást.¹⁴ Az államnak tehát aktívan be kell avatkoznia e médiumok működésébe, azaz a véleménynyilvánítás szabadságába, de minden médium esetében csak a célok eléréséhez szükséges mértékben.

Az Internet a hozzáférés költségeit minimálisra csökkentve az aktív résztvevők lehető legszélesebb körének biztosítja a lehető legszélesebb nyilvánosságot: az új médium magában rejti az általános hozzáférés lehetőségét.¹⁵ Az Internet minden korábbi eszköznél hatékonyabban hidalhatja át a térbeli, időbeli és kulturális távolságokat, az információkat a világon bárhol elérhetővé és megvitathatóvá teszi: a

„globális faluban” a nyilvánosság „demokratikus potenciálja” megsokszorozódhat. A bemutatott sajátosságok miatt a hálózati kommunikációban előtérbe kerül a véleménynyilvánítás szabadságának egyéni, szubjektív jellege; az új médium feloldhatja a be nem avatkozás és a sokszínűség közötti konfliktust.¹⁶ A hagyományos elektronikus médiumok állami befolyásolásának alkotmányos indoka az új feltételek között megszűnik.

II. Az Internet mint a médiarendszer része

Az Internet egyértelmű bizonyítéka az informatika, a távközlés és a média összeolvadásának, azaz a médiakonvergencia összetett folyamatának. Ez a folyamat jelöli ki az új médium helyét a médiarendszerben. A számítógép mára „hibrid-médiummá”¹⁷ vált, az Internet pedig maga a konvergencia, vagy legalábbis annak „díszpéldája”.¹⁸ A konvergencia az Európai Unió Bizottságának a távközlési, média és információtechnológiai szektorok konvergenciájáról és ennek szabályozási hatásairól szóló Zöld Könyve¹⁹ szerint „különböző hálózati platformok azon képessége, hogy alapvetően hasonló szolgáltatási fajtákat hordozzanak”,²⁰ illetve „olyan fogyasztói eszközök összefonódása, mint például telefon, televízió, és személyi számítógép”.²¹ A folyamat alapja a digitalizáció, amely megteremti a különböző adatátviteli módok és végfelhasználói eszközök „közös nevezőjét”.²² Biztosítja a különböző típusú médiatartalmak fokozott keveredését és az egyes médiumok átjárhatóságát. Az Internet technikai alapját képező TCP/IP protokoll a „platform-függetlenség”²³ legegyszerűbb példája. A konvergencia gazdasági folyamatként az eddig elkülönült piacok és piaci szereplők egyre szorosabb összefonódását jelenti (vállalati fúziók, szövetségek), ami egy új információs és kommunikációs piac kialakulását eredményezi.

A konvergencia a médium fogalmának differenciálódásához vezet. Televízió alatt mindenki a műsor, az azt létrehozó és megszerkesztő vállalkozás és a készülék szorosan összekapcsolódó egységét érti. A platform, a tartalom és a vállalkozás korábban egyértelmű egysége a konvergencia folyamatában megszűnik.²⁴ E környezetben a jogalkotó feladata az új médiarendszer egészének egységes keretek közé helyezése, ami ágazatokon átnyúló horizontális szabályozást tesz szükségessé.²⁵

B. A hálózati szolgáltatások

A hálózati nyilvánosság szabályozásának középpontjában a szolgáltatások állnak, amelyek meghatározzák a kommunikáció kereteit. A hálózati szolgáltatások helyzetét a hatályos magyar jogban a hagyományos távközlési és médiaszabályozás keretében kell meghatározni, ami sokszor nem vezet megfelelő eredményre. A sajtójogi szabályok alkalmazása jogilag helytálló lehet, de gyakorlatilag biztosan nem célravezető. A szolgáltatások speciális normatív meghatározása először a német jogban jelent meg, ahol a jogalkotó az új szolgáltatásokat a „távszolgáltatások” és a „médiaszolgáltatások” kategóriáira osztva szabályozta.²⁶ Az Európai Unió a hálózati szolgáltatásokat mint „az információs társadalom szolgáltatásait” határozta meg.

I. Távszolgáltatások és médiaszolgáltatások

A német jogban a „távszolgáltatások”-ra vonatkozó rendelkezéseket a szövetségi törvényhozó által 1997 június 13-án elfogadott, az információs- és kommunikációs szolgáltatások keretfeltételeinek szabályozásáról szóló törvénycsomag (Informations- und Kommunikationsdienste-Gesetz, IuKDG), elsősorban pedig az ennek részét képező távszolgáltatásokról szóló törvény (Teledienstgesetz, TDG) tartalmazza. A „médiaszolgáltatásokat” a tagállamok által kötött államszerződés (Mediendienst-Staatsvertrag, MDStV) szabályozza, amit 1997. június 23-án erősítettek meg törvényben.

A távszolgáltatások azok az információs és kommunikációs szolgáltatások, amelyek kombinálható szöveges, képi vagy hang-adatok egyéni használatára szolgálnak, és alapjukat távközlési úton végzett terjesztés képezi.²⁷ A TDG Indokolása szerint ezek „nem a nyilvános véleményképzésre alkalmas tömegkommunikációs ellátást, hanem a felhasználó által meghatározható kommunikációt szolgálják.” Távszolgáltatások különösen:²⁸ az egyéni kommunikáció területére eső szolgáltatások pl. banki távszolgáltatások, távmunka, távoktatás; mindazok az információs és kommunikációs szolgáltatások, amelyeknél nem a közösségnek szóló, a véleményképzés befolyásolására irányuló szerkesztett tartalom áll az előtérben, pl. a közlekedési, időjárási, környezeti vagy tőzsdei adatok, árukra és szolgáltatásokra vonatkozó információk, azzal a fontos megszorítással, hogy a szolgáltatások-

ból hiányzik a nyilvános véleményképzés befolyásolásának szándéka; az Internet vagy más hálózatok használatát lehetővé tevő szolgáltatások, így pl. a Web-böngészők és a keresők; távjátékok; elektronikusan lekérhető, árukra és szolgáltatásokra vonatkozó ajánlatok interaktív eléréssel és közvetlen megrendelési lehetőséggel.

A médiaszolgáltatások azok a közösség felé irányuló, szövegben, képben, hangban megjelenő információs és kommunikációs szolgáltatások, amelyek terjesztése elektromágneses rezgések felhasználásával vagy vezeték mentén, illetve útján történik.²⁹ Médiaszolgáltatások különösen:³⁰ a nyilvánosságnak szóló közvetlen ajánlat formájában megjelenő elosztott szolgáltatások, amelyek termékek vételére, eladására vagy bérletére, illetve szolgáltatások nyújtására vonatkoznak (teleshopping); azok az elosztott szolgáltatások, amelyekkel mérési eredmények vagy adatközlések szöveges vagy képi terjesztése történik, kísérszöveggel vagy anélkül; televízió-szöveg, rádiószöveg vagy hasonló szöveges elosztott szolgáltatások; azok a lekérhető szolgáltatások, amelyeknél valamely szöveges, hang- vagy képkínálat kérésre elektronikus tárolóról felhasználás végett közvetítésre kerül, a kölcsönös egyéni teljesítést vagy a tiszta adattovábbítást előtérbe állító szolgáltatások és a távjátékok kivételével. A MDStV a médiaszolgáltatásokra vonatkozó általános szabályoknál szigorúbb követelményeket támaszt az „újságírói-szerkesztői kialakítású” szolgáltatásokkal³¹ szemben, amelyek egészben vagy részben időszaki sajtótermékek tartalmát adják vissza szövegben vagy képben, illetve amelyekben periodikus sorozatban szöveg kerül terjesztésre.³² Mivel ezek hatásukat tekintve is ténylegesen hasonlítanak a hagyományos sajtóra, szabályozásuk terjedelme megegyezik azzal (impresszum, helyreigazítás).

A szolgáltatások meghatározásából kitűnik, hogy egy-egy konkrét szolgáltatás besorolása valamely kategóriába nem könnyű feladat. A szolgáltatás-típusok elhatárolását nehezíti, hogy „a felhasználók által az új információs és kommunikációs technológiák útján egyénileg használható szolgáltatások”³³ egyidejűleg a médiaszolgáltatás fogalmának megfelelően „közösség felé irányulóak” is lehetnek. A szolgáltatást nyújtó szempontjából egyéni felhasználásról akkor lehet beszélni, ha a szolgáltatáshoz egyetlen felhasználó férhet hozzá, a felhasználó szempontjából viszont minden nyilvánosan elérhető információs- és kommunikációs szolgáltatás esetében egyéni felhasználás történik, a televíziós csatorna kiválasztásánál éppúgy, mint egy honlap

letöltésénél vagy egy e-mail fogadásánál.³⁴ A jogbiztonság csak a jogszabályok megfelelő módosításával biztosítható.³⁵

A médiaszolgáltatások sok hasonlóságot mutatnak továbbá a tömegkommunikáció hagyományos eszközeivel; az egyértelmű elhatárolás itt is nehézséget okoz. A két szolgáltatástípust a jogalkotó a vélemények alakításának befolyásolásában betöltött – pontosan nem meghatározható – szerepük alapján határolja el: a jogalkotó feltételezi, hogy a médiaszolgáltatások esetében hiányzik a hagyományos tömegkommunikáció „kiemelkedő, a nyilvános véleményképzés közvetítőjeként és tényezőjeként jellemezhető szerepe”.³⁶ A hagyományos médiumok a médiaszolgáltatásoktól a „programkínálat”³⁷ csak rájuk jellemző elemében határolhatók el; ezen keresztül érvényesül széles hatásuk, aktualitásuk és meggyőző erejük, kiemelkedő szerepet biztosítva a társadalmi véleményképzésben.³⁸ Ez a megkülönböztetés azonban a technikai lehetőségek bővülésével egyre bizonytalanabbá válik.

II. Az információs társadalom szolgáltatásai

Az Európai Uniónak az információs társadalom meghatározott jogi kérdéseiről, elsősorban az egységes belső piacon folytatott elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EG számú, 2000. június 8-án elfogadott irányelve (Irányelv) a hálózati szolgáltatásokat az információs társadalom szolgáltatásaiként szabályozza. Az információs társadalom szolgáltatásának minősül minden, rendszerint ellenérték fejében távollévők közti értékesítéssel és egyéni lekérésre teljesített szolgáltatás. A szolgáltatás nyújtása a szerződő felek egyidejű fizikai jelenléte nélkül történik.³⁹ Elektronikusan teljesített a szolgáltatás, ha adatok elektronikus feldolgozására és tárolására szolgáló eszközzel küldik a kiindulópontnál és fogadják a végpontnál. Egyéni lekérésre teljesített a szolgáltatás, ha az adatok átvitele egyéni kezdeményezésre történik.

III. A hálózati szolgáltatások szabadsága

A hálózati szolgáltatások általános jellemzője azok működtetésének engedély- és bejelentés-mentessége. A szükös tényezőket felhasználó hagyományos elektronikus tömegkommunikáció területén – a véleményszabadság erőteljes korlátjaként – minden állam az erre feljogosított szervén keresztül, pontosan rögzített eljárási rendben és értéke-

lési szempontok alapján osztja el a műsorszolgáltatási jogosultságokat. A hálózati kommunikációban azonban hiányzik a véleménynyilvánítás lehetőségét megteremtő egyes szolgáltatások engedélyhez kötésének alkotmányos alapja. Ahogyan a nyomtatott sajtó esetében, elvileg alkotmányos lenne a szolgáltatások nyilvántartása, azonban egy ilyen rendelkezés végrehajthatatlan lenne. A TDG/MDStV ezzel összhangban biztosítja a távszolgáltatások és a médiaszolgáltatások engedély- és bejelentés-mentességét.⁴⁰ Az Irányelv az engedélymentesség alapelveivel⁴¹ kötelezi a tagállamokat annak normatív rögzítésére, hogy az információs társadalom szolgáltatásainak nyújtói által végzett tevékenység nem engedélyköteles, és nincs olyan egyéb követelményeknek alávetve, amelyek hatása abban áll, hogy a hozzáférést hatósági engedélytől, intézkedéstől vagy meghatározott hatósági cselekménytől teszi függővé. Mivel azonban a frekvencia továbbra is igen jelentős gazdasági értékkel rendelkezik, az engedélyezés az információs és kommunikációs piac egészében a jövőben is hatékony szabályozó eszköz lesz, amely lehetővé teszi a hazai piacok ellenőrzését, elsősorban a távközlési szolgáltatások és a hagyományos műsorszolgáltatás működésében. Az új feltételek között a szolgáltatók például az eddigi egy-egy csatorna helyett tartalom-semleges engedélyt kaphatnának a szolgáltatások meghatározott csomagjára (multiplex-szolgáltatások).⁴²

C. Az Internet-szolgáltatók

A hálózati viszonyok két oldalán a felhasználó és az Internet-szolgáltató áll. A felhasználó helyzete egyértelmű: felhasználó minden természetes vagy jogi személy, aki a szolgáltatást tetszőleges célból igénybe veszi, különösen információk elérése vagy hozzáférhetővé tétele végett.⁴³ Az Internet-szolgáltatók azonban differenciált tevékenységeket végeznek, amelyek alapján jogilag sem kezelhetők egységesen. A szolgáltatók egy lehetséges felosztása az Access-Provider, az Internet-Service-Provider és a Content-Provider megkülönböztetése. Az Access-Provider biztosítja a számítógép-hálózathoz való hozzáférést, lényegében távközlési szolgáltatást végez. Az Internet-Service-Provider (ISP) elsődleges funkciója, hogy – pl. Mail- vagy News-szerver üzemeltetésével – önálló szolgáltatásokat tegyen elérhetővé, biztosítsa a szolgáltatások működéséhez szükséges tárolóhelyet. A Content-Provider az ISP szerverén vagy saját számítógépén saját in-

formációkat tesz közzé; lehet egy hírcsoportban véleményt nyilvánító magánszemély vagy akár egy portált működtető gazdasági szervezet. A különböző típusú szolgáltatók szervezetenként gyakran nem különülnek el, a felosztás az ellátott funkciókhoz igazodik.

I. A szolgáltatók jogállása

A hatályos magyar jog nem tartalmaz kifejezetten az Internet-szolgáltatókra vonatkozó meghatározásokat. Besorolásukhoz az egyetlen kiindulópontot az adatvédelmi biztos egyik döntése jelenti, amelyben a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium állásfoglalása alapján megállapította, hogy a bejegyzett előfizetők számára Internet-hozzáférést biztosító cég a távközlésről szóló 1992. évi LXXII. törvény szerinti távközlési szolgáltató.⁴⁴ Ez a megközelítés azonban csak az Access-Provider jogállását tisztázza, a távközlési jogi és sajtójogi analógiák nem rendezik megfelelően e kérdést.

Az Irányelv szerint szolgáltatásnyújtó minden természetes vagy jogi személy, aki az információs társadalom valamely szolgáltatását nyújtja.⁴⁵ A német szabályozás bővebb meghatározása utal a szolgáltatók különböző típusaira: szolgáltató az a természetes vagy jogi személy, illetve személyegyesülés, aki/amely saját vagy idegen távszolgáltatást/médiaszolgáltatást felhasználásra készenlétben tart, vagy a felhasználáshoz hozzáférést közvetít.⁴⁶

A hálózati szolgáltatók piacra lépése jogilag nem korlátozott. Ezt mutatja a hálózati megjelenést lehetővé tevő domain nevek⁴⁷ regisztrációjának világszerte elfogadott formája: a szolgáltató önszabályozó szervezeteknél jelentheti be a domain névre vonatkozó igényét, és amennyiben az nem ütközik jogszabályba (védjegyek és más védett nevek), a regisztrációs díj kifizetése után a névvel szabadon rendelkezhet.⁴⁸ Magyarországon a tartománynevek kezelésbe adására (delegálására) és az ahhoz szükséges adatok bejegyzésére (regisztrálásra) az Internet Szolgáltatók Tanácsa (ISZT) által nyilvántartásba vett szolgáltatók jogosultak, az ISZT Regisztrációs Szabályzata alapján.

II. Az Internet-szolgáltatók felelőssége

Az Internet-szolgáltatók jogállásának legfontosabb és legvitatottabb kérdése az általuk elérhetővé tett, de más személytől származó tartalmakkal okozott jogsértésekért viselt felelősség. Mivel az egyes tartalmak szerzőinek azonosítása a hálózaton nagyon sokszor lehetetlen, kézenfekvőnek tűnhet annak a minden nehézség nélkül felderíthető Internet-szolgáltatónak a felelősségre vonása, akinek a szolgáltatásán keresztül a jogsértés megvalósult. A felelősség hatékony szabályozásának azonban figyelembe kell vennie a szolgáltatók technikai lehetőségeit, valamint a véleménynyilvánítás szabadságához és a magán-szféra sérthetlenségéhez fűződő alapvető emberi jogokat.

1. A felelősség szabályozásának technikai és jogi korlátai

A saját szerveren tárolt idegen jogellenes tartalom törlése vagy zárolása technikailag rendszerint lehetséges, azonban annak felfedezése az információknak a szerveren tárolt hatalmas mennyisége és gyors cserélődése miatt gyakorlatilag lehetetlen. A szolgáltató nem akadályozhatja meg továbbá az adott tartalom „tükrözését”, más szerverre másolását.⁴⁹ Még nagyobb nehézséget jelent a felhasználó idegen szerveren tárolt tartalmakhoz való hozzáféréseinek ellenőrzése,⁵⁰ és a hozzáférés-közvetítő az adott tartalom felett nem rendelkezhet. Nincs tehát olyan eszköz, amely a szolgáltatóknak lehetővé tennék a tartalom hatékony ellenőrzését.

A technikai lehetőségek mellett a felelősség szabályozásának figyelemmel kell lennie az alapvető emberi jogok védelmére is. Az ellenőrzéssel kapcsolatos fő kérdés az, hogy amíg a szolgáltatót jogszabály nem kötelezi az ellenőrzésre, addig egyáltalán van-e joga azt megtenni: korlátozhatja-e egy magánszemély egy másik magánszemély alapvető jogait? Amennyiben pedig jogszabály ruházna ellenőrzési kötelezettséget a szolgáltatóra, az alkotmányosan még a pontosan rögzített garanciák ellenére is aggályos lenne. Mivel a jogszerűtlen anyagok aránya az 1 %-ot sem éri el, az igénybe vett – igen csekély hatásfokú – eszközökkel okozott kár nincs arányban az elérhető céllal. Az ellenőrzési kötelezettség súlyosan veszélyeztetné egyrészt a véleménynyilvánítás szabadságának, másrészt a magán-szféra sérthetlenségének

ségének nemzetközi dokumentumokban és az alkotmányokban rögzített jogát.

2. Szabályozási megoldások

A hagyományos polgári jogi, büntetőjogi vagy közigazgatási jogi felelősségi szabályok hálózati alkalmazásának legnagyobb hátránya, hogy nem biztosíthat egyértelmű és kiszámítható helyzetet a szolgáltatók részére. A bíróság esetenként eltérően állapíthatja meg, hogy mi az a magatartás, ami a szolgáltatótól az illegális tartalmak elleni védekezésben általában elvárható;⁵¹ a szolgáltató másodlagos – bűnsegédi – büntetőjogi felelősségének megítélésében a jogalkalmazónak azt kell eldöntenie, hogy az ellenőrzés elmulasztása jelenti-e az idegen jogellenes tartalmak elhelyezésébe való belenyugvást.⁵²

A TDG/MDStV a felelősség szabályozásának sui generis modelljét teremtette meg, amelyet lényegében az Európai Unió elektronikus kereskedelmi irányelve is követ. A jogsértő tartalom előállítója saját jogellenes magatartása miatt a hálózaton is „az általános törvények szerint felelős”,⁵³ az idegen tartalmakért viszont a szolgáltatók csak meghatározott feltételek mellett felelősek. A vizsgált jogszabályok az egész jogrendszert átfogó horizontális jellegű, szűrőfunkciót⁵⁴ betöltő felelősségi rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek az elérhetővé tett információkra, tartalmakra vonatkozóan széleskörű kedvezményeket biztosítanak a szolgáltatók számára.⁵⁵ A mindenkori tényállás kibővül az új felelősségi szabályokkal,⁵⁶ amelyek a szolgáltatók felelősségének megállapításához minden jogág vonatkozásában vizsgálandó további feltételeket állítanak. A felelősségre vonás kétlépcsős jogalkalmazás során történhet: először a speciális felelősségi feltételeket kell vizsgálni, és csak ezek teljesülése esetén kerülhet sor az egyes (mágnjogi, büntetőjogi, közigazgatási jogi) felelősségi rendelkezések alkalmazására.

Az általánosnál enyhébb felelősségi megítélés alá esik az a szolgáltató, aki saját szerverén idegen tartalmakat tesz elérhetővé a felhasználók számára: aki szolgáltatásában idegen tartalmakat „felhasználásra készenlétben tart”,⁵⁷ illetve akinek a szolgáltatása „egy felhasználó által bevitt információk tárolásából áll”.⁵⁸ A szolgáltató helytállási kötelezettsége harmadik személyek jogsértése esetén csak az adott tartalomról tudomással rendelkező azon szolgáltató esetében van he-

lye, aki a kifogásolt tartalomhoz való hozzáférést nem akadályozza meg.⁵⁹

A felelősség megállapításának egyik feltétele a harmadik személyek által közzétett információk tartalmára vonatkozó tudomás. A felelősségre vonáshoz nem elég a jogellenes tartalmak létezésének gondatlan nemtudása, a felelősség alapjául csak az adott jogsértő tartalomra vonatkozó „tényleges tudomás”⁶⁰ szolgálhat.⁶¹ Az Irányelv külön is hangsúlyozza, hogy „a tagállamok nem rónak a ... szolgáltatások nyújtóira általános kötelezettséget az általuk továbbított vagy tárolt információk felügyeletére vagy olyan körülmények aktív keresésére vonatkozóan, amelyek jogellenes tevékenységre utalnak”.⁶²

A felelősség alóli mentesüléshez a szolgáltatónak az ismertté vált jogellenes tartalmat törölnie kell vagy meg kell akadályozni az ahhoz való hozzáférést. A TDG/MDSStV ebben a vonatkozásban további kedvezményeket ad a szolgáltatóknak: a tartalom elérhetőségét csak akkor kell megakadályoznia, ha az technikailag lehetséges és a szolgáltatótól elvárható.⁶³ A szolgáltatótól elvárhatóság igen széles kimentési alapot jelenthet, a technikai összetevők mellett gazdaságossági szempontokat is magában foglal.

A felelősség alóli feltétlen mentességet élveznek azon szolgáltatások nyújtói, amelyek „kizárólag idegen tartalmakhoz történő hozzáférés közvetítéséből”,⁶⁴ illetve „egy felhasználó által bevitt adatok kommunikációs hálózaton történő továbbításából vagy egy kommunikációs hálózathoz való hozzáférés közvetítéséből”⁶⁵ állnak. Mivel a mentesség alapja az, hogy a szolgáltató az idegen tartalmakat nem befolyásolhatja, a mentesség megszűnik, ha a szolgáltató kiválasztja a továbbított adat címezettjét, kiválasztja vagy módosítja a továbbított információt, vagy bármilyen módon befolyásolja az adattovábbítást.⁶⁶ A hozzáférés-közvetítő minősítését egyik szabályozás szerint sem befolyásolja az adatok automatikus és rövid idejű átmeneti tárolása, amennyiben a tárolás kizárólag az adatok továbbítását szolgálja és kizárólag a továbbításhoz általában szükséges ideig tart.⁶⁷

D. A sokszínűség biztosítása a médiaszabályozásban

Az európai médiaszabályozás alapelve a sokszínűség biztosítása. Az állam sajátos eszközökkel beavatkozik a média működésébe annak érdekében, hogy az minden társadalmilag releváns véleményt megje-

lenítsen – a társadalmi nyilvánosság csak ilyen feltételek mellett képes közvetítő- és kontroll-funkcióját betölteni. A sokszínűség követelménye kiterjed a politikai kiegyensúlyozottságra, a kulturális sokszínűségre és a kisebbségi vélemények megjelenítésére. Biztosítása egyrészt a szolgáltatókra vonatkozó sajátos szabályokon keresztül (külső pluralizmus), másrészt a szolgáltatás, a tartalom szabályozásán keresztül (belső pluralizmus) valósul meg.

I. Külső pluralizmus

A vélemény-monopóliumok kialakulásának megakadályozása a szolgáltatók szintjén a külső pluralizmus eszközeivel, azaz a média piaci viszonyainak az általános versenyszabályokat meghaladó mértékű állami befolyásolásával valósul meg.⁶⁸ A rendelkezésre álló műsor-szolgáltatási jogosultságokat úgy kell elosztani, hogy a médiapiacra minél több szolgáltató jelenhessen meg, ezzel széles programkínálatot és tartalmi sokféleséget teremtvén.⁶⁹ A médiatörvények ennek megfelelően meghatározzák, hogy egy műorszolgáltató mennyi – országos, körzeti, illetve helyi – jogosultsággal rendelkezhet, illetve az egyes vállalkozások milyen tulajdoni és szavazati aránnyal lehetnek jelen a különböző műorszolgáltatókban. Meg kellett akadályozni továbbá a média egyes részterületeinek – nyomtatott és elektronikus sajtó, műsorkészítés és műsorterjesztés – túlzott összefonódását.

Az állam a „multimédiás koncentrációban” sokáig nem ismerte fel a piaci egyeduralom kialakulásának veszélyét, mert a különböző médiatevékenységeket egymástól elkülönült piacoknak tekintette.⁷⁰ A média, az információtechnológia és a távközlés piacát az egyes vállalatok szakterületeit kiegészítő horizontális és a különböző piaci szegmensek összefonódását eredményező vertikális fúziók jellemzik, amelyek már 1996-ban a világon zajló fúziók teljes értékének 15%-át jelentették.⁷¹ A külső pluralizmusnak az így kialakuló új információs és kommunikációs piac egészében kell érvényesülnie, és ez a jogalkotótól új szemléletmódot követel.⁷² A fogyasztói szokások miatt a felhasználók pl. a hálózaton is könnyebben találják meg a hagyományos médiarendszer szereplőit, mint az „amatőr” tartalomszolgáltatókat – e szereplők az új piacon leküzdhetetlen versenyelőnyvel indulnak.⁷³ A külső pluralizmus eszközszerét tehát az új feltételek között meg kell erősíteni. Az Európai Unió szándéka szerint támogatja a

technikai haladást és a piacra-lépést segítő megállapodásokat, megakadályozza viszont a piacot lezáró, uralkodó pozíciót kialakító fúziókat.⁷⁴

II. Belső pluralizmus

A vélemények sokszínűségének biztosítása végett a hagyományos elektronikus médiumok európai szabályozása a társadalmi nyilvánosság megfelelő működése végett műsorszolgáltatással szemben is speciális követelményeket támaszt.⁷⁵ A szűkösségre épülő médiumspecifikus szabályozás a belső pluralizmust az egyes politikai és egyéb érdekek egyoldalú megjelenését akadályozó tartalomszabályozáson keresztül biztosítja. Mivel rádió és televízió alapítására elvileg sincs minden érdekcsoportnak lehetősége, jogi beavatkozással kell biztosítani, hogy a véges számú szolgáltatás minden társadalmilag releváns véleményt megjelenítsen. A médium működtetője szempontjából ez a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását jelenti: saját véleményét nem „mondhatja el” korlátozás nélkül, és helyt kell adnia olyan véleményeknek, amelyekkel nem ért egyet. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény a belső pluralizmust alapvetően a sokoldalúság, tényyszerűség, időszerűség, tárgyilagosság és kiegyensúlyozottság követelményeinek felállításával biztosítja.⁷⁶

A hálózat a gyakorlatilag korlátlan számú résztvevővel minden külső beavatkozás nélkül gondoskodik a vélemények teljes körű megjelenítéséről. A vélemények sokoldalúságának külső garانتálása nem szükséges és szabályozási eszközökkel nem is lehetséges. A hálózati kommunikáció korábban bemutatott sajátosságai garantálják a hálózati nyilvánosság természetes sokszínűségét; a véleményszabadság speciális korlátozása nem indokolt. Mivel a belső pluralizmus követelménye csak a kevés számú szereplővel működő médiamodellek esetében indokolható, a tartalomszabályozás létjogosultsága a konvergencia folyamatában kialakuló új médiarendszer egészében megkérdőjeleződik; a sokszínűség biztosításában egyre nagyobb szerepet kapnak a külső pluralizmusnak az egyes médiaterületek összefonódását akadályozó eszközei. A tartalom jogi szabályozásának visszaszorulása másrészt a médiaetika megerősödését is jelentheti, amelynek érvényesítése a nem állami önszabályozó szervezetek feladata. Az új, a társadalmi véleményképzésben jelentősebb szerepet betöltő szolgáltatásokra vo-

natkozó szabályok ezért legfeljebb olyan – nagy mozgásteret hagyó, etikai jellegű – követelményeket állíthatnak, mint „az elismert újságírói alapelvek”⁷⁷ tiszteletben tartása, vagy a tartalomnak „a körülmények által megkövetelt gondosság”⁷⁸ szerinti kialakítása.

III. A kulturális identitás biztosítása

A sokszínűség követelményének sajátos területe a kulturális identitás biztosítása.⁷⁹ A szolgáltató érdeke az olcsó vagy nagy tömegeket vonzó tartalom közzététele, ami viszont kiszorítja az európai értékeket az audiovizuális szektorból. A hagyományos médiarendszerekben ez a kérdés kezelhetőnek tűnt az ún. kvóta-szabályozással: az Európai Uniónak a határok nélküli televíziózásról szóló 89/552/EGK és az azt módosító 36/1997/EGK számú irányelve szerint a tagállamoknak megfelelő eszközök alkalmazásával biztosítaniuk kell, hogy a televíziók műsoridejük legalább felében európai műsorokat továbbítsanak.⁸⁰

Az európai értékek védelmére az Interneten és az új médiarendszerben is szükség van, azonban az erre irányuló hagyományos szabályok egyáltalán nem érvényesíthetők; a kvóta-szabályozás mint műsorszerkezeti követelmény a lekérhető szolgáltatásokra vonatkozóan értelmezhetetlen.⁸¹ Az államnak a kulturális identitás biztosításában a szabályozás helyett más médiapolitikai eszközt kell alkalmaznia. Ez az eszköz elsősorban az európai és nemzeti tartalomipar hatékony állami támogatása lehet.⁸²

IV. Közszolgálatosság az új médiarendszerben

Az európai médiarendszerek meghatározó pillére a közszolgálatosság; a szűkösségen alapuló médiamodellben a közszolgálati műsorszolgáltatás alapvetően általános információs és kulturális szolgáltatást jelentett. A konvergencia feltételei között a közszolgálatosság nehezen találja meg a helyét. Fennmaradása azonban indokolt, mert az új viszonyok között egyfajta korrekciós mechanizmusként segítheti a piacról kiszoruló vélemények megjelenítését. Az új közszolgálatossággal szembeni állítható követelmények a hálózati nyilvánosságot szélesítő fejlesztéseket támogató kezdeményezőkézség, a valós társadalmi igényekre választ adó problémamegoldó jelleg, a felhasználót közvetlenül megszólító személyre szabottság, valamint az új típusú szolgál-

tatásokon alapuló közösségformáló erő. A közszolgálatosság új – a médiapolitikán kívülre mutató – értelmezése lehet az államnak az a feladata, hogy hatékonyan járuljon hozzá a hálózati nyilvánosság általános hozzáférhetőségéhez: teremtsen meg a szükséges eszközök alacsony ráfordítással történő beszerzésének lehetőségét, és segítse a nyelvi, képzési hiányosságok leküzdését.

E. A jogrendszer általános szabályainak érvényesülése

A hagyományos elektronikus média speciális tartalomszabályozásának indokolatlansága a hálózati nyilvános kommunikációban egyáltalán nem jelenti e kommunikáció korlátlan szabadságát. A véleménynyilvánítás alkotmányosan indokolt általános határai – mint az állam, a társadalom, az egyes társadalmi csoportok és a magánszféra védelme⁸³ – a hálózati kommunikációra is érvényesek. „A szolgáltatásokra érvényes az alkotmányos rend. Az általános törvények előírásait és a becsület védelmére vonatkozó törvényi meghatározásokat be kell tartani.”⁸⁴

I. Jogellenes és ártalmas hálózati tartalmak

A közlés útján elkövethető bármely jogellenes magatartás az Interneten – például egy rágalmazó vagy jóhírnevet sértő hozzászólás egy hírcsoportban vagy egy rasszista honlap – legalább akkora sérelmet okoz, mint más nyilvános közegben. Ezt ismerte fel a magyar törvényhozó, amikor a „nagy nyilvánosság” – egyes bűncselekmények törvényi tényállási elemeként, illetőleg minősítő körülményeként szereplő – büntetőjogi fogalmát kifejezetten kiterjesztette az „elektronikusan rögzített információ távközlő hálózaton való közzétételére”.⁸⁵ A MDStV a „megengedhetetlen médiaszolgáltatások” – mint pl. a gyűlöletkeltés, az erőszak indokolatlan ábrázolása, az emberi méltóságot sértő szolgáltatások – felsorolásával nevesítve megerősíti a vélemény-szabadsággal szemben álló értékek védelmét.⁸⁶

A káros médiatartalmakkal (köztük az online-tartalmakkal) kapcsolatban az Európai Unió Bizottságának „A fiatalok és az emberi méltóság védelme az audiovizuális- és információs szolgáltatásokban” című Zöld Könyve – a magatartás súlya és az alkalmazható eszközök szerint – különbséget tesz a jogellenes és az ártalmas tartalmak között.

A jogellenes tartalmakhoz való hozzáférés az egész társadalom számára tilos, a lehetséges címzeti körtől és a terjesztés módjától függetlenül.⁸⁷ E tartalmak mind az egyén, mind a közösség számára elfogadhatatlanok, a társadalom alapvető elveit sértik.⁸⁸ A nemzeti jogrendszerek általában e kategóriába sorolják az emberi méltóságot sértő tartalmakat, a súlyosan obszcén, erkölcstelen és megbotránkoztató, valamint a rasszizmusra vagy a diszkrimináció más formájára, gyűlöltre és erőszakos cselekményre uszító tartalmakat.⁸⁹ „Ártalmasnak” minősíti a Zöld Könyv azokat a tartalmakat, amelyek nem jogellenesek ugyan, de károsan befolyásolhatják a kiskorúak fizikai és/vagy szellemi fejlődését. Ezek elérhetővé tétele csak a felnőttek részére engedhető meg; az arányosság biztosítása végett minden esetben olyan megoldásra van szükség, amely a kiskorúakat elzárja e tartalmaktól, de a felnőttek számára azokat továbbra is elérhetővé teszi.⁹⁰

A hálózati kommunikáció globalitása olyan univerzális értékek megfogalmazását tenné szükségessé, amelyek széleskörű nemzetközi védelmet élveznek. Mivel azonban a kulturálisan leginkább kötött értékekről van szó, az egységes jogi szabályozás megvalósíthatatlannak tűnik. A kulturális sokszínűség a hálózat egyik legjelentősebb alkotóeleme, amely az értékek és a védelmi igények különbözősége miatt a fejlődés korlátjává is válhat. Ha a véleményszabadsággal szemben álló értékekkel kapcsolatban létrejöhet is nemzetközi konszenzus, az nem mehet tovább bizonyos minimális védelmi színvonal megállapításánál. Ez viszont továbbra sem jelentené a probléma megoldását.

II. Az Európai Unió és a jogon kívüli eszközök

A hálózati viszonyok szabályozásának legkényesebb kérdése a jogi rendelkezések érvényesíthetősége: a jogsértések felderítése és a felelősségre vonás. Az állami és közösségi döntéshozatal nem tarthat lépést a technológia fejlődésének ütemével, a megváltozott környezet pedig kizárja a korábbi tömegkommunikációs és távközlési eszközökre alkalmazott megoldások analóg alkalmazását. Az Internet a maga lehetőségeivel és veszélyeivel szükségessé teszi az állam szerepének új értelmezését, a beavatkozás új eszközeinek felkutatását. Az új szolgáltatások azonban az új veszélyek mellett a védekezés új lehetőségeit is megteremtik.⁹¹

A hálózati viszonyok rendezésében az államnak jelentős mértékben támaszkodnia kell az érintettek önszabályozó kezdeményezéseire, és támogatnia kell azokat a technikai fejlesztéseket, amelyek a védekezés lehetőségét a felhasználók kezébe adják. Így olyan szabályozási rendszer épülhet ki, amelynek elemei hatékonyan egészítik ki egymást. A jog egyrészt e rendszer kereteinek megteremtője, másrészt a kívánatos magatartás kikényszerítésének végső eszköze. Amennyiben az állam szembefordul a hálózati közösség törekvéseivel, és nem vesz tudomást saját lehetőségeinek korlátairól egy globális és gyorsan fejlődő közegben, akkor végül elveszítheti az általa képviselt érdekek érvényesítésének képességét.

E körülményekkel összhangban az Európai Unió valamennyi kapcsolódó dokumentuma az önszabályozást támogató megközelítést tükrözi. A kérdéssel foglalkozó legjelentősebb dokumentumok az Európai Unió Bizottságának „A fiatalok és az emberi méltóság védelme az audiovizuális- és információs szolgáltatásokban” című – korábban hivatkozott – Zöld Könyve, a Tanács 98/560/EG számú ajánlása az európai audiovizuális- és információs szolgáltatási ágazat versenyképességének fokozásáról a fiatalok és az emberi méltóság hasonló színvonalú megvalósítását szolgáló nemzeti keretfeltételek támogatásán keresztül.⁹² Az elképzelések gyakorlati megvalósulásának pénzügyi-szervezeti hátterét az Európai Parlament és a Tanács 276/1999/EG számú döntése biztosítja a Közösség többéves Akciótervének elfogadásáról a hálózat biztonságos használatának támogatásáért a globális hálózatokon megjelenő jogellenes és ártalmas tartalmak elleni harc segítségével,⁹³ a megvalósítás normatív – a tagállamokra jogilag kötelező – kereteit pedig az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv teremtette meg.

A „Biztonságos Internet-Akcióterv” konkrét lépéseket ír elő az Internet biztonságos használatának támogatása és európai szinten az Internet üzleti lehetőségeinek kihasználásához szükséges környezet kialakítása végett;⁹⁴ ennek megvalósítására az Európai Unió 1999 január 1-től 2002 december 31-ig 25 millió Eurót fordít.⁹⁵ A program kiterjed az ágazati önszabályozás és a tartalom felügyeletét biztosító intézkedések támogatására, a szűrő- és értékelő-rendszerek széles körű bevezetésének ösztönzésére, a felhasználók érzékenységének növelésére, a nemzetközi együttműködést elősegítő tevékenységekre, olyan kiegészítő intézkedésekre, mint a jogi hatások vizsgálata, valamint

minden olyan intézkedésre, amely hozzájárul a kitűzött cél eléréséhez.⁹⁶ A végrehajtásért az Európai Unió Bizottsága felelős, amit a tagállamok képviselőiből álló tanácsadó testület támogat.⁹⁷

1. Önszabályozó szervezetek

A hálózati viszonyok kereteinek megteremtéséhez az államnak ösztönöznie kell az önkontroll-rendszerek kiépítését;⁹⁸ ezek hatékony működése az ágazattal közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban álló minden érintett korlátozás nélküli részvételét követeli meg e rendszerek kidolgozásában, végrehajtásában és értékelésében.⁹⁹ Az egyes állami szintű intézkedéseket és a végrehajtásukkal megbízott szervezetek tevékenységét össze kell hangolni, illetve ki kell dolgozni az együttműködési formákat, valamint a tapasztalatok és a bevált eljárások kicserélésének módját – a tagállami szervezetek összekapcsolódásával közösségi szintű rendszerek épülhetnek ki.¹⁰⁰ Ki kell építeni továbbá a harmadik államokkal való együttműködés kereteit, a nemzetközi fórumokon biztosítva az egységes európai álláspont képviselétét.¹⁰¹

2. Magatartási kódexek

Az önszabályozási rendszerek az érdekeltek által megfogalmazott és magukra nézve kötelezőnek elismert magatartási kódexek köré szerveződnek, amelyek a nem kívánatos magatartások katalógusa mellett tartalmazzák a szabálysértések sajátos szankcionálásának és a viták rendezésének módját. Az Unió dokumentumai elsősorban a fiatalok és az emberi méltóság védelmére koncentrálnak, határozzák meg a kódexek lehetséges tartalmát, ami kiterjed a felhasználók informálásának, az értékelési és szűrőrendszerek működtetésének és a hálózati tartalmakkal kapcsolatos panaszok feldolgozásának részletes szabályozására.¹⁰² A közösségi joggal való összhang biztosítása végett az Irányelv szerint a kódexek tervezeteit a Bizottság megvizsgálja; az alkalmazás eredményeit és a gyakorlatra kifejtett hatásokat az érintettek folyamatosan értékelik, és erről tájékoztatják a tagállamokat és a Bizottságot.¹⁰³

3. Panaszhelyek

Az illegális és ártalmas hálózati tartalmak felderítésének egyetlen hatékony módja az, ha minden felhasználó egyszerűen és gyorsan jelezheti az általa felfedezett káros tartalmak létezését. Ehhez az önszabályozási rendszer keretei között olyan, könnyen elérhető „panaszhelyeket” kell működtetni, amelyek feldolgozzák a felhasználók bejelentéseit, szükség esetén együttműködnek egymással és a nyomozóhatóságokkal. Az Akcióterv célkitűzése a közösségi együttműködés legjelentősebb összetevőjeként egy európai hotline-hálózat kiépítése, amely a nemzeti panaszhelyeknek az Európai Uniót földrajzilag és nyelvilag is lefedő hálózata lenne.¹⁰⁴ A szolgáltatók és a hatóságok megfelelő együttműködése végett az Irányelv szerint a tagállamok az információs társadalom szolgáltatásainak nyújtóit kötelezhetik arra, hogy az illetékes hatóságot felhasználóik feltehetően jogsértő tevékenységéről vagy információiról haladéktalanul értesítsék, vagy arra, hogy az illetékes hatóságok részére követelésükre olyan információkat továbbítsanak, amelyek alapján szolgáltatásaik felhasználói, akikkel az adatok tárolásáról megegyezést kötöttek, felderíthetők lesznek.¹⁰⁵

4. Értékelő- és szűrőrendszerek

A hálózat technikai adottságait kihasználva az Európai Unió támogatja az értékelő- és szűrőrendszerek fejlesztését, amelyek a felhasználó részére biztosítja, hogy maga döntse el, mely tartalmakhoz akar hozzáférni és melyeket akarja elkerülni.¹⁰⁶ E rendszerek alapja a PICS-technológia (Platform for Internet Content Selection), amely a honlap tulajdonosa vagy külső értékelő számára lehetővé teszi az oldalak minősítését, a böngészőprogramok és más szoftverek számára pedig a minősítések felismerését és értelmezését.¹⁰⁷ A szabvány egységessé teszi a minősítések (címkék) kezelését, de biztosítja az oldalak tetszőleges értékelési szempontok szerinti besorolását.

Az Akcióterv olyan értékelő-rendszerek fejlesztését támogatja, amelyek nemzetközileg kompatibilisek, megfelelnek az európai igényeknek és a szűrés és értékelés során gyakorlatias választási lehetőségeket biztosítanak a felhasználóknak, a szülőknek és a tanároknak.¹⁰⁸ Mivel a rendszer elfogadottsága a szolgáltatók és felhasználók körében egyaránt csekély a fejlesztés mellett az érintettekkel meg kell

ismertetni a szűrő- és értékelő-rendszerek lehetőségeit és korlátait a mindennapos használat során.¹⁰⁹

A rendszer előnyei mellett jogi aggályokat is felvet. A PICS hatékony működéséhez minden hálózati tartalom minősítését el kellene végezni, mert a rendszer a felhasználót elzárja az Internet minden olyan információjától, amely nincsen felcímkézve. A PICS-alapú szabályozás ahhoz vezetne, hogy a tartalom szűrését az indokolhatónál jóval szélesebb körben kellene alkalmazni: a PICS általános alkalmazása minden tartalom tulajdonosa számára lényegében minősítési kötelezettségként jelentkezik, amelynek nem teljesítése azzal jár, hogy a tartalom és készítője mások számára elérhetetlenné válik. Mivel a rendszer nem csak a káros tartalmak elérhetőségét nehezíti meg és nem csak e tartalmak szolgáltatóira ró többletterheket, a véleménynyilvánítás szabadságának indokolatlan mértékű korlátozását jelenti.¹¹⁰

F. Összegzés

A tömegkommunikáció egyoldalúságával és a rendelkezésre álló tartalomszolgáltatási lehetőségek szűkösségével szemben a hálózati nyilvánosság és a konvergencia eredményeként kialakuló új médiarendszer korlátlan számú résztvevőnek teszi lehetővé a vélemények interaktív kicserélését. E feltételek nemcsak a hagyományos európai médiaszabályozás alkalmazhatóságát kérdőjelezzik meg, hanem általában az állam szerepvállalásának lehetőségét és szükségességét is. Meg kell találni az új veszélyekhez igazodó új eszközöket. Az állam elsősorban támogatási rendszerekkel ösztönözheti a fontosnak tartott érdekek megjelenítését, és hatékony együttműködésre kell törekednie a hálózati közösséggel; az új médiarendszert csak az ágazatokon és államhatárokon átnyúló jogszabályok képesek befolyásolni. A lehetőségek és a veszélyek helyes felismerése minden eddiginél szélesebb nyilvános teret hozhat létre, amely a globalizálódó világ kontrollmechanizmusaként működhet.

Jegyzetek

1. Cseh Gabriella-Sükösd Miklós: A törvény ereje. Médiakutató 2001. tavasz 86.o.
2. Gálik Mihály: Médiagazdaságtan. Aula Kiadó 2000. 171-177. o.
3. Gálik Mihály: i.m. 177-180. o.

4. A technikai háttérrel ez az írás – az eredeti dolgozattal eltérően – nem foglalkozik.
5. A hálózati nyilvános kommunikáció jellemzői alapján további két „keretbe” csoportosítható. A „disztribúciós keret” a lényegében egyoldalúan kialakított, bárki számára elérhető információs szolgáltatásokat tartalmazza (pl. honlapok). A „nyilvános fórumok és viták kerete” azokat a szolgáltatásokat foglalja magába, amelyekben a tartalom a résztvevők párbeszédének eredményeként, az egyoldalúság teljes megszüntetésével jön létre. Höflich, Joachim R.: Der Mythos vom umfassenden Medium. In: Die Zukunft der Kommunikation (Hrsg. Latzer, Michael/Maier-Rabler, Ursula/Siegert, Gabriele/Steinmaurer, Thomas) StudienVerlag 1999. 45. o.
6. A német jogban: „Verteildienst”
7. MDStV Indokolás. Különös rész, a 2. §-hoz.
8. A német jogban: „Abrufdienst”
9. Szekfű András: A szervezetek kommunikációjáról. In: Társadalmi kommunikáció (szerk. Béres István-Horányi Özséb) Osiris Kiadó 1999. 89. o.
10. Preßl, Eva: Online öffentlichkeit. Diplomarbeit. (kézirat) Universität Wien 1999. 33. o.
11. Szekfű András: i.m. 90. o.
12. Nincs szó azonban e résztvevők teljes egyenrangúságáról. A korábbi közlőből „szolgáltató” lesz, aki pl. levelezőlistát, hírcsoportot működtet, és gyakran semmilyen közleményt nem hoz létre, mindössze lehetővé teszi és esetleg felügyeli a kommunikációt. E résztvevők a „szervező résztvevők”, akik – általában saját ideológiai vagy gazdasági értékrendjüknek megfelelően – befolyásolják (időkorlátok és díjak megállapításával, a tartalom ellenőrzésével) a kommunikáció létrejöttét és kereteit. Lutz Goertz-től idézi: Burkart, Roland: Was ist eigentlich ein „Medium”? In: Die Zukunft der Kommunikation (Hrsg. Latzer, Michael/Maier-Rabler, Ursula/Siegert, Gabriele/Steinmaurer, Thomas) StudienVerlag 1999. 64. o.
13. 37/1992. (VI.10.) AB határozat. Indokolás II. 2. c) pont. A frekvenciaszűkösség a terjesztési technológiák fejlődése miatt a 90-es években már egyáltalán nem alapeleme a médiarendszernek. A szabályozás szükségességének indokául a német Alkotmánybíróság több döntése (BVerfGE 90, 60, 87.) a hagyományos elektronikus médiumok működéséből származó sajátos veszélyforrásként jelölte meg az egyidejűségből következő széles körben kifejtett hatást, az aktualitást, valamint a mozgóképek, hangok és élő tudósítások meggyőző erejét.
14. 37/1992. (VI.10.) AB határozat. Indokolás II. 3. pont
15. Az általános hozzáférés természetesen nem valósulhat meg. Annak korlátaíól lásd Vajda Éva: Az Internet mint társadalmi nyilvánosság: a habermasi koncepció öröksége. In: A média jövője (szerk. Csermely Ákos-Ráduly Margit-Sükkösdi Miklós) Média Hungária Kiadó 1999. 57-61. o.
16. Györfi Tamás: Szólásszabadság az Interneten: az analógiák nyomában. Társadalmi Szemle 1998. 2. sz. 104. o.
17. Höflich, Joachim R.: i.m. 45. o.
18. Burkart, Roland: i.m. 66. o.

19. Magyar nyelvű forrás: http://www.itb.hu/dokumentumok/zold_konyv/
20. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
21. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
22. Sükösd Miklós: A konvergencia és a multimédia kihívása: európai médiapolitika a 21. században. In: A média jövője (szerk. Csermely Ákos-Ráduly Margit-Sükösd Miklós) Média Hungária Kiadó 1999. 88. o.
23. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
24. Selhofer, Hannes: Der Medienbegriff im Wandel. In: Die Zukunft der Kommunikation (Hrsg. Latzer, Michael/Maier-Rabler, Ursula/Siegert, Gabriele/Steinmaurer, Thomas) StudienVerlag 1999. 103. o.
25. Zöld Könyv a konvergenciáról IV. 4. fejezet
26. Ennek fő oka a szövetségi állam és a tagállamok jogalkotási hatáskörének ütközése. Az Alaptörvény (Grundgesetz, GG) 73. cikkének 7. pontja a távközlést a szövetségi állam kizárólagos hatáskörébe utalja, míg a GG 30. és 70. cikke alapján a médiaszabályozás a tagállamok hatásköre. Kröger, Detlef/Moos, Flemming: Mediendienst oder Teledienst? Archiv für Presserecht 1997. 4. sz. 675. o.
27. TDG 2. § (1) bek.
28. TDG 2. § (2) bek. A példákat a TDG Indokolása tartalmazza (Különös rész, a 2. §-hoz)
29. MDStV 2. § (1) bek.
30. MDStV 2. § (2) bek.
31. MDStV 6. § (2) bek.
32. MDStV 6. § (2) bek.
33. IuKDG Indokolás. Általános rész.
34. Kressin, Roger: Neue Medien zwischen Rundfunk und Individualkommunikation. Peter Lang Verlag 1998. 148. o.
35. A probléma megoldására született módosító javaslatot lásd Koenig, Christian: Regulierungsoptionen für die Neuen Medien in Deutschland. MultiMedia und Recht 1998. 12. sz.
36. MDStV Indokolás. Különös rész, a 2. §-hoz.
37. A német „Darbietung” szónak nincs pontos magyar megfelelője. Rundfunk-Staatsvertrag 2. § (1) bek.
38. MDStV Indokolás. Különös rész, a 2. §-hoz; Gounalakis, Georgius/Rhode, Lars: Gounalakis, Georgius/Rhode, Lars: Elektronische Kommunikationsangebote zwischen Telediensten, Mediendiensten und Rundfunk, Computer und Recht 1998. 8. sz. 491. o.
39. A definíciót a 98/84/EG sz. irányelv tartalmazza, az elektronikus kereskedelem irányelv e szabálya hivatkozik.
40. TDG/MDStV 4. §
41. Irányelv 4. cikk
42. Zöld Könyv a konvergenciáról IV. fejezet
43. Irányelv 2. cikk d) pont; TDG/MDStV 3. § 2. pont
44. Az adatvédelmi biztos 394/K/1996. számú ügye
45. Irányelv 2. cikk b) pont

46. TDG/MDSStV 3. § 1. pont
47. Mivel a számítógépek IP címeit nehéz megjegyezni, a csomópontokhoz tetszőleges – maximum 256 karakterből álló – név rendelhető. E nevek használatához sajátos névhierarchiát hoztak létre, amely szerint egy csomópont nevét az ún. tartománynevek összefűzése adja. Minden tartományon belül lehetnek további tartományok, illetve csomópontok. Ez a névhierarchia az Internet tartománynév rendszere (Domain Name System). Bodnár Ibolya-Nagy Zoltán: PC hálózatok és Internet. PC Start Stúdió, 1999. 70. o.
48. Gálik Mihály: i.m. 367. o.
49. Köhntopp, Kristian/Köhntopp, Marit/Seeger, Martin: Sperrungen im Internet. Kommunikation und Recht 1998. 1. sz.
50. Ennek lehetséges megoldását jelentik az ún. tűzfalak. A tűzfalak eredeti rendeltetése a részhálózathoz kívülről történő hozzáférés ellenőrzése. Ez az adatcsomagok szűrésén keresztül valósul meg, és kiterjedhet meghatározott címre vagy meghatározott szolgáltatásra érkező csomagok kontrolljára. A tűzfal ugyanakkor – jelentős technikai ráfordítással – a kimenő forgalom ellenőrzésére is alkalmas, és nem csak az Internet teljes elérését akadályozhatja meg. Részletesen: Sieber, Ulrich: Kontrollmöglichkeiten zur Verhinderung rechtswidriger Inhalte in Computernetzen.
[http://www.jura.uni-wuerzburg.de/sieber/kontrolle/kontrolle_dt\(1\).htm](http://www.jura.uni-wuerzburg.de/sieber/kontrolle/kontrolle_dt(1).htm)
51. Ptk. 339. § (1) bek.
52. Btk. 20. § (1) bek. és Btk. 21. § (2) bek.
53. TDG/MDSStV 5. § (1) bek.
54. A Bundesforschungsministerium állásfoglalása, idézi: Sieber, Ulrich: Die rechtliche Verantwortlichkeit im Internet. MultiMedia und Recht 1999. 2. sz.
55. Altenhain, Karsten: Die gebilligte Verbreitung mißbilligter Inhalte – Auslegung und Kritik des § 5 Teledienstgesetz. Archiv für Presserecht 1998. 5. sz. 458. o.
56. A szabályozás nehezen illeszthető be a hagyományos felelősségi dogmatikába. Erről részletesen: Spindler, Gerald: Dogmatische Strukturen der Verantwortlichkeit der Diensteanbieter nach TDG und MDSStV. MultiMedia und Recht 1998. 12. sz.
57. TDG/MDSStV 5. § (2) bek. A „készenlétben tartás” nem jár feltétlenül a szolgáltató aktív magatartásával, csak az adott tárolóhely fölötti – tulajdonosként vagy más jogcímen gyakorolt – rendelkezésre utal, ami megteremti a tartalom törlésének jogi és technikai lehetőségét. Altenhain, Karsten: i.m. 458. o.
58. Irányelv 14. cikk: Hosting
59. Ez az ún. „notice and take down procedure”. Az Egyesült Államokban a szerzői jog területén pl. ugyanezt valósítja meg a Digital Millennium Act.
60. Irányelv 14. cikk (1) bek. a) pont
61. Az Irányelv a német szabályozáshoz képest tovább szélesíti a felelősségi privilégium alkalmazási körét azzal, hogy nem elégszik meg a tartalomról való tudomással: a szolgáltatónak a felelőssége magállapításához a tartalom jogszerűtlenségéről is tudnia kell. (Irányelv 14. cikk (1) bek. a) pont) A kártérítési igények vonatkozásában viszont az Irányelv is megelégszik „olyan tényeknek vagy kö-

- rülményeknek” az ismeretével, amelyekből a tartalom jogellenessége „nyilvánvalóvá válik” (Irányelv 14. cikk (1) bek. a) pont).
62. Irányelv 15. cikk (1) bek.
 63. TDG/MDS_tV 5. § (2) bek.
 64. TDG/MDS_tV 5. § (3) bek.
 65. Irányelv 12. cikk: Tiszta továbbközvetítés
 66. Irányelv 12. cikk (1) bek. a), b) és c) pont
 67. TDG/MDS_tV 5. § (3) bek. második mondat; Irányelv 12. cikk (2) bek.; Irányelv 13. cikk
 68. Bender, Gunnar: Fahrgemeinschaften auf der Datenautobahn. K&R 1998. 10. sz. 430. o.
 69. Holznagel, Bernd: Rundfunkrecht in Europa. J.C.B. Mohr 1996. 292. o.
 70. Bender, Gunnar: i.m. 430. o.
 71. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
 72. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
 73. Gálik Mihály: i.m. 351. o.
 74. Zöld Könyv a konvergenciáról I. fejezet
 75. Az európai megoldásokról részletesen Holznagel, Bernd: Rundfunkrecht... 253-281. o.
 76. Rtv. 4. § (1) bek.
 77. MDS_tV 7. § (2) bek. első mondat Az előírás csak az „újságírói-szerkesztői kialakítású” szolgáltatásokra vonatkozik.
 78. MDS_tV 7. § (2) bek. második mondat
 79. Holznagel, Bernd: Rundfunkrecht ... 267. o.
 80. Televíziózás határok nélkül Irányelv. 4. cikk 1. pont
 81. Holznagel, Bernd: Multimedia zwischen Regulierung und Freiheit. Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht 1999. 429. o.
 82. Sükösd Miklós: i.m. 92. o.
 83. Halmai Gábor felosztása. Halmai Gábor: A véleményszabadság határai. Atlantisz Könyvkiadó 1996. 266-268. o.
 84. MDS_tV 7. § (1) bek.
 85. Btk. 137. § 12. pont
 86. MDS_tV 8. § (1) bek. 1-6. pont
 87. Zöld Könyv a fiatalok és az emberi méltóság védelméről. I. fejezet 1. pont
 88. Uo. II. fejezet 2. pont
 89. Uo. I. fejezet 1. pont és II. fejezet 2.1 pont
 90. Uo. II. fejezet 2.2 pont
 91. Uo. I. fejezet 2.2-2.5 pont
 92. Német nyelven elérhető:
http://europa.eu.int/eur-lex/de/lif/dat/1998/de_398x0560.htm
 93. Német nyelven elérhető:
http://europa.eu.int/eur-lex/de/lif/dat/1999/de_399d0276.htm
 94. Akcióterv 2. cikk
 95. Akcióterv 1. cikk
 96. Akcióterv 3. cikk

- 98. Akcióterv 4. és 5. cikk
- 98. Ajánlás. Indokolás (13) pont
- 99. Ajánlás. Függelék 1. pont
- 100. Ajánlás. Indokolás (19) pont
- 101. Ajánlás. Indokolás (16) pont; Akcióterv. Indokolás (17) pont
- 102. Az Ajánlás Függelékének 2. pontja tulajdonképpen tartalmaz egy mintakódexet
- 103. Irányelv 16. cikk 1. pont
- 104. Akcióterv. Függelék 1.1. pont
- 105. Irányelv 15. cikk (2) bek.
- 106. Akcióterv. Függelék 2. pont
- 107. Dyson, Esther: 2.0 verzió - Életünk a digitális korban. HVG Kiadói Rt. 1998. 198. o.
- 108. Akcióterv. Függelék 2. pont
- 109. Akcióterv. Függelék 2. pont
- 110. Erről és a tartalomszűrés más eszközeiről részletesen: Lessig, Lawrence: Hogyan szabályozzuk a szólást az Interneten? Fundamentum 1999. 1. sz.